

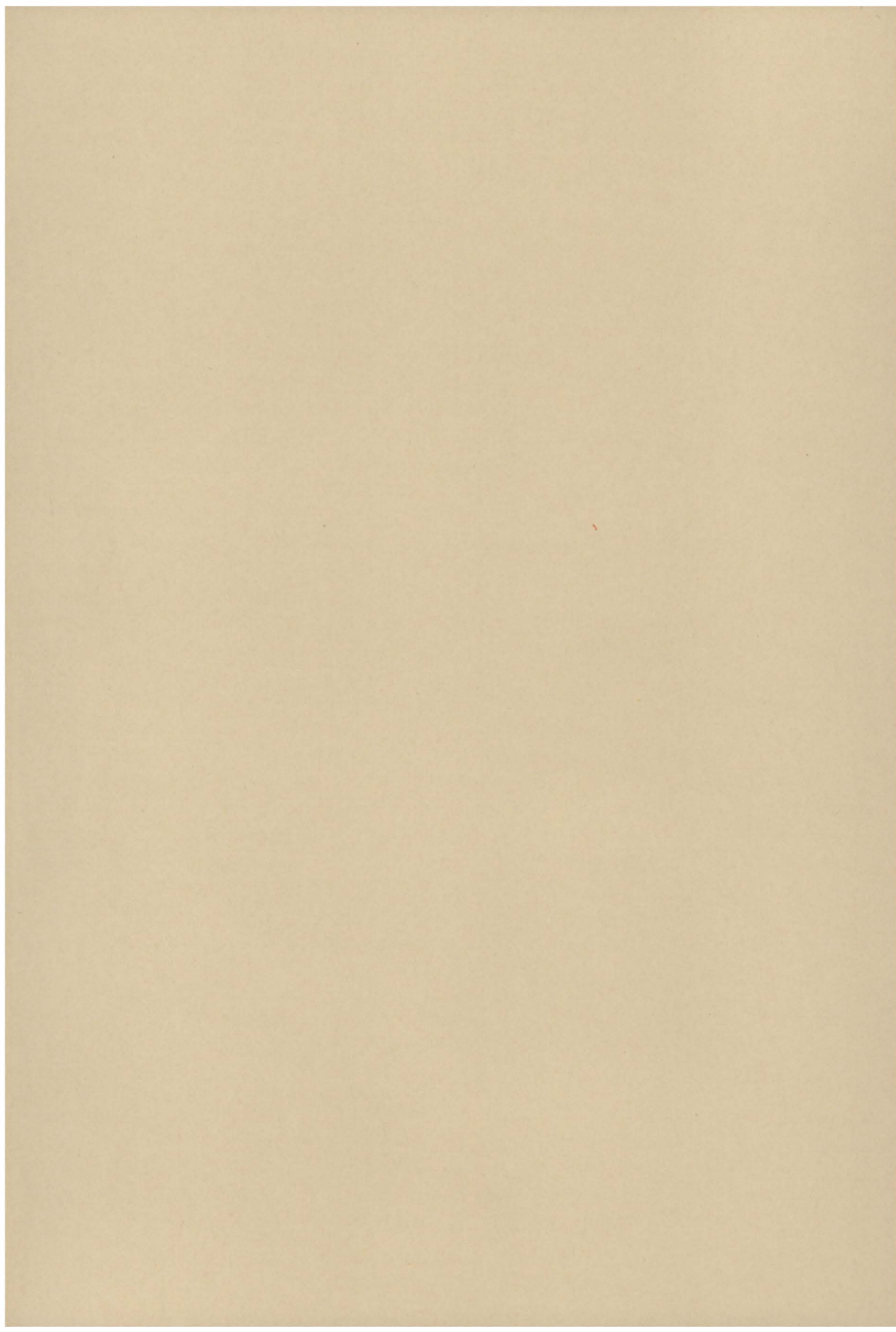
FÄSSINGEN

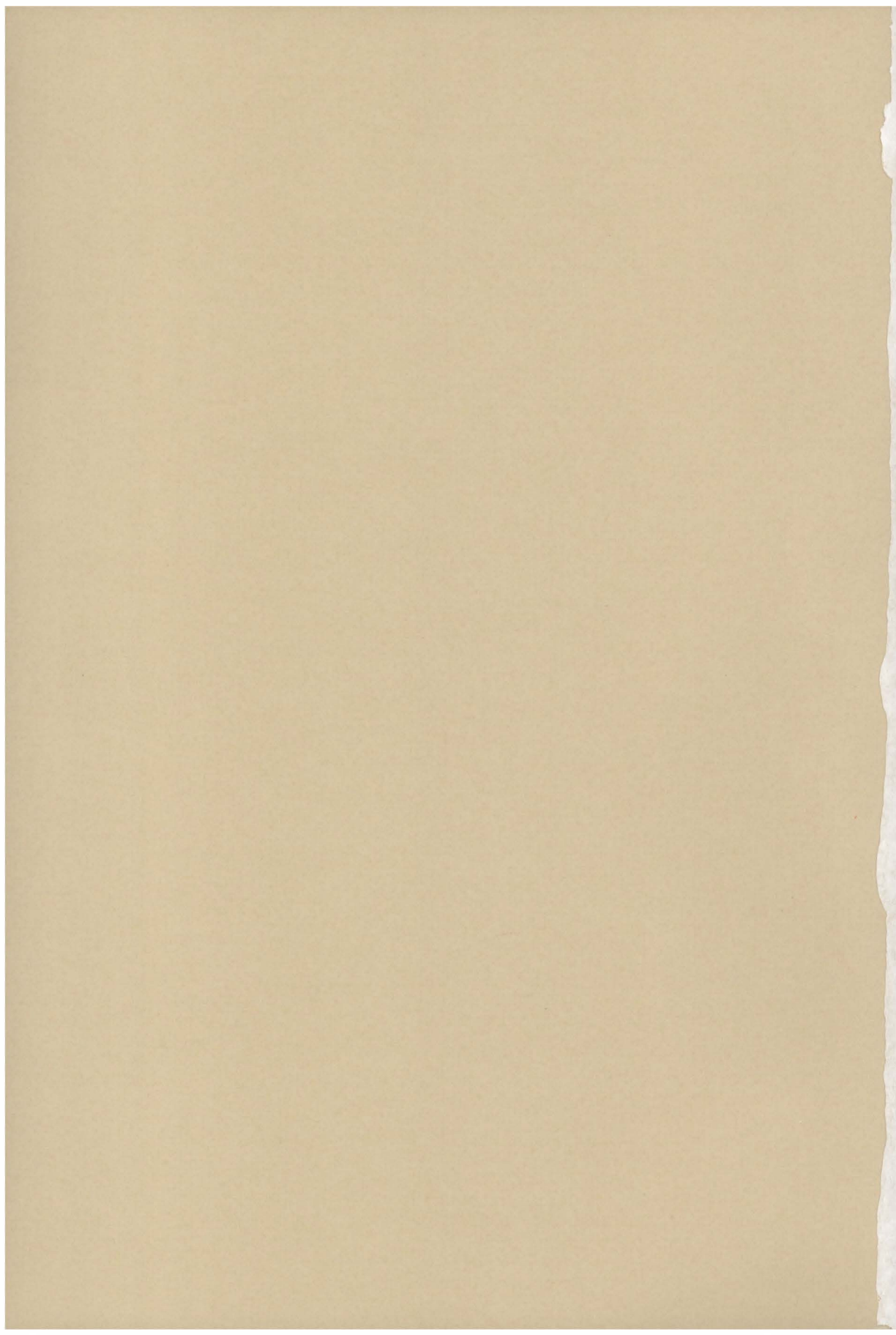

1996

TEMA VEDENS HÄRAD
FRÅN BORÅS OCH DE SJU HÄRADERNA

Årgång 44
Kulturhistoriska föreningen

FÄSSINGEN

1996

TEMA VEDENS HÄRAD
FRÅN BORÅS OCH DE SJU HÄRADERNA

FRÅN BORÅS
OCH DE SJU HÄRADERNA
1996

ÅRGÅNG 44
KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

REDAKTÖR
NINA WIKLUND

Författarna ansvarar för innehållet
i sina uppsatser.

Från Borås och De Sju Häraderna 1996
© Kulturhistoriska Föreningen
Omslagsbild: Solur vid Borgstena kyrka.
Foto: Helena Thörnqvist
Centraltryckeriet AB
Borås 1996

INNEHÅLL

SID

Förord	6
Inledning <i>Bengt K Å Johansson</i>	9
Flyghistoria i Fristad <i>Ingemar Jagesten</i>	10
En vandring utmed Viskan <i>Tage Alänge</i>	16
Viared genom tiderna <i>Maj-Britt Gunther & Sture Magnusson</i>	28
I fädrens spår - Idrottshistoria från Fristadbygden <i>Olof Toftby</i>	38
Klas Olofsson <i>Gunnar Gustafsson</i>	44
Klas Olofssons okända kapslar <i>Tage Alänge</i>	58
Hedaredskorgar <i>Knut Östgård</i>	61
Vedensdräkten <i>Ingrid Strömvall</i>	64
Några vägar i Veden <i>Ann-Britt Boman & Gunnar Gustafsson</i>	66
Fristad hed genom tiderna <i>Ann-Britt Boman</i>	74
I Borgstena höll man ordning på tiden <i>Ernst Ewers postumt</i>	84
Uno Axelsson - en träsnidare <i>Britt Åstrand</i>	87
Stärkelsefabriken i Vänga <i>Thomas Engel</i>	90
Tämta - Karlsson - fotograf och original från Tämta <i>Bengt Davidsson</i>	95
Arkeologiskt fynd vid Hedareds stavkyrka <i>Sonia Jeffery</i>	102
En bouppteckning från Vänga år 1767 <i>Sven Wemmeus</i>	105
Arbetsinstruktion bakom sockenbeskrivningar <i>Erling Svensson</i>	110
Sponsorer	115
De sju häradernas kulturhistoriska förening	119
Hembygdsföreningar	124

FÖRORD

Denna årsbok, med Vedens härad som tema, hämtar flera av sina skribenter från verksamheter med anknytning till hembygdsrörelsen.

Ingemar Jagesten med ett engagerat intresse för flyghistoria, har sedan en längre tid varit aktiv i Borås flygklubb. I sin artikel ger han oss en inblick i Borås', och också Sveriges', allra tidigaste flyghistoria, där Fristad hed utgjorde skådeplatsen för en rad hisnande äventyr.

Tage Alänge f. d. folkhögskolelärare och verksam inom Fristads hembyggsförening, tar oss med på en stämmningsfylld vandring längs Viskan, ackompanjerad av suset av sedan länge tystnade röster ur det förflutna.

En inblick i Viaredstraktens historia får vi genom Ann-Britt Gunthers och Sture Magnussons artikel. Båda har sedan 20 år tillbaka ägnat stor kraft åt hembygdsforskning och är idag aktiva som sekreterare respektive ordförande i Viareds natur- och hembyggsförening.

F. d. kommunalpolitikern och initiativtagaren till uppbyggandet av ett idrottshistoriskt museum i Borås, Olof Toftby, delger oss information om det inventeringsprojekt som drivits i syfte att dokumentera bl. a. idrottföreningar och idrottsplatser i Fristads kommun.

En personligt präglad skildring av Klas Olofsson, rikskänd folklivsforskare från Fristad, får vi av Gunnar Gustafsson, lantbrukare med genuin känsla för det gamla bondesamhället och tillika släkt med denne berömda skildrare av detsamma.

Av läns-hemslöjds-konsulent Knut Östgård får vi en beskrivning av och historik kring tillverkningen av hedaredskorgen, medan läns-hemslöjds-konsulent Ingrid Strömwall bidrar med en beskrivning av Vedens häradsdräkt.

På den gamla 1600-talskartan över Vedens härad kan vi följa landsvägarnas uråldriga sträckningar då Ann-Britt Boman, lärare och ordförande i Fristads hembyggsförening tillsammans med Gunnar Gustafsson, beskriver det äldre vägnätet i Veden. Vidare bidrar Ann-Britt Boman med en historisk exposé över Fristad hed.

Antikurmakare Ernst Ewers delger oss sakkunnig information om tidmätningssinstrumenten i Borgstena kyrka, av vilka soluret finns att beskåda som omslagsbild på denna utgåva.

Uno Axelssons stora produktion av träsnidade djur och skålar är ämnet för intendent Britt Åstrand's artikel. Föremålen ifråga finns utställda till beskådan i Uno Axelssons för ändamålet inredda ladugård.

Länsantikvarie Thomas Engel skildrar återuppbyggandet av Nolvaga stärkelsefabrik invid Vänga kvarn. Vi får veta hur en smått "vansinnig" idé så småningom tar form och blir verklighet. Idag ägs och vårdas stärkelsefabri-

ken av Vänga Hembygdsförening.

Tämta-Karlsson, fotografen och originalet från Tämta by, skildras varmt av tämtabon Bengt Davidsson. Tämta-Karlsson, "som med ett förbindligt leende, förevigade storheterna med sin jättelådkamera".

Sven Wemmeus, f. d. lärare med ett stort intresse för släktforskning, ger med en bouppteckning från 1700-talet, exempel på vilken information denna typ av arkivhandling kan ge.

Sonia Jeffery, arkeolog vid Älvsborgs länsmuseum, beskriver det spännande fyndet av den saknade delen av det i Hedareds stavkyrka använda processionskrucifixet medan Erling Svensson författare och frilansskribent avslutar med en betraktelse av ett lantmäteriinstrument från år 1846 över Vänga socken och Hedared kappellag.

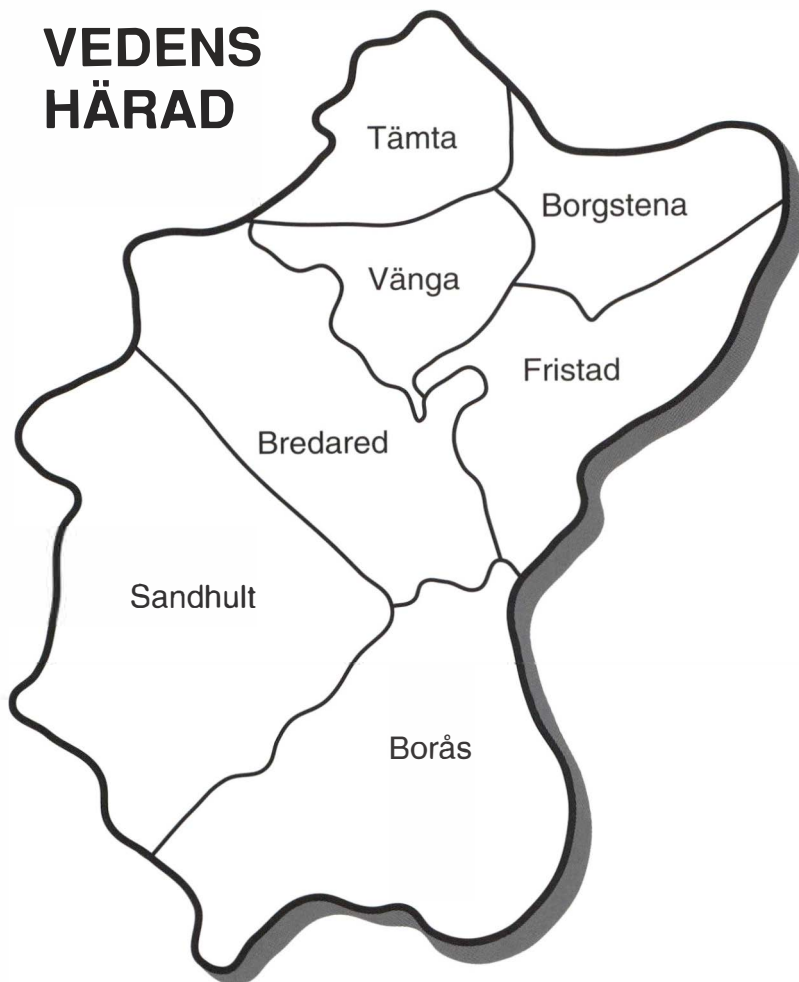
Efter Kind, Gäsene och Vedens härader planeras temat för nästa års årsbok bli Ulricehamnsbygden.

Borås i oktober 1996

Nina Wiklund

Redaktör

VEDENS HÄRAD

INLEDNING

Bengt K Å Johansson

Vedens härad. Skogens härad.

Ja, det är ett passande namn. Skog, sönderbruten terräng, vattendrag och mossar, magra frostlänta små åkrar. På äldre kartor är Veden nästan obebyggt, ouppodlat. Det är under den stora folkökningens tid, på 1800-talet, som det blir många gårdar, ett otal torp och backstugor, uppodling av utmarker. Och många barn i stugorna.

Veden är nog mindre känt som ett av Sjuhäradsbygdens häraden än t. ex. Mark och Kind. Veden är mindre och gränserna suddigare. Många som bygger och bor i Vedens härad känner nog inte ens till sitt eget härad. Det finns förklaringar till det. Namnet Veden återfanns inte i de tidigare kommunnamnen, numera kommundelsnamnen. Sandhult och Fristad upplevs inte stå varandra närmre än Sandhult och Bollebygd. Det är Sjuhäradsbygden som är det samlande begreppet.

Närheten till Borås har spelat stor roll i Veden. Det var i Borås som bönder och torpare i Hedared, Sandhult, Vänga, Tämta, Bredared och Fristad sålde sina produkter, t. ex. ägg och potatis på Stora Torget i Borås. På Trätorget fanns hantverkare från Sandhult och Hedared, vid sidan av bollebygdsborna. Det var i Borås man gjorde sina större inköp och hade sina bankaffärer. Det var till Borås barnen flyttade för att få jobb i industrin och i butikerna och det var i Borås de — få — barn som gick till längre utbildning studerade.

Rune Jungen berättar i sin bok "Vävarnas uppror" att det var inte, som man kunde tro, textilarbetarna i Borås som var kärnan i Borås arbetarekommun, när den växte fram vid slutet av 1800-talet. Det var i stället murarna i Sandhult. En rad kyrkor i Västergötland och Småland vittnar om Sandhultsmurarnas yrkesskicklighet. Yrket gick i arv inom släkten, från far till son. Att ta jobben långt bort var ett sätt att överleva när jordbruket var magert. Kanske var det kontakterna utåt och den nära arbetsgemenskapen som skapade den fackliga medvetenheten.

I Vedens härad har aldrig funnits några feta marker. Ingenting har man fått till skänks. Man har fått slita hårt för brödfödan och vara påhittig för att klara sig. Kanske är det detta som skapat kynnet hos de människor som finns i Veden. Föga av stöddighet och manér men desto mer av arbetsamhet och ihärdighet.

Tycker och känner en Vedenbo från Sandared.

FLYGHISTORIA I FRISTAD

Ingemar Jagesten

En senvinterdag år 1913 stegar en kapten Hugo Sundstedt in på Borås Tidnings kontor i Borås. Han har kommit hitresande från Göteborg för att undersöka möjligheten att anordna flygningar i Borås.

Finns det då några lämpliga flygplatser? Följ med och se, blev svaret. En rundtur genom staden ger ej något acceptabelt resultat, om dock en del fält vid kasernetablissemnet ej var så oävna. Är möjligheterna slut härmed? frågade kapten Sundstedt. Nej, Öresjö återstår. Kapten Sundstedt ljusnade upp en smula och som beslut och handling är ett hos en luftens bevingare, befann han sig något senare i bil på väg till Öresjö. Kapten Sundstedt fann sjön mycket lämplig att anordna flygningar på. Om dessa blir av, torde de komma att förläggas till söndagen den 2 mars.

Den 27 februari låter Borås Tidning meddela att flygningen kommer att bli verklighet den 9 mars eftersom en garantisumma har tecknats. Om isen på Öresjö skulle visa sig för svag kommer annan plats att utses. Den slutliga platsen kom att bli Fristad hed.

Denna berättelse ur Borås Tidning visar att Sjuhäradsbygdens flyghistoriska vagga kom att stå i Fristad. Vid denna tid var det inte många som visste något om flyg och flygning, än mindre hade folk i allmänhet sett ett flygplan. År 1913 får anses vara mycket tidigt, sett ur ett flyghistoriskt perspektiv. Vi ska betänka att händelsen ägde rum endast fyra år efter det att det första flygplanet hade stått på svensk mark, på Ladugårdsgårde i Stockholm 1909. Några flygfält fanns självfallet inte vid den här tiden, utan det som stod till buds var sjöisar och andra öppna och någorlunda jämna områden, t. ex. exercisfält. Start och landningssträckorna var korta, för att inte säga mycket korta, i förhållande till dagens behov. Det var kanske därför Sundstedt sökte sig till Fristads hed för sitt flygförsök.

Sundstedt som var löjtnant vid flottan, hade efter att på egen hand ha lärt sig flyga, erhållit aviatördiplom 1912 i Falsterbo. Han erhöll aviatördiplom nummer 9. Flygplanet Sundstedt medförde var en Blériot XI, vilken ägdes av Åhlén & Åkerlund. Flygplanet hade en 50 hkr motor och gjorde sina modiga 80 km/t, en ansevärd fart på den tiden.

Vid denna tid var det i stort sett bara officerare som utbildades till flygare, eller aviatörer, som man kallade dessa luftens "våghalsar". Någon civil flygverksamhet fanns inte. All flygning var knuten till försvaret. Något flygvapen i egentlig mening fanns inte heller utan flyget tillhörde Fälttelegrafkårens flygkompani, vilket erhöll sin första fasta organisation 1914.

Endast några få månader efter beslutet att anordna flygningar vid Fristad

hed, utbröt första världskriget. Dessförinnan hade emellertid både armén och flottan genom frivilliga och av riksdagen anvisade medel, erhållit både flygmaskiner och flygutbildning för personalen.

Men nu åter till Sundstedts flygning. Sundstedt hade "slagit ned sina bopålar" på Kvibergs exercisfäldt i Göteborg, men för att bättra på ekonomin beslöt han sig nu för att söka lyckan utanför Göteborg. Den förut nämnda isen på Öresjö visade sig emellertid för riskabel i flygsammanhang, och tillstånd utverkades i stället för att få använda Fristad hed.

För att sörja för publikanskaffningen engagerades en viss J. Albert Andersson. Stora annonser i Borås Tidning tillkännagav begivenheten. För tre kronor kunde man från "sadelplats" bevittna skådespelet. I summan ingick, förutom inträdesbiljetten, tågresa, Borås Övre - Fristad, tur och retur i andra klass. Ville man endast punga ut med en krona, fick man åka tredje klass och bänka sig på andra raden. Om flygningen av någon anledning inte kunde genomföras fick man i stället på nära håll betrakta flygplanet eller bevittna flygningen någon annan dag. Förköp av sadelplatsbiljetter kunde ske hos Jean Medberg, Thyselius, Hedbergs och Nybergs Eftr:s Pappersaffärer.

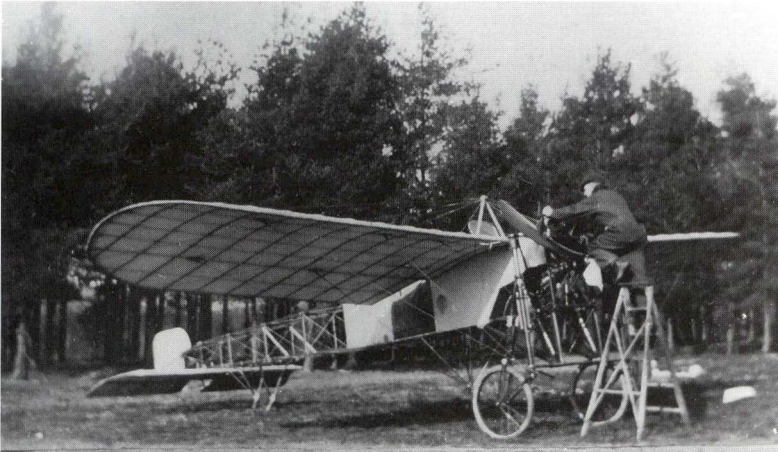
Förberedelserna skedde emellertid inte utan protester. Protesterna ifråga kom från kyrkligt håll. Söndagen den 9 mars var böndag och som sådan en stor kyrklig högtid. Från konungen hade utgått en maning till svenska folket att lägga alla världsliga sysslor åt sidan och inträda i Guds hus. Att locka boråsare och sjuhäradsbor från kyrkorna denna dag var att gå för långt tyckte kyrkans representanter. En omfattande skriftväxling mellan impressarion Andersson och kyrkoherde E. Beskow startade på insändarplats i Borås Tidning.

Att som impressarion, likna flyguppvisningen vid en gudstjänst därför att den pågick i rymden, var att gå väl långt, tyckte kyrkoherden. Förberedelserna var emellertid så långt framskridna att de av ekonomiska skäl inte gick att ändra.

Söndagen började med ett lovande väder och Sundstedt tycktes njuta av situationen. Det låg spänning i luften. Vind och väderleksförhållande tycktes arta sig. Det var med förhoppningen att få se ett flygplan i luften som stadens invånare i tusental anträdde färden till Fristad. Två extratåg och ett ordinarie, avgick från Borås Övre till Fristad.

Över 4 000 åskådare reste sålunda med extratåg till Fristad denna söndag. Att komma upp i luften visade sig dock vara svårt. Sundstedt gjorde flera försök. Vinden hade blivit nyckfull och byig, dessutom tenderade den att öka i styrka. Vid ett startförsök var flygplanet nära att välta. Det tredje uppstigningsförsöket lyckades delvis. På 25 - 50 meters höjd flög han en sträcka av ca 1 000 meter.

Därefter landade han i en sädesåker på Påtorps gärde intill Asklanda. Där

Hugo Sundstedt på Fristad hed den 9 mars 1913.

fick vingarna monteras av och flygplanet ställdes in i en barack i väntan på lämpligt väder en annan dag.

Man utlovades en ny chans redan på måndagen. Genom flaggning på Borås Övre skulle det tillkännages om flygningen skulle äga rum. Flaggan vajade för vinden och åskådarna infann sig. Blåst och uppvindar gjorde dock att flygningen fick inställas. Sundstedt och hans sällskap fick därför lämna Borås-bygden på ett betydligt säkrare sätt, med tåg.

Senare på året var det Enoch Thulins tur att gästa Borås och Fristad hed. I motsats till Sundstedt var Thulin en person som inte gjorde stort väsen av sig om sin ankomst. Flygningen kungjordes emellertid genom annonser i Borås Tidning.

Där kunde man läsa att "D:r Enoch Thulin flyger å Fristad hed söndagen den 28 september kl 4 - 7 em, om vädret ej blir för svårt". Tre extratåg avgick från Borås Övre till Fristad. För att undvika olyckshändelser uppmanades publiken att hålla sig till anvisade platser.

Thulin hälsades välkommen på Borås Nedre station dit han närmast kom från Varberg. Thulin var en populär "luftpilot". Han hade nyligen korsat Östersjön två gånger. Dessutom medförde han samma flygplan till Fristad, Nordstjärnan, som han använt vid flygningen över Östersjön. Flygplanets tidigare ägare var ingen mindre än flygbaronen Carl Cederström.

Thulin var noga med att påpeka att Nordstjärnan ej längre existerade, eftersom den försetts med nya vingar och en ny flygplanskropp. Endast motorn var densamma.

Thulin gästade på lördagskvällen Tekniska Förbundet i Borås där han talade över ämnet "Flygmaskiner".

Söndagen bjöd på en riktig "högsommarsöndag". Publiken kom i stora

skaror i överfyllda järnvägsvagnar där folk stod som "packade sillar" på både plattformar och i gångar. Man kunde till och med räkna in ett 20-tal bilar. Åskådarna uppgick till in emot 5 000 personer. Nu var det annan stämning än när Sundstedt gästade heden i den kalla månaden mars och man mest fick vänta på att "inte se Sundstedt flyga". När 3.20-tåget rullade in på Fristads station hörde man redan motorljudet i luften. När så även 3.35-tåget inkommit intog Thulin startposition för dagens andra flygning. Detta blev en demonstration av vad flygplanet förmådde i fråga om manöverduglighet. Efter denna flygning ifördes Thulin "pilotdress". Först en väst, minst ett par tum tjock, sedan halsduk och därefter oljeställ och chaufförmössa av skinn, skydd för ögonen och så handskar à la Karl XII. Nu var det nämligen klart för långflygning. Denna kom att vara i 21 minuter under vilken tid Thulin gjorde en sväng över Borås. Innan flygningarna avslutades för dagen gjorde Thulin ytterligare en flygning över Fristad. När flygplanet rullades in i den provisoriska hangaren på heden, var det dags för åskådarna att äntra de fyra extratågen för återfärden till Borås.

Påföljande måndag, som också annonserats som flygdag, blev i fråga om väder ännu bättre. Publiken som denna dag endast uppgick till några hundra, kunde glädja sig åt en härlig flygdag. Efter några uppstigningar över Fristad företog Thulin även denna dag en långflygning. Flygningen gick till Osdalsfältet där Älvsborgs regemente hade övningar. Thulin landade på Osdalsfältet och avlämnade "flygpost" till officerarna. Därefter återvände han till Fristad. Thulin hade tänkt lämna Borås flygvägen påföljande dag. Detta omintetgjordes emellertid eftersom bensinen tagit slut och någon ny av "prima sort" ej gick att uppbringa i Borås.

Löjtnant Carl Silow med sin Farman-maskin.

*Denna bild av Carl Silow hänger
i museet på I-15.*

Under Thulins flygningar i Fristad visade två 16-åriga Borås-unglingar uppenbart intresse för flygplanet. Detta resulterade i att de några år senare fick praktisera vid Enoch Thulins Aeroplanfabrik i Landskrona. För en av ynglingarna, Harold Westberg, från Toarp, kom detta att ha avgörande betydelse för hans yrkesval. Harold emigrerade 1919 till Amerika där han kom att ägna hela sitt yrkesverksamma liv åt att konstruera och bygga flygplan. Han avslutade sin livsgärning som chef för en av avdelningarna vid Fairchild Republic Company på Long Island utanför New York.

Den andre ynglingen, Ragnar Björklund, blev kvar i Borås där han 1929 kunde provflyga sitt hemmabygga flygplan på Västersjöns is.

I juli månad 1914 företog löjtnanten Carl Silow en flygning till Fristad hed med ett flygplan av fabrikat Farman. Denna flygning skedde från Kviberg i Göteborg. Silow var nämligen löjtnant vid Kungl. Elfsborgs regemente. Han hade varit flygelev hos flygbaronen Carl Cederström vilken erhållit certifikat 1913. Därefter hade han beordrats till Frankrike för att ta emot ett biplan av Henri Farman. På hösten detta år skedde en viss uppdelning av flygplanen på Malmslätt varvid den rätt otränade Silow fick B2:an Farman, "att leka med". År 1914 blev Silow flyglärare på Malmslätt där man skolade biplanet med dubbelkommando.

Silows besök på Fristad hed var ingen förberedelse för någon flyguppvisning, utan bara ett rutinbesök. Besöket verkar inte ens ha varit aviserat, eftersom musikkåren inte var förberedd utan fick snabbinkallas.

Den 1 maj 1915 drabbades så flyget i Sverige av den första flygolyckan med dödlig utgång. Det var Carl Silow och Gustav de la Gardie som med en Farmanmaskin troligen kom i "spin". Flygplanet gick nästan lodrätt i marken, och den bakomsittande motorn lossnade och föll över de båda flygarna. Silow

kunde inte räddas till livet. Carl Silow hölls då för att vara Sveriges bäste flygare. "Spin" var vid den här tiden ett okänt begrepp för svenska flygare, än mindre visste man hur man tog sig ur situationen.

Efter det att Älvsborgs regemente flyttat från Fristad till Borås 1914, uppkom frågan hur marken på Fristad hed skulle användas. Omkringboende lämnade in anbud på större eller mindre markområden.

Länets folkhögskola, som var förlagd till Herrljunga, behövde komma under eget tak. Underhandlingar hade förts med Kungl. Arméförvaltningen och framskridit så långt att en förberedande överenskommelse undertecknats då kriget utbröt 1914.

År 1916 kan rektor S. Welin vid kursavslutningen meddela att lokalfrågan kommit i ett mycket bekymmersamt läge. Arméförvaltningen hade då låtit meddela att så länge kriget varade, kunde man inte avstå heden. Dessutom hade man också planer på att i framtiden använda heden för militärutbildning, särskilt till flygfält. Hos arméförvaltningen framkom, att förslag om att förlägga en av arméns flygskolor till heden varit till behandling inom förvaltningen och att en skrivelse till K M:t var att vänta.

Senare framkom dock från handläggarna, ryttmästare Grill och krigsrådet Morton, att uppgifterna om flygskolan var ogrundade och att arméförvaltningen i stället skulle fullfölja planerna om hedens upplåtande till folkhögskolan. Men, man skulle reservera en del av fältet för iordninställande av en landningsplats för flygare. Landningsplatsen var endast avsedd att användas som mellanlandningsplats vid långflygningar. Rektor Welin var inte särskilt förtjust i dessa planer och ansåg det rent av olämpligt med tanke på den kvinnliga representationen i skolan.

Planerna verkar dock endast ha föranlett en marginalanteckning i handlingarna.

Borås Flygklubb som alltsedan sin tillblivelse 1939 sökt att lösa flygfältsfrågan, utan att lyckas, gjorde 1941 en rekognosering runt Borås. Avsikten var att finna ett område tillräckligt stort för glid- och segelflygverksamhet. Av tillgängliga förslag ansågs Fristad hed vara att föredra. Det vill säga det område som begränsades av järnvägen i öster, skolbyggnaderna i söder samt skogen i väster och norr. I mars månad detta år tillställs Landstingets förvaltningsutskott en skrivelse i ärendet. Landstinget gav sitt medgivande "därest arrendator, agronom B. Rooswall och Fristads lantmannaskolas styrelse icke har något att invända". Kungl. Väg- och Vattenbyggnadssyrelsen gav senare på året också sitt medgivande, att använda Fristad hed för flygverksamhet. Borås Flygklubb kom dock aldrig att använda sig av tillståndet. Man sökte i stället samarbete med Varbergs Flygklubb och, startade där sin glid- och segelflygverksamhet. Därmed var Fristad heds saga som flygcentrum definitivt till ända.

EN VANDRING VID VISKAN I VEDEN

Tage Alänge

En eftermiddag i augusti tar jag ut min cykel och från Hedevägen i Fristad startar jag en kort färd mot Örebro där Borås-vägen korsar Viskan. Där ska jag träffa några kamrater, och vi ska ge oss ut på en kulturvandring genom rum och tid.

I axelväskan har jag med mig "Torpen i Fristads socken" (1970) av Gustaf Thulin (1904 -1969). Han var journalist och hembygdsforskare av rang och gav också ut "Sjuhäradsbygdens Jul" 1934-1966, de första 12 åren tillsammans med journalisten Karl Nilsson (1885-1946). Anteckningar ur denna rika källa finns också med i väskan.

Jag har förstas också med många noteringar ur Klas Olofssons (1861-1942) produktion: "Folkliv och folkminne i Ås, Vedens och Gäsene härad i Västergötland" (Del I 1928, del II 1932) samt "Kring kvällsbrasan" 1915, en liten diktbok om saga och sägen i Fristadtrakten.

Nu närmar jag mig Viskan och parkerar min cykel vid den gamla stenbron, byggd 1829, som med sina tre valvbågar är ett vackert minne från gången tid. Ryktet går att den åter skall tas i bruk. En planerad cykelväg Fristad - Sparsör kan lämpligen passera över Viskan mellan gammaldags stockräcken på stenstolpar.

På nästan samma ställe fanns tidigare en träbro från 1684. Årtalet lär vara dokumenterat av en inskrift i en bergklack strax intill. Dessförinnan fick resenärerna ta sig över ett vad, "Mathulj", några hundra meter uppströms.

Vi tar en titt på en mera modern företeelse. Strax norr om bron vid en liten rastplats står en informationstavla. Den visar Mölarps naturreservat och är från 1990, då reservatet kom till.

Vi startar vår vandring över den gamla bron, går över uppfartsvägen till det äldre naturreservatet Kröklings hage och ser de sju resta stenarna i domarringen strax intill. Det är en välbevarad grav troligen från järnåldern.

Enligt tidningsartiklar från 1930-talet hittades en stenkista, 170 cm lång och 100 cm djup, väl murad, när ett husbygge pågick norr om Intet, där vi nu står. I den fann man små bitar av människoben, delar av urnor och små flintbitar. Ett par flata, resta stenar stod strax intill.

Ja, då får vi förklara namnet Intet, som vi sett nere vid busshållplatsen. Gustaf Thulin berättar att det namnet fick ett på kyrkans mark nyupptaget torp på 1840-talet. När torparen, skomakaren Lars Andersson, skulle registrera sitt torp hos prostens, kunde han inte bestämma sig för något av de namnförslag som prostens kom med och svarade varje gång: "Nä, inte de". "Då får det heta Intet," sa prostens.

Domarringen vid Intet. Foto: Tage Alänge.

Gustaf Thulin har mycket att berätta om människor, byggnader och händelser under 1800-talet. Då fanns här ytterligare ett torp och ett par backstugor, men nu har andra boningar byggts på och kring Intet.

I textilfabriken från 1952 strax intill domarringen residerar nu 90-talets "uppstickare", Trikåfabriken Kriss AB.

Vi går uppför backen mot Kröklings hage och kommer till Sparsörs AIK:s el-ljusspår. Vi följer det åt vänster och kommer ner mot Trolltjärn eller Iglasjön.

När vi går på stigen under den branta klippväggen in mot tjärnen förstår vi att denna har fått stor plats i folkfantasin. Den ligger där så mörk och hemlighetsfull. Den är ett s.k. kolkbäcken, en fördjupning av ett vattendrag i lugnvatten nedanför ett vattenfall, och är ett minne från en av de väldiga vattenströmmar som störtade utför klippbranterna när Toarpa issjö avvattnades för ca 10 000 år sedan.

Klas Olofsson återger flera av de sägner som berättades om den "tvebött-nata" lilla sjön. Den har två bottnar och i den djupaste delen är den bottenlös.

Han berättar också om de två stora, väldiga gamla gäddorna med märkliga egenskaper och prydda med klocka under tjåka eller videbuske på nacken, som tillsammans med de stora fölkena av fisk snabbt gömmer sig under den nedre botten, när någon närmar sig.

En vacker höstdag under 1970-talet var jag ute på vandring med en grupp elever från Folkhögskolan. Vi kom till Iglasjön och lockades att ge oss ut på den norra strandkanten. På ett gungande "golv" vågade vi oss allt längre ut

mot vattenytan. När golvet sakta började ta in vatten och sjunka måste vi vända. Vi fantiserade om att det kanske var den övre bottnen... Att det fanns utrymme för många stora fiskar under oss var vi säkra på!

Klas diktar om Inga som utsattes för häxprovet i Iglasjön: "I Iglasjön vroks hon i midnattens dimma, men Satan höll under så hon kunde simma." Hon "bands på ett bål vid Iglasjöns strand..." Än i dag kan man se offerkällan som sprang fram under klippan, när Inga dog — "Oskyldig sade Inga." Den "glimmar och speglar" ett 100-tal meter ovan tjärnen.

Men vi går inte dit upp, för då kommer vi in i Ås härad. Annars kunde vi ha sett efter om det i våra dagar offras penningar för lycka och välgång. Eller kanske kunde vi ha druckit av det hälsobringande vattnet. Eva Hjertén, dotter till mjölnaren vid Molarps kvarn på 1920-talet, har berättat om hur hon och hennes vänner räknade pengarna i källan: "Men vi rörde dom inte..."

Och Klas skriver om Sven-Petter i Skinnaregården, som "förläst sig" under präststudier på 1840-talet och som en sommarnatt vid Iglasjön möter en obekvärligt vacker bergajungfru, som räcker honom en "sölvbägare". Han motstår frestelsen, men blir sig aldrig mer lik.

I slutningen strax väster om Iglasjön, ser vi den skapelse, som har ansetts vara en primitiv hällkista — kanske 4 000 år gammal. Men vi är inte alldeles säkra på om det är människor eller naturen själv som varit byggmästare. Kanske har de hjälpts åt?

Vi går vidare på stigen — spåret, som följer den lilla bäcken mot Viskan. I andanom kan vi se den stora gäddan som, jagad av mjölnaren Larsson i Kröklings kvarn, skuttade upp och "skala länge stöckena i jamte bäcken." Men vi kan inte se att vattnet "rinner uppföre", som säggen täljer, trots att kartorna från 1800-talet och fram till 1975 anger Iglatjärn 132 m och Öresjö, som vattnet rinner till, 132,5 m över havet!! (Vem har påverkat vem??)

Vi kommer fram till Viskan igen och gör en liten avstickare med strömmen för att ta en titt på det gamla vadstället. Antydningen till hålvägar från olika håll får oss att fundera över hur de resande från söder tagit sig ner till vadet. Gick eller red de rakt över åsen eller kom de på den gamla stigen, som ännu finns kvar i slutningen väster om sjön, och "rundade hörnet"?

Via en brant backe från stigen vid Viskans strand tar vi oss upp till "Kungagraven", en hällkista med endast en av de stora takstenarna kvar. Enligt en utgrävning år 1945 har den använts i flera hundra år under sen stenålder. I Thulins bok finns en "Rågångsbeskrivning för Fristads socken vid 1799 års storskifte", där kungagraven beskrivs så här: "27. Jättstuga med fyra stenhallar varav tvenne äro nedsatte och väl sammanfogade med en lång stenhall ovanpå till tak, vilken är rämnad mitt på, varav den östra delen ligger lutande, är utantill fem alnar bred och tio alnar lång..." Bygdesäggen berättar om kungen, som flydde efter slaget på Jättelyckan på andra sidan

Trolltjärn eller Iglasjön, Sparsör Foto:Frithof Mörk, Borås, 1923.

Hällkista: Kungagraven Foto: Tage Alänge.

Viskan, tappade sin krona i ån och dog på östra stranden och här vilar han och "kämparna tolv".

När vi återvänder till verkligheten kan vi göra en mera prosaisk iakttagelse: Mitt i gravkammaren står en grännssten mellan Ås och Vedens härader. Den nämns också i rågångsbeskrivningen.

Vi fortsätter längs den smala, långa åkern, som ansluter till Kungagraven. En flintverkstad tycks ha haft sin plats nära graven. Skolbarn fick i början av seklet med påse i hand leta flintskärvor i åkern. Troligen fanns det en ganska fast bebyggelse för 3 000 - 4 000 år sedan och kanske våra förfäder påtade upp, sådde och skördade på den gamla åkern redan då. Odlingen upphörde för fyra år sedan...

Ett järnåldersgravfält alldeles i närheten vittnar också om de bofasta genom seklerna.

I vår fantasi försöker vi föreställa oss hur de tidiga invandrarna kom uppefter Viskan och så småningom tog land och skapade en åkerkultur.

Vi lämnar de mångtusenåriga minnena och tar oss på en gammal kvarnstig i kanten av åkern upp till Kröklings kvarn och vi är inne i sen tid.

Vi står på bron över Viskan strax uppströms kvarnen. Vi har sett på kartan att Viskan på 3 - 4 kilometer ner till Öresjö sänker sig ca 35 m. Den nivåskillnaden skapar forsar och fall, som i hundratals år gett drivkraft åt människors mer eller mindre finurliga maskinkonstruktioner.

Vi skulle kunna berätta om en mängd kvarnar, sågar, stampar och fabriker

från Gingri och till den plats där vi nu står, men då vi håller oss i Vedens härad börjar vi vid gränsen ca 400 m uppströms, där Spetsfabrikens kraftverk från 1916 (på Ås-sidan) nu åter är i produktion. Där anlade på 1860-talet P.G. Andersson, "Pege" på Lövås, en spånhyvel som han kallade Nygårdsfors. Då fanns Kröklings kvarn sedan flera hundra år. Den ligger i en enklav i Fristads socken, men är registrerad i Gingri, där den en gång i tiden hörde till Krökeslund. Protokoll av den 17/4 1900 från Fristads kyrkostämma vittnar om att den varit omstridd. Man hade då yttra sig över Gingris besvär mot att området överfördes till Fristad. I kvarnkommissionens protokoll från 1697 står att Kröklings kvarn var kronoskatte och erlade "2 skeppor spannmål" årligen i "skatt". Den hade då två "enfota" stenar men fick ett vattenhjul för driften omkring 1800. Detta nyttjades till 1929.

Kvarnen var i bruk in på 1960-talet.

Under 1940-talet hade man en benmjölskvarn. En ålakista fångade de stora fiskarna i strömmen. Nu är Kröklings kvarn förvandlad till en liten kraftstation med 2 turbiner.

Kring kvarnen uppstod under 1800-talets sista decennium ett litet industriområde. På kvarntomten byggdes ett ullspinneri, AB Fristads Yllefabrik, och en snickerifabrik. Efter en svår brand i slutet av 1904 upphörde spinneriet och snickeriet flyttades ca 100 m nedströms, där man tidigare byggt en turbin som via en draglina gav "hjälpkraft" till fabriken. Det kan vi läsa om i Hembygdsföreningens årsskrift "Fristadbygden" 1979, där Aram Andersson,

Fristads Snickeri och Trävaruhandel. Sittande 3:a fr. v. Disponent Albin Andersson, 4:a fr. h. Verkmästare Julius Andersson. De var bröder och två av firmans tre grundare.

son till Albin Andersson, vilken tillsammans med två bröder Anton och Julius startade fabriken 1896, berättar. Aram var verksam hela sitt aktiva liv i Fristads Snickerifabrik. Han är intervjuad av dottern Birgitta.

En möbelfabrik kom sedan till kvarntomten, men den och kvarnen brann 1930. Möbeltillverkningen upphörde, men kvarnen byggdes upp igen.

Vi följer Viskan med strömmen och kommer till en byggnad med bastanta stenväggar. Det lär vara det första torkhuset, som byggdes när snickerifabriken flyttades hit efter branden 1904. I kyrkans protokoll har vi läst att bröderna Andersson 1905 fick arrendera forsen under 20 år. Nu hyser torkhuset en välordnad mekanisk verkstad. I övrigt finns det senaste kontorshuset, nu bostad, och ett större förrådshus kvar. Själva fabrikslokalen revs, sedan företaget flyttats närmre Fristad under 60-talet.

Fristads snickerifabrik AB hade som mest 45 anställda under Viskantiden. Man producerade alla slags snickerier för husbygge, men också sågade och hyvlade trävaror som såldes till olika delar av Västsverige. För transporter hade man 12 - 15 hästar. Den första lastbilen kom efter andra världskrigets slut.

Den mycket solida dammbyggnaden byggdes 1946 med "A-cement", som den nye ägaren, Gösta Persson, efter många äventyr i byråkratins irrgångar fick rättighet att nyttja. Krigstidens E-cement litade han inte på. Efter 50 år är den helt intakt. Det är den nuvarande ägaren Jonas Hellström som berättar för oss. En såg hade tidigare funnits vid detta fall.

Gränsande till snickeritomten ligger Alefors mellan vägen och den strömmande Viskan. Kristina och Gunnar Ekstrand är ute och ser om sin fina trädgård. Då vi känner till deras intresse för bl. a. fåglar passar vi på att fråga vad

Kröklings kvarn.

de har sett av åns djurliv i sommar. De berättar bl. a. om storskraken, som en gång i somras följde fru Kristina när hon badade i snickeridammen, om strömstaren och den gula försärlan, som har sina bon i närheten och om kniporna i de stora holkarna.

Vi går ner mot Mölarps-området. Först passerar vi ett K-märkt gammalt hus, Viskadal, där systrarna Lundberg residerade under 30-talet. Inga Bylander-Nilsson som växte upp på Mölarps gård har med glädje berättat om "tant Brun, tant Grön och tant Gredelin" som bjöd på karamell ur bonbonjär, när hon kom med mjölkflaskan.

Vi låter blicken svepa uppefter den för något år sedan asfalterade utfarten mot Gingri-vägen. Uppe på en långsträckt lövskogsklädd höjd ligger Lövås, där den förut nämnde "Pege" byggde sitt pampiga hus kring 1870.

"Pege" hade tydligen lite ovanliga idéer och inredde bl. a. en teaterlokal på andra våningen. Där spelades "Värmlänningarna" av ett amatörteaterlag och där underhöll Elfsborgs regementes musikkår — ibland på den stora balkongen efter husets långsida, ibland i lusthuset i parken.

Efter många ägare byggdes huset om i början av 1940-talet av den nuvarande ägarens fader och det ligger vackert i grönskan.

"Pege" startade i början av 1860-talet Mölarps snickerifabrik nere vid Viskan, som bl. a. hade tröskverksbygge som specialitet. Den brann ner på 1880-talet. Han hade också byggt ett sågverk. Där sågade man fram till 1982. Lövås såg används fortfarande på deltid, men nu försar vattnet förbi utan att nyttjas för driften.

Vi vandrar mot Mölarps kvarn. Till höger om vägen ligger ett bostadshus.

Mölarps gård arrenderades från 1870-talet av Anders Persson, som bodde här. Han startade — troligen på 1880-talet — en speceriaffär. När Anton Andersson flyttade in i huset, övertog han affären vilken under en tid sköttes av hans dotter Hulda. Under ganska lång tid hade Fristads Snickerifabrik också kontor i byggnaden.

Strax bakom detta hus lät Anders Persson omkring sekelskiftet bygga ett missionshus. Under andra världskriget blev missionshuset förråd för militärt material. Huset brann emellertid ner i mitten av 40-talet.

Så är vi framme vid Mölarps kvarn med anor från medeltiden, skriftligt belagt sedan 1540.

Hur den kom i kyrkans ägo berättar domboken från Vedens häradsrätt från 1618 och brev av 4 juli 1621 från Gustaf II Adolf, som överlämnar Mölarps gård och kvarn som tilldelningsstom för kyrkoherden i Fristad. Detta sedan kungen "våldgästat" kyrkoherde Sven Olavi två gånger i februari 1618 under en inspektionsresa i Sjuhäradsbygden, för att utröna missnöjet med fogden Peder Jespersson på Gudebo. Hästar och följetrupp hade då gjort slut på alla förråd i prästgården. Sven Olavi dog redan i september 1618, så det är bara

Mölarps kvarn, 1996. Foto: Helena Thörnqvist - Textilmuseet, Borås.

hans efterföljare och Fristads församling, som haft glädje av denna "stom".

Kvarnen malde fram till 1968. Sedan förföll byggnaden snabbt. I mitten av 1970-talet räddade Hembygdsföreningen och Naturskyddsföreningen kvarnen genom att arrendera den och reparera taket.

År 1984 öppnades kvarnen igen efter omfattande AMS-arbete. Sedan dess har föreningarna lagt ner mycket arbete och pengar på fall och kvarn och nu 1995 kan stenarna — efter intensivt arbete av en skicklig pensionärsgrupp — åter mala vid speciella tillfällen.

Vi går en runda i kvarnen och tycker oss höra rösterna av mjölnare och bönder som i kvarnkammaren i väntan på male fördriver tiden med historier, skvaller och nyhetsförmedling. Kanske har Klas Olofsson här hört sägnen om torparfolket som på 1830-talet hade beteshage utmed Viskan nedom Kröklings kvarn och som "sutto kväll efter kväll och ludde på necken... Oftast emot sin vilja".

I kvarnen har det funnits ett potatismaleri. Både Eva Hjertén och Inga Bylander-Nilsson minns de tre stora karen där potatismjålet sköljdes rent från "revet". Det fördes sedan ut på ön, där ett torkhus fanns. Där påskyndades torkningen av värmen från en öppen spis. Ända in på 1940-talet levererade arrendatorn Bylander potatismjöl till en grossist i Borås.

Vi går ut på sandplanen strax öster om kvarnen. Här fanns ett mejeri 1887 - 1897 (enligt Thulin). Den siste mejeristen Johan A. Olausson flyttade till

Borås år 1900. Han hade då bott i övervåningen, där det fanns en bostad. Där startade också en mösstillverkning som sedan fortsatte som Olssons mössfabrik i Borås.

År 1904 flyttade familjen Linus Johansson in i mejeriet. Linus hade ett svarveri på andra sidan ån. Det drevs av ett mindre vattenhjul. Man tillverkade spolar och andra detaljer till spinnrockar, stolsben och "allt vad folk ville ha". Sönerna David och John "Svarvarn" Johansson fortsatte att hålla svarveriet igång på deltid. Det sägs att de under "jojo-vågen" på 1930-talet även tillverkade dessa små trissor.

Vi har nu följt Viskans huvudfåra och sett hur den klyvs strax nedom snickerifallet och med hjälp av Sörån skapar Mölarps ö.

Vi går ut mot bron och gör strax intill brofästet en titt på kartan över det nya naturreservatet. I stort sett har vi vandrat inom reservatet men följt gränsen från Kröklings kvarn.

En kort vända ut på ön är ett måste nu i slutet av augusti. Silvertistel, vars frö på något okänt sätt transporterats från Alperna till vår nordliga trakt, står i blom med ett 30-tal pampiga korgar. Backsippan är öns karaktärsväxt under våren. Den har brett ut sig kraftigt under senare år. Den — och kanske också flera av de ca 250 växterna på ön — mår säkert väl av att några kor och kalvar lånas in under sensommaren. Naturskyddsföreningens lieslätter första lördagen i augusti hjälper också till att hålla delar av hagen i trim.

"Djungelstigen" och "Skogsstigen" — utlagda av reservatets energiske tillsynsman Bertil Hjortvall — och ett fritt strövande mellan enbuskar och hamlade askar, gör ön till ett fint utflyktsmål under olika årstider.

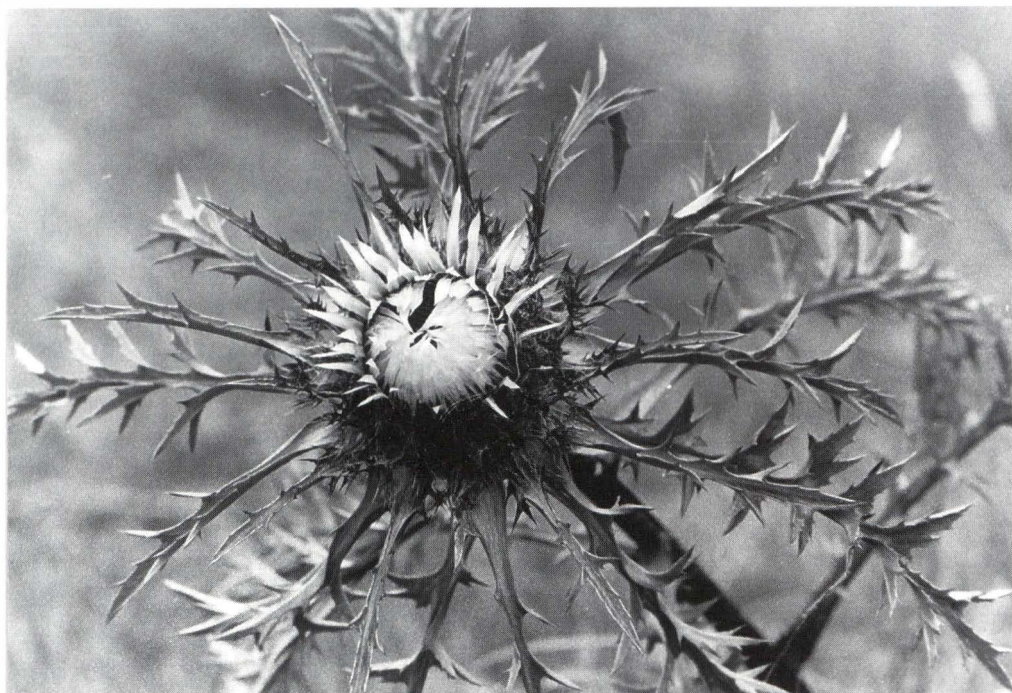
Vi går tillbaka över bron, gläder oss över det fina vattenfallet och det nya kvarnhjulet och fortsätter längs ån. Strax når vi Mölarps gård, men i den ståtliga "ladugården" bölar inga kor och gnäggjar inga hästar i våra dagar. Nere vid ån forsar nu vattnet över ett något ofullständigt "dämme" för sågverksfallet.

Här hade prosten Reinholdsson i början av 1800-talet upp till 8 stampar för vadmal och ben och därefter har det funnits sågverk fram till 1960-talet.

Inga Bylander-Nilsson kan än i dag berätta om hur hon i sin barndom — ungdom fick sitta under spånhyveln och plocka takspån. Hon minns hur det luktade från benstampen. Benmjöl levererades från stampen även under andra världskrigets tid.

Ett litet kraftverk för gårdens el-försörjning hade hennes far också byggt vid forsen. Vi kan se betongfundamenten vid å-fåran. Strax nedströms sågfallet fanns 1933 - 1939 Arvid Arvegrens ottomanfabrik, som sedan flyttades till samhället. Den följdes av Almarks ledstångsfabrik. Den drabbades av åsknedslag 1945 och brann sedan ner 1949.

Nu har vi vandrat efter Viskan genom Fristads första industriområde och

Silvertistel, Foto: Ulla Alänge.

kommer sedan ut mot stora landsvägen. Vi viker av till vänster och följer åravinens mot söder. Då går vi med säkerhet där den urgamla vägen trampades upp av hästarnas hovar och vandrarnas fötter. Vi kommer ut i kanten av "Lurkås löcka" och då är vi åter 1 500 år bakåt i tiden. Där kan vi hitta tre domarringar och flera resta stenar, som vittnar om ett gravfält från järnåldern.

Några av de resta stora stenarna höll på att försvinna i början av 1860-talet. De drogs ned till Viskan för att användas i den järnvägsbro som då byggdes. Prosten Noreus grep in och stenarna forslades tillbaka. Hopfogningen av de avslagna stenarna med järnkrampor minner om detta äventyr för minnesmärkena på "Jättalyckan", där striden skall ha stått. Den strid som förde kungen till vila på andra sidan ån.

Det ligger bebodda hus närmast det gamla vadstället, "Mathûlj", just där Sörån åter förenas med huvudfåran och därmed bildar Mölarpes ö.

Vi tar oss i stället ner till landsvägen. Under promenaden mot Viskan funderar vi över var vägbyggarna 1945 fann den urna från 400-talet, som vi nyss läst om i BT:s 50-årsruta. Snart är vi åter vid den gamla stenbron, där vår vandring startade. Vi står på bron och ser ner mot Öresjö över stora landsvägen och järnvägen från 1863. I andanom kan vi se böndernas kärror på väg ner i lertaget på allmänningen strax intill ån. Och vi kan fantisera om fristadbön-

Örebro, 1996. Foto: Helena Thörnqvist - Textilmuseet, Borås.

dernas hetsiga diskussioner med bönder från andra byar och socknar, som trots förbud försökte att fylla sina behov av god lera. Det har vi läst om.

Hade vi stått här någon gång under 1800-talet, kunde vi ha sett den 40 m långa tegelugnen och andra byggnader vid Slättängs tegelbruk, där ett 30-tal man producerade tegel fram till senaste sekelskiftet. (Vi är glada för att Hembygdsföreningen på 1980-talet fick tag i enkupigt tegel från Slättäng, när ett litet uthus byggdes vid hembygdsstugorna.) Kanske kunde vi också norr om ån ha skymtat Skalle tegelbruk, som drevs i mindre skala av Pege.

Men vad är det vi hör bakom oss? Låt Klas Olofsson tala om det för oss: "Lågmälda röster tala, det plaskar med lätta årslag, fiskedon hävjas och små flämtande eldsken skönjas från de forne ställena. Detta är vårdar... hit for fordomdags om vårarne folk ifrån Borås och 'satte ut' för för mörten. Här låge de om nätterna..." Sträckningen från Mathûlj ner till bron "kallas ännu av de äldste för Murtsäterna..."

Vi väckes ur våra drömmar av en väldig långtradare med släpvagn, som dånar förbi över betongbron, byggd på 1930-talet och ombyggd och vidgad 1989.

Vi är åter i vår tid!

VIAREDSBYGDEN GENOM TIDERNA

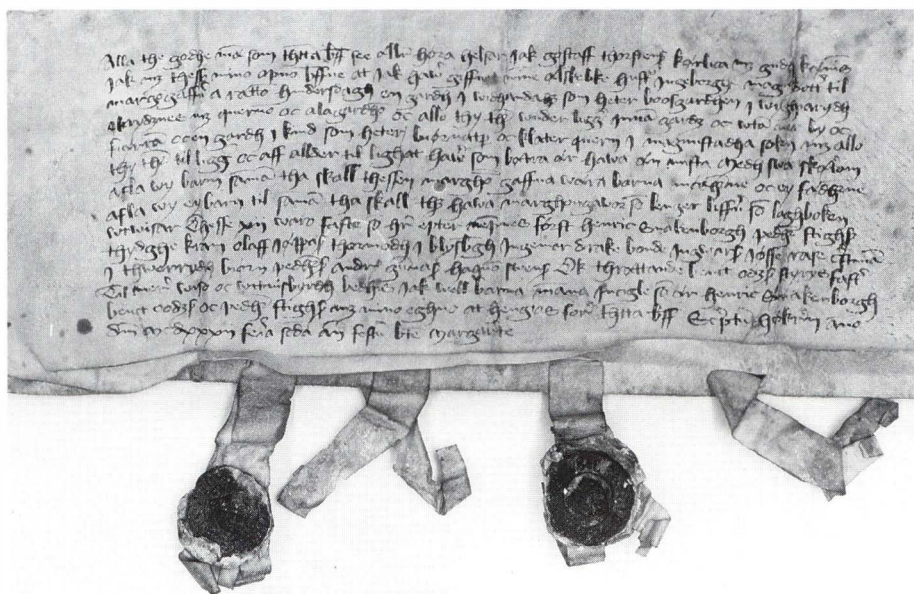
Maj-Britt Gunther & Sture Magnusson

När Borås kommun under det dynamiska 60-talet såg behovet av ny industrimark föll blickarna på Viared. Här fanns projekterad motorväg och närhet till Landvetter. Något som också vägde tungt var markens beskaffenhet, en jämn högplatå som inte krävde dyrbar markberedning. Här finns i dag en mångfald industrier.

Men Viared har också ett förflutet. Låt oss börja från början. Vi kan inte komma längre bort än till sista istiden. Det var den som formade det svenska landskap vi har i dag. Viaredsåsen är en drumlin. Det är geologernas beteckning på släta, svagt välvda moränbildningar, bildade under det tjocka istäcket. Moränen är finkornig och hårt packad. Viaredsdrumlinen som ligger söder om om Viaredssjön är ca 4 km lång och går i riktning från nordost till sydväst, isens rörelseriktning. Den nordöstra ändan som varit tvåtungad blev bortschaktad i samband med motorvägsbygget. I motet öster om Viared ser man den urbergskärna kring vilken moränen byggts upp. Drumlinen har här sin högsta höjd och planar sedan av mot sydväst. På drumlinen har byarna Viared och Lund samt hemmanena Ek, Ryssnäs, Boda Ödegärde och Boda Västra legat.

Fynd från stenåldern

Drumlinerna var väldränerade och mer frostskyddade än dalgångarna. De blev tidigt uppodlade. När de första jordbrukarna kom till Viared vet vi inte. Det finns flera sjösystem som de kunnat följa från Västerhavet, från Viskan genom Bolån till Bosjön eller från Lygnern genom Storån och Sörån till Viaredssjön. Mängder av flintverktyg från olika perioder har hittats i jorden, även sländtrissor. En del av dessa fynd är deponerade på Borås Museum. Vid Lundaskog (byn Lunds skog) finns en hållkista och en domarring. Ett fynd från Ryssnäs, bevarat på Borås Museum, är redovisat i "Känn Sjuhäradsbygden Del 1 Arkeologi". Vi refererar: På en ö i Bosjön utanför Borås har man plockat s. k. kulflintor, små klotrunda flintstycken vilka förekommer längs Skånes kuster och på Bornholm. Dessa måste ha hamnat i Västergötland via okända mellanhänder eller handelsvägar. Bosjön är sedan 1920-talet reglerad och har nu högre vattenstånd än i äldre tider. När sjön tillfälligt tappas av kommer en utskjutande udde nära den nämnda ön i dagen. Här har under åren plockats stora mängder flintavslag som tyder på tillverkning av flintverktyg.

Morgongåvobrev, 14 juli 1432 rörande gårdar i Viared och Ryssnäs.
Tillhör Ericssbergsarkivet i Riksarkivet. Foto: Riksarkivet.

Jordbruket i äldre tider

Det äldsta bevarade skriftliga dokumentet är ett morgongåvobrev i Riksarkivet, daterat 1432. Gustaf Torstensson Färla ger sin hustru Ingeborg Magnidotter som morgongåva "Bosgården i Viared, Vedens härad samt Ryssnäs med kvarn och ålgård". I ett köpebrev år 1515 säljer Christina Gustafsdotter "två gårdar i Viared en heter Bosgården samt en gård som heter Ryssnäs". Gårdarna i Viared räntade 16 pund smör och Ryssnäs 6 pund smör och 3 tjog ål.

I sin bok "Det medeltida Västergötland" berättar Ivar Lundahl att Gustaf Torstenssons sätesgård var Sköttorp i nuvarande Järpås socken. Christina Gustafsdotter sålde till Ture Jönsson Tre Rosor. Denne skänkte många gårdar till Skara stift. Efter Västerås Riksdag 1527 fick många adelsmän tillbaka gods som de genom börd var berättigade till. Lars Turesson Tre Rosor fick bland annat "Viared i Vedens härad 16 pund smör och Ryssnäs på samma plats 6 pund smör". I boken "Innehavare av frälsejord i Västergötland 1576 - 1577" av Jan-Eric Almquist ser man att det då fanns fyra frälsegårdar i Viared och att Ryssnäs var en frälsegård. Namnet Bosgården tyder på en administrativ funktion som vid denna tid tydligen upphört. Uppgiften är intressant men det finns inte utrymme att gå närmre in på detta i denna artikel. Ek och Lund har troligen aldrig varit frälsegårdar och har därför ingen äldre skriftlig historia.

Den äldsta lantmäterikartan från 1646 uppger fyra hemman i Viared, två hemman i Lund samt hemmanet Ek. Nästa lantmäterikarta 1717 visar samma bild. Denna karta är utförligare och har mer förklarande text. Från detta år finns också en karta över Ryssnäs. Viared, Ek och Lund ligger väl samlade längst österut på åsen med hustomter, åker och äng. Ryssnäs med sin hustomt och inägor ligger längst västerut. Området däremellan, ungefär två tredjedelar av åsen, är ouppodlat och markens beskaffenhet är inte redovisad. Icke desto mindre har lantmätaren på kartan delat upp denna utmark i långsmala skiften.

Under senare år har kulturgeografer ägnat sig åt att utforska fossil åkermark. Spåren finner de såväl på äldre lantmäterikartor som ute i landskapet. Genom utgrävningar, C14-bestämningar och pollenanalys har man påvisat att stora områden i södra Västergötlands skogsbygder varit uppodlade mycket tidigt. Främst har man undersökt Kinds härad. Ett exempel är byn Läggared i Hillareds socken som ligger på en drumlin där det i dag finns 8 gårdar. Den uppodlade jorden upptar en tredjedel av åsen. Resten är mer eller mindre igenvuxna hagar. Hagarna är indelade i långsträckta skiften, avgränsade av stensträngar, gamla nästan övervuxna stenmurar, som dock är tydligt urskiljbara. En lantmäterikarta från 1600-talet visar samma bild, den odlade jorden på den yttersta tredjedelen av åsen i väster. Resten har markeringar på kartan som svarar mot de stensträngar man ser ute i naturen. Arkeologerna har kunnat åldersbestämma stensträngarna till bronsålder. Deras förklaring till fenomenet är en åldrig brukningsmetod med jorden i långvarig träda. En tredjedel odlades, två tredjedelar låg i träda. När det varma bronsåldersklimatet övergick i järnålderns kalla och fuktiga, kunde boskapen inte längre gå ute om vintern. Djuren ställdes in i ladugårdar och gödseln som förut spridits i skogen fick man nu samlad, en näringsresurs som lades ut på åkrarna. Det behövdes inte längre så långa trädesperioder. En stor del av den odlade jorden blev överflödigt och övergavs. I Läggared har dessa marker fått ligga orörda, men i Viared var det annorlunda. Under 1800-talet spreds jordbruket över hela åsen och de spår i landskapet som inte förstördes genom denna nyodling är nu definitivt försvunna genom schaktning för nya vägar och industritomter.

Jordeböcker upprättades för skatteläggningsens skull. Skatten var i äldre tider knuten till innehav av jord. Det fanns fyra slag av hemman, kyrko-, frälse-, krono- och skattehemman. Det var bara det sistnämnda som betalade skatt. Det kyrkliga och adliga frälset som var befriat från skatt, tog dock ut ränta av de arrendatorer som brukade deras jordar. Det samma gällde dem som brukade kronojord. Men på skattejord satt fria bönder som ägde sina gårdar. Den äldsta bevarade jordeboken för Torpa socken är från 1571. Där kan man läsa om skattebönderna Joenn i Ek, Gunilla i Lund och Oluff i Lund samt

frälsebönderna Hans i Ryssnäs och Lasse Månsson, Anders Månsson, Joan Gunnarsson och Maritt i Viared. Gunilla i Lund och Maritt i Viared var säkert änkor. Det "Nordiska Sjuårskriget" drabbade våra trakter hårt. Uppgifterna i jordeboken kan kompletteras med bokföringen för "Älvsborgs Lösen", den extraskatt som togs ut när Sverige skulle betala lösen till danskarna för att få tillbaka Älvsborgs fästning år 1571. Detta material, som har kallats för en jättelik bouppteckning, ger oss en bild av levnadsbetingelserna vid denna tid. Här finner vi rika bönder med många hästar, oxar, kor och ungdjur, koppargrytor och silverskedar, men också fattiga med bara en enda ko och några getter.

Folket i Viared blev fattigare allt eftersom gårdarna med tiden delades upp på fler brukare. Den odlade jorden utökades inte. En stor del av åsen låg obrukad. Två av frälsegårdarna i Viared såldes till Kronan av den siste adlige ägaren, Kungliga Rådet Åke Axelsson Natt och Dag år 1622. När Indelningsverket inrättades år 1685 blev de avdelade som rusthåll under Västgöta Kavalleriregemente. Ryssnäs såldes till Kronan 1681 av Baron Carl Gustaf Wrangel och bildade ett rusthåll tillsammans med Bossnäs Lillegården på andra sidan Bosjön. De två andra frälsegårdarna i Viared ägdes av fru Elsa Kruus i början av 1700-talet. Den ena var då gästgivaregård.

De äldsta vägarna

Flera vägar gick genom Viared. "Kyrkbackaliden", som heter så än i dag var en del av den gamla ridvägen mot Alingsås. Den fortsatte i en halv väg, ännu bevarad, ovanför motet ned mot ett vad över Lundaån och vidare norrut genom skogarna mot Sandhult. Genom skogen söder om Viared gick en gammal väg mot Viskafors. Spår av en halv väg är utsatta väster om Hällasjön på den ekonomiska kartan. Den första vagnvägen till Göteborg byggdes 1639 söder om Viaredsjön. Den gick över Viared. Från Viareds gästgivaregård gick en sidolead till Viskafors Knivfabrik grundad 1753. De flesta skjutsarna gick dock mot Göteborg. Nästa gästgivaregård var Fläskjum (Bollebygd). Gästgivaren svarade för skjutsning av resande men bönderna runt gästgivaregården ingick i ett reservlag. I ett tingsprotokoll från 1821 kan man läsa att "af de wid Wiared anslagne 24 hästar sällan finnes mer än högst två tredjedelar eller 16 hästar, emedan de under skjuts till Fläskjum 1 3/4 mil owanligt stygg och backig Wäg snarligen bliwa utkörde och oduglige, att reservhemmanen till Wiared till större delen räknas bland de sämsta i denna ort samt innehafwarne deraf i Wiareds By äro nästan utfattige landbönder, som under brukning innehafwa små hemmansdelar och icke mäta inköp af dugelige hästar ..."

Philipslund, Viareds Herrgård

År 1760 inträffade något betydelsefullt. Färgerifabrikören i Borås Philip Langlet d. ä. köpte alla fyra Viaredsgårdarna samt Boda Ödegärde. Med sin vanliga driftighet satte han i gång att utveckla jordbruket. Han lät utföra stora nyodlingar västerut på åsen, där han byggde upp en herrgård med stort präktigt boningshus, två flyglar och ekonomibyggnader. Egendomen fick namnet Philipslund. Hans son Abraham Langlet d. y. fortsatte att utveckla jordbruket. Bland annat anlade han silängar, en bruksningsmetod på modet, inspirerad av Nilflodens översvämningar.

Strax väster om nuvarande Volvofabriken har åsen ett sankt parti, där Eschebäcken rinner upp. Här och likaså i skogen söder om åsen där denna avvattnas av en annan bäck, byggdes fördämningar så att vårfloden kom att översvämma den omgivande maden. Tanken var att det slamrika vattnet skulle göda maderna och ge rikare höskörd.

Näste ägare var Philip Langlet d. y. Under hans tid utvecklades på Viareds Herrgård en prakt som folket i bygden talat om in i våra dagar. Av de storartade trädgårdsanläggningarna med terrasser och ädla lövträd finns rester kvar.

Efter hans död 1814 gick det sämre för familjen Langlet. Den siste Langlet i Viared döptes av den kärva folkhumorn till "Lusa-Langlet". Andra förmögna Borås-köpmän tog vid. Det blev fler ägarbyten. Enligt folktraditionen brann herrgårdsbyggnaden. Detta har vi inte kunnat belägga vare sig i Borås Weckoblad eller tidiga årgångar av Borås Tidning, i tingsprotokoll eller i Brandförsäkringsverkets arkiv. När nämndemännen Petter Eriksson i Hulta och Olaus Johansson i Ryssnäs köpte "Viareds Herrgård" fanns dock inte den gamla byggnaden kvar.

En ny lag hade gjort det möjligt för bönder att köpa såväl frälse- som kronesjord. Mellan 1827 och 1833 blev hela Viared och Ryssnäs bondeägt. Många hemmansdelar friköptes av landbönder som brukat dem i generationer. I de flesta fall satt deras ättlingar kvar tills jordbruket upphörde och Viared blev industrimark.

Laga skifte, en revolution för jordbruket

En annan stor förändring kom med laga skifte. För Viared, Ek, Lund och Ödegärde skedde det 1862, för Västra Boda 1869 och för Ryssnäs 1871. Innan jorden skiftades hade varje brukare en liten åkerremsa i varje gårde. Alla husen låg tätt tillsammans. Laga skifte innebar att var och en fick två stora skiften, för rättvisans skull ett centralt beläget och ett "utgårde". Varje bonde fick flytta sina byggnader ut från byn till sitt huvudskifte. Byn sprängdes. I stället för den gamla sammanhållningen med byfogde och byordning som fastställde när olika sysslor skulle utföras under året, fann den enskilde brukaren att han

nu var hänvisad till sig själv. Allt hängde på hans egen företagsamhet.

Lantmätarens protokoll ger en detaljerad beskrivning av markens beskaffenhet. Också byggnaderna är noga beskrivna. Alla behövde inte flytta ut från byn utan de vars hus var i bäst skick fick bo kvar. Därför vet vi hur det såg ut i den gamla byn. Manhus, ladugård och stall var knuttimrade och brädfodrade, de flesta omålade. Flertalet tak var klädda med spån, något med tegel, medan en del uthus hade halmtak. Manhusen var av typ enkelstuga (stuga, kök och förstuga), några hade sidokammare. Gästgiveriet fanns inte kvar i Viared men huset där det varit inrymt var större än övriga. Rummen där hade kalkslagna och målade väggar.

De bönder som måste flytta byggde större hus. Alla boningshus byggdes efter en enhetlig plan och målades med Falu rödfärg. Viared Östergården, där Viareds gårdsmuseum är inrett i den gamla ladugården, har boningshuset bevarat i nästintill ursprungligt skick och visar hur husen såg ut efter laga skifte. Skiftesreformen var säkert en omvälvande upplevelse, när människorna fick lämna den trygga gemenskapen i den gamla byn.

Andliga strömningar

Prästen i Svenljunga, Jakob Otto Hoof, höll under 1820-talet väckelsepredikningar som samlade människor vida ifrån. Från Viared och Ryssnäs gick många den långa vägen till fots för att lyssna på honom. Flera fromma kvinnor, de kallades Hoofianer, utövade stor påverkan på sina söner vilka blev lekmanpredikanter. Konventikelplakatet som förbjöd uppbyggelsesam-

Viared Östergården. Inrymmer Viareds gårdsmuseum med en stor samling föremål från trakten. Foto: Helena Thörnqvist - Textilmuseet, Borås.

mankomster utanför kyrkans verksamhet upphävdes 1858 varefter man kunde hålla stugmöten. År 1877 byggdes ett litet "bönhus" i Viared. En missionsförening bildades och anslöt sig till Svenska Missionsförbundet. Ett bönhus byggdes också i Västra Boda och anslöts till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen som stod närmre Svenska Kyrkan. Många fortsatte gå till den kära gamla sockenkyrkan, nuvarande Caroli kyrka. Torpa socken upphörde i kyrkliga sammanhang 1911 och kommunalt 1920. När det gamla församlingshemmet vid Caroli kyrka revs år 1936 flyttades det till Viared.

När elden härjade

I den oskiftade byn låg husen tätt. Många hade halmtak. En gnista från en skorsten kunde lätt åstadkomma en brand som spred sig från hus till hus. Torpa sockenmän beslöt vid en sockenstämma 1807 att inrätta en brandstods-förening. Utöver bestämmelser om ersättning vid brand fanns i överenskom-melsen detaljerade föreskrifter avsedda att förebygga eldsvåda. Rotemästarna var ansvariga för att reglerna efterlevdes. Fram till 1920 var varje gård skyl-dig att hålla egna brandredskap. När Torpa socken införlivades med Borås stad byggdes "sprutbodarna". Sådana fanns i Viared, Lund och Ryssnäs. I sprutboden fanns en kärra med en stor vattentunna, pumpanordning och slang. Brandchefen i Borås kom regelbundet ut och höll brandövning med bönderna. Artikelförfattarna minns från sin barndom dessa "sprutövningar" då ett närbeläget ladugårdstak begöts med vatten. Den sista utryckningen från sprutbodarna gjordes när snickerifabriken i Lund brann 1942. Det huvudsakliga släckningsarbetet gjordes förstås av brandkåren från Borås.

Nya verksamheter

Befolkningen växte och jordbruket kunde inte föda alla. Fram till slutet av 1700-talet var Viareds skogar häradsallmänning. Den som var företagsam kunde göra en uppodling på allmänningen utanför byn. När skogen 1792 för-delades mellan byns hemmansägare, lyckades många nybyggare få sin upp-odling skattlagd och undantagen från delning.

Under 1800-talet kom ett annat slag av uppodlingar i skogen. Hemmansägare slöt avtal med torpare som mot dagsverken på gården fick bryta upp en liten åker, bygga stuga och ladugård. Det var tätt med folk och små stugor i skogen i slutet av 1800-talet. Befolkningsstrycket lättade så små-ningom, dels genom utvandring till Amerika, dels genom att industrin i Borås behövde arbetskraft.

De som ägde sina hemmansdelar kunde ofta inte försörja sig helt på dem. År 1717 skriver lantmätaren: "Till nästa handelsstad Boråhs är 1/2 mihl, hwa-rest åboerne sin skattpenning med steens inkiörande och andra kiörslor för-skaffa på annat sätt kunna dhe dem intet bekomma förmedelst de hwarken

säd eller creatur kunna hawa att föryttra". Under 1800-talet då det ännu inte fanns järnvägar, gick fraktgodset med hästforor. Många Viaredsbönder gjorde regelbundna resor till Göteborg.

Bönderna specialiserade sig också på olika hantverk vid sidan av jordbruket. De blev smeder, murare, snickare, målare, stenhuggare, slaktare o. s. v.

År 1918 fick bygden elektriskt ljus. Trollhätte Kraftverk tog initiativet till att bilda små andelsföreningar för eldistribution i Boråstrakten sedan de byggt sin stora transformatorstation i Sjömarken. "Viareds Elektriska Distributionsförening" bildades i mars 1918 och ingick avtal med Trollhättan. Redan året därpå övergick man till att ta sin el från Borås. År 1962 upplöstes föreningen och Borås Elektricitetsverk övertog anläggningarna.

Elektriciteten gjorde det inte bara ljust i stugorna. Den stimulerade också den tekniska utvecklingen. Bönderna skaffade sig elektriska motorer och startade småindustrier. Tidigare fanns ju tändkulemotorn och ångmaskinen. Under första världskriget arrenderade två bönder en del av de vidsträckta torvmossarna väster om Viared söder om Viaredssjön. Maskiner drivna av ånga finfördelade torven och pressade den i balar. Dessa transporterades med linbana ned till Viaredssjön och sedan på en pråm tvärs över sjön till Hultafors järnvägsstation. År 1919 startade några bönder i Lund dels en syfabrik i liten skala med fyra symaskiner dels en snickerifabrik. Industrierna växte och gav arbete åt bygdens ungdom. För fabrikörerna var det självklart att ha kvar sina jordbruk. Det fanns också småindustrier i mindre skala, t. ex. stickverkstäder. Dessa utförde uppdrag åt Borås-firmor men lämnade också själva arbete vidare.

Jordbrukets utveckling

Sedan äldsta tider har tonvikten legat på kreatursskötsel. Under medeltiden när skatten togs ut in natura bestod denna huvudsakligen av smör som då var en viktig exportvara. På de små åkerlapparna odlades råg till husbehov. Den gav ett mörkt hårt bröd. Åkermarken var full av små stenrösen. Dessa små röjningsrösen hindrade plogens gång. Vid laga skifte när åkrarna samlades till större ytor togs dessa rösen bort. Stenen användes till de stenmurar som markerade gränsen mellan gårdarna. Särskilt stora vällagda stenmurar byggdes mellan byarna. Rester av muren mellan Viared och Lund finns ännu bevarade.

De äldsta lantmäterikartorna ger besked om vad som odlades då. År 1646 redovisas humlegårdar vid hustomterna. År 1717 berättas om kålgårdar samt apclar och "kirsebärsträn". Kålen behövde extra näringsrik jord, och odlades därför framme vid husen där marken göddes av hushållsavfall. Rovor, ärtor och bönor odlades i åkern. Familjen Langlets trädgårdsanläggning med fruktträd och kryddgård inspirerade folket i byn. En senare brukare av herrgårdens marker anlade en plantskola för ympning och försäljning av äppleträd.

Det var vanligt att plantera "korintebuskar". Vild häggmispel flyttades hem till gården. De rödsvarta bären torkades och användes som korinter. Hasselnötter fick man från lövängarna. Ett sankt område vid nya flygfältet kallas ännu för "Svinamaden". Troligen har här växt ollonskog på åsens söderslutning. Mycket tyder på att Viaredsåsen innan den uppodlades var bevuxen med lövskog. Vi har namnen Ek och Lund. I ett område västerut, Ekaslätt, som sent lades under plogen har man funnit stubbar av ek som avverkats med yxa och inte med såg. Efter laga skifte planterades en allé av askar utefter landsvägen genom byn. De hamlades och löven användes som foder åt djuren. Många av dessa askar står ännu kvar.

Vilda djur och växter

Djur, fåglar och växter påverkades av jordbrukets modernisering under 1900-talet. När man införde tidigare slätter förstördes livsbetingelserna för rapphönsen och kornknarren. Fram till 1930-talet var rapphönsen med sina vackra fjäderskrudar ett vanligt inslag vid åkerholmar och stenrosen. Kornknarrrens entoniga sång i vackra sommarkvällar minns vi från vår barndom, likaså nattskärrans karakteristiska ljud när den flög i kvällningen. Så länge räven hade god tillgång på tjäder och orre var han ett mindre hot mot bondens hönor. Vargen försvann i mitten av 1800-talet. År 1851 sköts för sista gången en varg i Viared.

Många växter som var anpassade till jordbruket påverkades också av förändrade brukningsmetoder och givetvis ännu mer när jordbruket upphörde och matjorden forslades bort. Genom utifrån tillförda fyllnadsmassor vid vägbyggen har i stället nya växter kommit in. Två bröder som 1943 tog initiativet till bildandet av föreningen "Viareds Naturskyddsvänner" har efterlämnat en omfattande dokumentation av Viaredsbygdens fauna och flora. Det är idag ett värdefullt referensmaterial. Föreningen som de bildade, fortlever under namnet "Viareds Natur- och Hembygdsförening". När yttre förändringar hotade själva hembygden breddades föreningens verksamhet till att omfatta också vården av kulturarvet.

En ny tid för Viared

Borås flygklubb bildades 1939. Den fick från början starkt stöd från Borås stad som redan köpt in 479 kvadratmeter mark i Viared för ett planerat flygfält. År 1946 köpte staden ytterligare nära 1 miljon kvadratmeter. Flygfältet var avsett för segelflyg och mindre motorplan men det fanns också planer för taxi- och fraktflyg.

Den stora kommunsammanslagningen skedde år 1974. Under åren 1970 - 71 arbetades en blockplan fram för Borås storkommun. I den föreslogs att hela Viared skulle bli industriområde. Även flygfältet berördes. Det minskades

Ett av brandförsvarets övningsobjekt under 1970 - talet. Huset inrymde kafé Stjärnan och här hektograferade Gustav Gabrielsson under en tid sin tidning "Viaredsposten" Foto: Lennart Mårtensson, Borås Tidning.

ned och flygklubben fick löfte om att ett nytt fält skulle byggas. Detta har nu byggts söder om det gamla.

Blockplanen upplevdes som ett dråpslag av befolkningen i Viared. Ett latent hot man känt under hela 1960-talet fick nu konkret form. Protestmöten hjälpte inte. Man kom dock fram till en kompromiss. Den innebar att det gamla Viared bevarades söder om landsvägen medan resten av Viared, Ek, Lund, Ryssnäs och Ödegärde utplånades. Husen brändes och människorna fick flytta. Sammanlagt brändes ett 80-tal bostadshus, ca 60 ladugårdar och 75 andra uthusbyggnader. En ny tid började i Viared.

LITTERATUR & KÄLLOR:

Borås Tidning

Känn Sjuhäradsbygden, Del 1 Arkeologi, 1988.

Den otröstliga ögontrösten, Riksförbundet för Hembygdsvårds årsbok 1985.

Jan-Eric Almquist: Innehavare av frälsejord i Västergötland 1576 - 77, 1960.

Hans Forssell: Sverige 1571, 1872.

Klas Hall: Biologiska anteckningar från Viaredstrakten, Fauna och Flora, 1942.

Ivar Lundahl: Det medeltida Västergötland, 1961.

Catharina Mascher: Odlingslandskapets utveckling under förhistorisk tid i Laggared och Veka, Västergötland. Uppsats i påbyggnadskurs i Kulturgeografi Stockholms Universitet, 1988.

Interjuer med äldre Viaredsbor.

Gustav Gabrielsson: Viaredsposten 1933 - 36, Nya Viaredsposten 1945 - 48.

Klas Hall: Rara och sällsynta växter i Viaredstrakten.

Folkrörelsernas arkiv, Borås Stadsarkiv.

Pergamentbrev och andra handlingar, Riksarkivet.

Lantmäterikartor, jordeböcker och domböcker.

I FÄDRENS SPÅR

Olof Toftby

En dokumentation av framväxten av idrottsrörelsen och dess tävlings- och övningsplatser, i socknarna inom Fristads kommun del i Vedens och Ås härader.

Fristads kommun del

Under hösten 1994 började en grupp idrottsveteraner leta efter spåren av de tidiga lekvallarna, idrottsplatserna, skjutbanorna och samlingslokalerna för idrottsrörelsen i Borgstena, Gingri, Fristad, Tämta, Tärby och Vänga.

Inventeringen har drivits som en studiecirkel inom SISU, Idrottsrörelsens Studieförbund, med stöd av Borås Idrottshistoriska Sällskap och Fristads-bygdens Hembygdsföreningar. Dokumenteringen slutfördes under februari 1996.

Syftet med inventeringen har varit att till eftervärlden bevara berättelsen om hur föreningarna startade och villkoren för deras verksamhet. Cirkelhandledning har varit "I Fädrens Spår" skriven av professorn i idrottshistoria, Jan Lindroth. För dokumentation och cirkelledning har Olof Toftby svarat. Cirkeldeltagare var Knut Edvinsson, Gösta Floberg, Sture Johansson, Gösta Karlsson, Lars Karlsson, Allan Karlström, Arne Svensson, Thure Svensson och Harry Therning.

Av berättelsen framgår att de första föreningarna som tillkom var de inom skytterörelsen. Skytteföreningarna i våra socknar bildades vid början av 1900-talet. Fristad - Gingri Skyttegilleförening 1900, Borgstena Skytteförening 1900, Tämta Skyttegille 1902, Vänga Skyttegilleförening 1908 samt Norra Fristads Skytteförening 1928. Av dessa fem föreningar är enbart Fristad - Gingri Skytteförening och Tämta Skyttegille verksamma idag. Skytterörelsens inspiratörer kan härledas till Elfsborgs Regemente på "Frista Hee", industriledare och självägande bönder.

Fristad - Gingri Skytteförening

Föreningen fick sin första skjutbana redan under startåret 1900 på Elfsborgs Regementes bana N:o 4 på Asklanda, där föreningen även fick tillstånd att bygga en skyttepaviljong. Den store pådrivaren och inspiratören var den från Tyskland komne verkmästaren vid Spetsfabriken i Gingri, Adolf Pripp.

När Fristads kommun vid slutet av 1950-talet behövde mark för villabyggelse förekom stora påtryckningar om flyttning av skjutbanan. Fristad - Gingri Skytteförening fann slutligen för gott att finna sig i kommunens önskemål och flyttade därför till en av kommunen anlagd bana på Valter Fridéns mark i Svenstorp. Fristad - Gingri Skytteförening är fortfarande verksam om än i blygsam omfattning.

Skytteveteraner inom Fristad/Gingri Skytteförening. Foto: Borås Idrottsmuseum.

Borgstena Skytteförening

Föreningens första bana anlades med skjutning över Elgaråsvägen. En skjutolycka med dödlig utgång inträffade på Elgaråsbanan. Olyckshändelsen medförde att intresset för skytte i Borgstena avtog varför såväl bana som skyttepaviljong flyttades till Perssons gård i Stensered. Skjutningen på denna bana höll på till 1938.

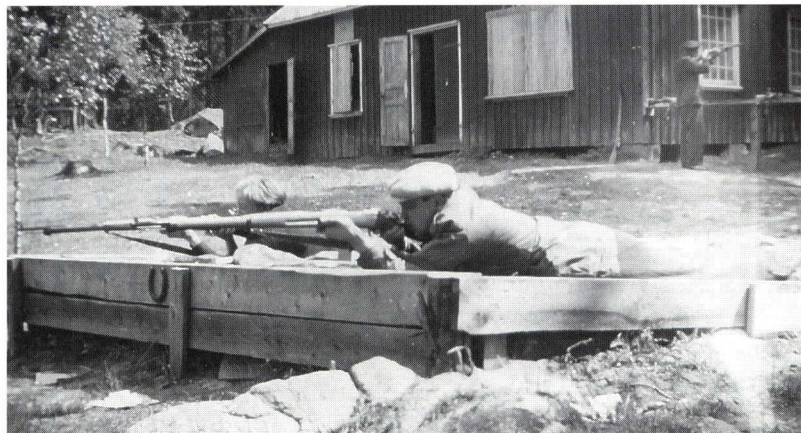
Den tredje och sista banan anlades på Kraka mosse som ett s. k. AK-arbete. Denna bana var klar att användas år 1940 och brukades av Borgstena Skytteförening fram till dess att föreningen lades ned 1967.

Tämta Skyttegille

Tämta Skyttegille anlade sin första och nuvarande skjutbana invid sjön Säven. Snart nog anlades både paviljong och festplats på den natursköna platsen. Tämtaskyttarna är fortfarande mycket verksamma och såväl skjutbana som festplats brukas.

Vänga Skytteförening

Föreningen anlade såväl skjutbana som paviljong och festplats någon kilometer in efter vägen mot Röl. Vängaskyttarnas dansbana blev kanske mer känd än själva skjutbanan. Mången Fristadsbo har säkert tillsammans med Vänga-, Tämta- och Bredaredsbor slagits med såväl mygg som uppkäftiga utsockningar. Föreningen upphörde 1962.

Vänga Skyttepaviljong. Foto: Borås Idrottsmuseum.

Norra Fristads Skytteförening

Norra Fristads Skytteförening, med upptagningsområde Komlösa och Långjum, uppkom troligen på grund av någon osämja inom Fristad - Gingri Skytteförening. Föreningens första och enda bana är belägen i kanten av Komlösa mosse. Från Norra Fristads Skytteförening finns inga handlingar bevarade. Föreningen upphörde 1942.

Idrottsföreningarnas tillkomst.

I sitt första skede bestod den idrottsliga verksamheten av allmän idrott, gymnastik, skidåkning och brottning. I landsbygdssocknar av vår karaktär kom idrottslig verksamhet i organiserad form igång i början av 1920-talet.

Initiativtagarna till dessa idrottsföreningar var ofta socknens nyanställda lärare eller lärarinna, någon av socknens söner eller döttrar som fått nya impulser under bortavaro på folkhögskola eller liknande, eller en nybildad nykterhetsförening, JUF - förening eller arbetarförening.

I de flesta fall uppmuntrade och stödde industriledarna idrottsutövandet, medan kyrka, prästerskap och godsägare motarbetade idrottsrörelsen.

Men kraften hos den växande föreningsrörelsen, såväl inom skytte som idrottslig verksamhet var mycket stark, och hindren övervanns. Vi har kunnat spåra ett 35-tal föreningar som verkar eller har verkat inom våra socknar.

Fristad AIF:s Idrottsplats Artavallen.

Idrottsplatser i Fristad

- *"Frista Hee", mittemot järnvägsstationen.*
- *Gamla idrottsplatsen vid Munkån.*
- *Artavallen.*
- *Stubbaplan, intill Kolonnvägen/Munkån.*
- *Frugårdsplan, på Frugårds kulle.*
- *Hedens idrottsplats.*

Idrottsplatser i Gingri

- *Idrottsplatsen intill affären på Spetsfabrikens mark. Löparbanorna var uppmätta vägsträckor.*
- *Dammbacken, bortom dammen och sågverket.*
- *Gingri Bygdegård, under några år då BTK Rex fanns där.*

Idrottsplatser i Sparsör

- *Idrottsplats vid affären.*
- *Samuella lycka*
- *Sparsörs idrottsplats, Trollevi.*

Idrottsplatser i Vänga

- *Vid och i Vänga skola.*
- *Vängahov*

Idrottsplatser i Frufällan

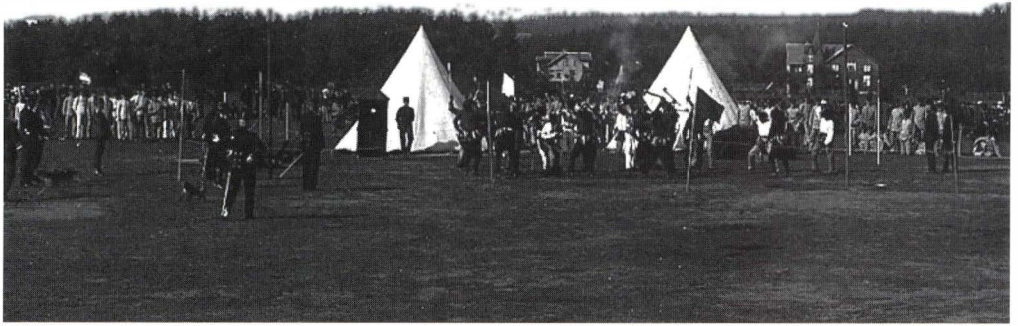
- *Jutagärde*
- *Bordtennislokalen bakom Konsum.*

Idrottsplatser i Borgstena

- *Ambulerande plan utefter Slättgärdesvägen vid Bastun.*
- *Borgstena idrottsplats, Nosseborg.*

Idrottsplatser i Tämta

- *Tämta skolas idrottsplats.*
- *Tämta idrottsplats vid Säven.*

"Frista Hee" omkring 1912. Idrottstävling med talrik publik. Foto: Borås Idrottsmuseum.

Idrottsplatser och el-ljusspår som tillkommit från 60-talet och fram till idag har inte medtagits i vår dokumentation. Dessa sentida anläggningar kommer förhoppningsvis att dokumenteras genom kommunens försorg.

Dokumentationen av idrottsrörelsens framväxt har också resulterat i en film, "I FÄDRENS SPÅR". Filmen har framställts genom Gothia Video med Ragne Skogman som fotograf och Monika Wallin som regionsvarig. Olof Toftby har svarat för filmprojektets ledning samt planering av inventering och filmprojekt. Musiken är hämtad ur "Gamla Elfsborgare" och "Flickan från Fristad Hed". Jan Rydbäck dirigerar i båda fallen Fristadsensemblen. Musiken har en genuin "fristadsprofil" med Albert Löfgren som tonsättare.

Hembygdsföreningarna inom Fristads kommun del och SISU har svarat för kostnaderna för såväl dokumentär som film.

Föreningar som funnits eller finns inom Fristads kommundel.

<i>Förening</i>	<i>Ort</i>	<i>Startår</i>	<i>Nedlagd</i>
Borgstena IF	Borgstena	1945	
Borgstena Skytteförening	Borgstena	1900 - 1938 (Nystart 1940)	1967
Borgstena Tennisklubb	Borgstena		
Bredared JUF Gym.	Borås		
Bredareds IF	Borås	1937	
Bredareds Skytteförening	Borås		
Bredareds Sportskytte	Fristad	1962	
BTK Rex	Gingri	1948	1953
Fristads Folkhögskolas IF	Fristad		
Fristad - Gingri Skytteförening	Fristad	1900	
Fristadflickornas Gymnastikf.	Fristad		
Fristads Arbetares IF	Fristad	1931 (Ansl. till RF 1941)	1944
Fristads Atletklubb	Fristad	1932 (Ansl. till RF 1933)	
Fristads Båt & segelsällskap	Fristad		
Fristads Cykelklubb	Fristad		
Fristads Golf	Fristad	1944 (tidigare Fristad IF och AIF)	
Fristads IF	Fristad	1919 (Ansl. till RF 1920)	1944
Fristads Skolidrottsförening	Fristad	1937 (Ansl. till RF 1937)	
Fristad Tennisklubb	Fristad		
Frufällans Idrottsklubb	Frufällan	1937 (Ansl. till RF 1937)	1938-1939
Frufällans IF	Frufällan	1951	1964
IF Knallen	Fristad		
IFK Gingrikamraterna	Gingri/Fristad	1928-1929 (Ansl. till RF 1933)	1949
IK Stjärnan	Fristad	1928	1931
		(Uppgår 1931 i Fristads IF)	
Norra Fristads Skytteförening	Fristad	1928	1942
OK Frisene	Fristad	1953	
Sparsör AIK	Sparsör	1931 (Ansl. till RF 1941)	
Sävens BK	Tämta - Ljurhalla	1937 (Ansl. till RF 1939)	
Tämta IF	Tämta	1948	1972
Tämta Skol IF	Tämta	1939 (Ansl. till RF 1939)	
Tämta Skyttegille	Fristad	1901	
Tämta Tennisklubb	Tämta		
Vänga BK	Vänga	1951 (Ansl. till RF 1951)	
Vänga Folkleksförening	Vänga	1941	1942
Vänga Gymnastik & IF	Vängdala	1937	1941
Vänga Skytteförening	Vänga	1908	1962

KLAS OLOFSSON

Gunnar Gustafsson

Det lär finnas tre sorters människor. De som ser vad som kommer att hända, de som ser på vad som händer och de som undrar vad som hänt.

Klas Olofsson hörde tveklöst till den första gruppen. I förordet till sin första bok "Folkliv och folkminne" skriver han hur han som barn satt och lyssnade på mycken gammal visdom. "Det var så särdeles annorlunda att tala vid gamla människor då emot nu. De hade ju så många egna erfarenheter till stöd för sin tro".

"Med åren begynte jag uppteckna, vad barnminnet ifrån sådana stunder bärgat, samt fortfor därmed, efter vad jag sedermera hörde och erfor".

När Klas Olofsson var 17 år gammal, gick han i skola i Borås och träffade människor med annan bakgrund och andra värderingar. Det var kanske då han förstod att de berättelser och den kunskap av lokal karaktär som gått muntligt från generation till generation höll på att gå förlorad när läskunnigheten ökade och ny kunskap kom utifrån.

Klas Olofsson skriver vidare: "När jag nu spanar tillbaka igenom mina sextiosex levnadsår, så ser jag visserligen med glädje, hurusom förnuftet kastat sitt välsignade sken in uti mörksens gömslen, men kan inte hjälpa, vad jag tycker, att under tiden mycket bländats till blindhet".

"Som en god bonde anstod, höll jag min stam och mitt stånd i hägn och ära samt mente alltid, att en bonde på bena var bättre än en herreman på knäna".

Klas Olofssons tid som aktiv bonde på Tubbekulla förefaller dock motsäggelsefull mot vad som senare sades av Klas och om Klas. Han räknade sig till bondeklassen och även efter det att han sålt gården, ömmade han för den genuina bondekulturen.

Det omdöme som finns skrivet om honom kom efter det att han blivit berömd. Han var då över 70 år och då beskrivs han som en blid och charmerande människa.

Det jag nu kommer att berätta, är sådant som släkten talade om. Den mesta kunskapen om Klas fick jag av min kusin Märta Rämme (född 1890), en brorsdotter till Klas Olofssons hustru Lina. Märta kom som liten till Tubbekulla och under Klas och Linas sista år bodde hon på Björksäter. Vi umgicks mycket. Hon berättade och jag lyssnade. I många fall är det bara fragment av händelser som jag minns, men då jag nämner årtal är dessa kontrollerade.

Klas Olofsson var född 1861. Hans far Olof Andersson dog 1872 och då delades gården mellan änkan Lovisa samt barnen Klas och Selma.

Klas gifte sig 1885 med en faster till mig, Karolina Efraimdotter. Då var det dubbelbröllop i Ledsgården, för en två år äldre syster till Lina, Matilda, gifte

sig med Frans Gustafsson, Bräkesås, Brämhult. Samma år gifte sig Selma med Verner Aronsson, en kusin till Lina. Båda paren var släkt i fjärde led.

Klas Olofsson och torpet Sjöbo

Klas och Lina hade köpt Selmas del i Tubbekulla. År 1886 sålde de torpet Sjöbo, som låg på Tubbekullas utskifte i den s. k. Norra Öreskog, "på evärdlig tid" till soldat Ros för 600 kronor. Området var på ca åtta tunnland. Soldat Ros fick aldrig lagfart på grund av oklarheter i arrendeavtalet med torpets innehavare, så köpet återgick 1894.

År 1896 stämde Klas Olofsson torparen Henrik Hansson för att denne inte hade fullgjort sin dagsverksskyldighet. Hansson medgav detta och Klas yrkade att Hansson genast och utan fardag skulle avflytta från torpet. Hansson anförde att han redan 1844 arrenderat torpet av Olof Andersson, som samma år hade tillträtt gården, för ett årligt arrende av 15 kronor.

Redan 1866 hade Olof Andersson stämt Henrik Hansson med krav på avträdande för att han inte hade betalt skatten. Hansson hade då bett att få stanna och ett nytt kontrakt hade upprättats, där han skulle göra två mandagsverken per vecka. "Kvinnodagsverken mottages även då sådant arbete förekommer och jordägaren det medgiver".

Detta kontrakt som Klas Olofsson företedde, sade sig Hansson aldrig sett eller undertecknat och kontraktet från 1844 hade Olof Andersson lånat då han skulle erhålla hypotekslån och sedan aldrig återlämnat.

Torpet Sjöbo.

Det nya Tubbekulla.

Klas ansåg att kontraktet från 1844 inte kunde vara gällande mot den nye ägaren då det inte intecknats. Häradsrätten förpliktade Hansson att genast flytta från Sjöbo och 1898 sålde Klas torpet för 700 kronor.

Henriks far, Hans Larsson Rast hade brutit upp torpet Sjöbo ca 1814. Han drunknade under timmerflottning på Öresjö i april 1819, samma dag som Henrik föddes. Änkan fick då flytta ifrån Sjöbo. Henrik skaffade pengar genom att göra militärtjänst åt tre bondsöner och återtog torpet 1844. När Klas stämde honom hade han haft torpet i över 50 år och var en gammal man. Att göra två dagsverken i veckan på gården som låg ca åtta kilometer från torpet var nog påfrestande. Att dessutom arbeta ihop med en husbonde som kanske var ovänlig — Hansson hade hindrat försäljningen av torpet i 10 år — gav säkert ingen större arbetsglädje och inte heller att ifrån 15 kronor i årligt arrende göra 100 dagsverken per år = 15 öre/dag.

Klas Olofsson på Tubbekulla

Jag vet inte om Klas deltog i allt arbete. Han hade byggt ett vattendrivet sågverk och lär ha haft omfattande virkesaffärer. År 1890 byggde han en ny ladugård och 1892 arrenderade han en tomt i Fristad, där han byggde ett bostadshus.

År 1900 byggde han ett nytt boningshus på Tubbekulla, ett hus som han själv gjort ritningarna till. Det var ett s. k. landshövdingehus med första våningen i sten och med två våningar i trä däröver. På den tiden var det rödmålat.

Det gamla huset på gården var långt och lågt och från 1700-talet. Det var många som tyckte att han var väl radikal, när han byggde det nya huset.

Några år senare, när Vänga kyrka byggdes i sten, ansåg Klas att detta var ett stort fel, för på landsbygden skulle en kyrka vara vit!

När Klas och Lina flyttat in i det nya huset slutade de med jordbruket. Det gamla huset fick bli arrendebostad. Arrendator blev Klas Persson från Holmåkra, först på fem år och sedan på ytterligare tre år. År 1908 sålde han gården till sågverkspatronen Hellström ("som god bonde höll jag på min stam och mitt stånd?").

När Tubbekulla såldes var Klas 47 år och Lina 45 år och de insåg, att det inte skulle bli någon ny generation på gården, som då gått i slakten i minst sju generationer.

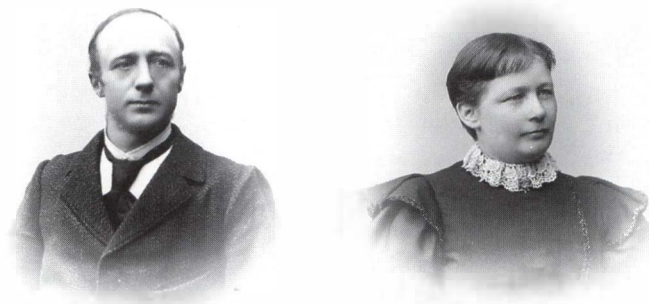
Säkert var Tubbekulla med det nya fina huset för dyrt för en vanlig bonde, som skulle leva med en planhushållning av skogen (fult ord för många men en nödvändighet för en bonde). Hellström tog ned nästan all skog och sålde gården 1911.

År 1908 stämde Klas Olofsson av Klas Persson (som då efterträtt Lovi Nilsson på Stommen i Tämta) för åtskilliga brister på diken och hägnader som fanns vid tillträdet. Bristerna skulle Olofsson genast avhjälpa, men han hade underlåtit detta, varför arrendatorn måste verkställa arbetet själv.

Vid avträdessynen hade Olofsson själv tillkallat synemännen, av vilken den ena var gift med en kusin till Olofssons fru och av Persson ansågs som jävig.

Han ville ha en ny syn eller också skulle de brister i tillträdessynen som han åtgärdat kvittas mot de krav på 409 kronor som Olofsson hade.

Parterna förliktes och beslöt kvitta varandras fordringar.

Klas & Lina 1910

Klas Olofssons uppdrag

Sitt första kommunala uppdrag fick Klas Olofsson 1893, då han valdes till kronofjärdingsman, ett oavlönat uppdrag, som på den tiden gick i turordning mellan lämpliga personer på mantalsatta gårdar. Uppdraget var ettårigt.

I maj 1894 valdes Klas till nämndeman, ett uppdrag som han bara hade i tre år. Samma år invaldes han i kommunalnämnd och fattigvårdsstyrelse. Han deltog aktivt i stämmorna och 1905 blev han ordförande i kommunalstämman, ett uppdrag han hade tills han sålde Tubbekulla. Därefter verkar han endast ha varit med i nykterhetsnämnden fram till 1917.

Klas Olofsson och Björksäter

Klas Olofsson hade köpt ett jordområde väster om Öresjö och där byggde han ett hus, som han kallade Björksäter. Det huset hade han också ritat själv, en vacker röd byggnad i en stil som var modern då. När man ser läget på huset förstår man att Klas var en stor naturälskare.

Klas flyttade dit 1908 och det var troligen efter den tiden som han började teckna ner det som "barnminnet bärgat". Kanske hade han börjat tidigare. Han bodde på en ensamgård, var ensam pojke med lust att skriva.

Många av Klas Olofssons uppteckningar är från orter där han hade släkt. Hans mor var från Molla, hans farmor hade släkt i Gingri (Kil och Espered).

Sägner och sanningar

Klas Olofssons stora livsgärning blev att samla folkminnen. Vid denna tid började han publicera sina uppteckningar i ortspressen och fick på så sätt kontakt med allt fler traditionsbärare.

Det är så många som har skrivit om detta. Hur mycket eller hur lite hjälp han fick att sammanställa sina böcker finns det också olika uppfattningar om. Hans dikter kan dock ingen annan ta äran av. Han var 72 år när han gav ut "Sägner och sanningar" och förstod då att det var hans sista diktsamling. Den har intresserat mig, för när man läser registret i den så är det också ett register över hans liv, såsom Märta Rämme har berättat om det.

Det börjar med det som finns i alla hans arbeten, kärleken till hembygden och naturen. Det fortsätter med att beskriva bondens liv i helg och söcken och då märks det att han varit med i både fest och arbete för allt är så realistiskt berättat.

Tar man t. ex. dikten "Medan vi pusta rena", så är det ett genomarbetat stycke kulturhistoria om dåtidens bonde i sitt arbete och i sin tro. Idag går vi inte i något mörker och därför varken ser eller tror vi på "löktegubbar". Idag är vi istället så upplysta att vi tror på UFO!

Dikten slutar så här:

*Och farfar slöt. Över skogens toppar
sköt månen upp lik en båt av koppar,
från viken susar som nyjäst öl.
På stenen föll några stora droppar,
och åskan mullrade över Röhl.*

Att det var farfar som berättade stämmer inte med verkligheten, för Klas farfar dog fem år innan Klas föddes!

”En byastämman” hör också till de dikter som berättar om den tidens jordbruk. Byn var skiftad och stämman handlade mer om de nödvändiga förändringar som den nya tiden krävde, t. ex. som när Jonasson på Valla talte:

*Våra hästar ä för veka
och för klena te sin kropp,
stå på näsa för en kveka,
så att kroken flyger opp.
Och om vi betrakta kor´a,
är det ställt på samma sätt:
klenas kräk och dålig fora,
buken skrinn och juvret lätt.*

...

*Ja, en massa skrik och funder,
som, förstås, vi fått i arv,
duga inte mer till grunder,
men bli ofta vårt fördarv.
Dock för nya, simpla seder.
Nya tiders falska garn
Gud förskone mig och eder,
våra tjänare och barn!
Herre, tag oss förr i arken,
än du låter sådant ske,
att vi glömma Mörlands marken
och förgäta Frista he´,
att vi överge ditt tämpel
och slå in på nya sök
eller också, till exempel,
att vi neka för en gök!*

För att få en trolig bakgrund till vad som händer i fortsättningen, går jag bakåt i tiden igen.

Då Klas var elva år dog hans far. Han bodde på en ensamgård (utanför ett byalag). Han var ende sonen och kom tidigt i kontakt med andra grupper. Han gick på folkhögskola och han var intresserad av musik. Kanske hade han svårt att få kontakt med folk med samma intressen. Han var nykterhetsvän och fick som många av dem ett utanförskap i umgänget med släkt och i grannlag.

Han hade inga barn som fostrade honom. (Om det hade gått på den tiden?)

Han lärde sig aldrig att cykla och ville inte ha elektrisk ström indragen. Han skrev om gamla seder och bruk och kom i otakt med utvecklingen. Professor Hjalmar Lindroth skrev i en artikel 1928: "Klas Olofsson är sig själv, håller medvetet på den gamla tiden, men detta därför att den är en del av hans eget väsen, som han inte kan svika".

Det hade kommit en grupp yngre bönder i socknen och kommunalstämman hade fått en ung och energisk ordförande, som kunde alla paragrafer. Klas blev ensam med sin inställning, men han "höll på sin stam och sitt stånd".

Vid en kommunalstämma 1913 skedde överläggningen om tillstånd för utskänkning av öl på Hotellet. Klas Olofsson begärde att få i protokollet införd en företedd skrift. Detta vägrades av ordföranden, vilket Olofsson begärde att få till protokollet antecknat. Klas var nykterhetsvän, vilket däremot inte ordföranden var.

Dikten "En ärans karl" kan vara en självbiografi på rim. Ett par strofer ur den:

*Tunna prat i ordsvall långa
har han svårt för att fördra.
Vänner har han sällan många,
men så många, han vill ha.*

När Klas köpte jordområdet till Björksäter köpte han samtidigt ett angränsande lertag, som hörde till sockensamfälligheten. År 1913, alltså fem år efteråt, så stämde 13 stycken yngre bönder i socknen Klas. De påstod att köpet inte var formellt riktigt. Klas som inte ville ha någon rättegång föreslog, att köpet skulle återgå. Stämman antog detta, men stämmans ordförande ville ändå att häradsrätten skulle pröva köpet.

I dikten "En tidens riddare" kan innehållet ha kommit från den tiden:

*Ja, han kommer. — Se, han tittar.
Tänk vad han är ung och stor!
Hör han talar. Och det kvittar
vad du tänker, vad du tror. —*

Dikten "Unghönsen" har samma innehåll:

*De ha så lustiga sprätt och toner,
så genom ljuvliga "pip" och "tutt",
en sådan helsikes mängd fasoner,
de ta så dristiga, långa skutt.*

*Och aldrig tröttna de på försöken,
men växa till sig med var minut.
De krusa inte för själve höken.
Och de ge skam, hur det tar sig ut.*

År 1915 gav Klas Olofsson ut två mindre dikthäften, "Minnen från Fristad hed" och "Kring kvällbrasan". Det första dikthäftet var aktuellt i och med att Älvsborgs regemente flyttat till Borås 1914, något som Klas var emot. Han var ordförande i Kommunalstämman när flyttningen började diskuteras 1906. "Kring kvällsbrasan" handlar till stor del om sägner från bygden.

Det var också vid denna tid, som han började publicera sina uppteckningar av allmogens trosföreställningar, seder och sägner i "Borås Tidning" och "Westgöten". Han var en fri forskare, som helt på ideell väg och driven av kärleken till det gamla, samlade folkminnen från traditionsbärare i bygderna. När han började, visste han nog inte vad han skulle använda materialet till, men tack vare att han fick kontakt med folk som förstod vilket värde han skapat, utgav han sina böcker "Folkliv och folkminne". Den första delen utkom 1928, då Klas var 67 år, och den andra delen 1931. För båda dessa verk erhöll han bidrag ur Längmanska fonden och för del II även av Västgöta Folkmålskommittén. Det var nu han blev känd i vidare kretsar och det var efter den tiden som det skrevs ett flertal artiklar om honom och hans vemod.

Vemodet fanns där, men en 70-års man hade väl rätt att vara vemodig, när inte krafterna räckte till att förverkliga det han ville. Han hade samlat så mycket material, så han ansåg att det hade räckt till ytterligare två böcker. Efter hans död överlämnades anteckningarna till olika institutioner.

Klas gick nästan aldrig i kyrkan. Om hans gudstro vet jag inget men när

*Klas & Lina samt Linas
syster Olivia vid Björksäter
1934. (Från vänster Olivia,
Lina och Klas.)*

han låg på sitt yttersta ville han inte ha besök av någon präst. Han liksom många andra från den tiden uppfattade prästen mer som maktmänniska än som själasörjare. Han lär någon gång sagt att "mej kvittar det lika vart jag kommer för jag har säkert bekanta på båda ställena". Om det var hans egna ord eller om han citerade någon vet jag inte.

Vi hade fått en ny kyrkoherde i Fristad. Han använde inte bara rösten utan också händerna och ibland hela kroppen för att övertyga i sin predikan. Detta diskuterades en gång och Klas yttrade då:

— Det är bara ett tuppsteg mellan en präst och en skådespelare.

Jag var sju år och trodde att allt som hörde till kyrkan var äkta. Än idag när jag hör en biskop, präst eller någon annan förkunnare som använder en tillgjord röst både ser och hör jag Klas — det är bara ett tuppsteg mellan en präst och en skådespelare.

Högfärdigt, s. k. fint folk kunde Klas inte tåla. En episod som bekräftar detta skedde på ett hotell i Varberg. Han åt middag tillsammans med mina fastrar, hans fru Lina och svägerskan Olivia. Vid bordet intill satt en finare herre, som hade tagit en kokt grisfot som han försökte äta med kniv och gaffel. Detta utlöste höga kommentarer från Klas och ett hånskratt när grisfoten halkade ner på golvet.

Mina fastrar påstod att de skämdes för Klas då, men de skrattade gott när de berättade historien.

Klas började förstå att han blivit gammal och hans ungdomsminnen hade mist sin glans. Ur "De va en riktier speleman dä i sina da'a":

*ser du, du har drillat ut,
andra drilla bätter. —*

*På en gammal pustesten,
vid en väg, som slingrar,
sitter han nu helt allen.
Och hans minne vinglar.
Han har trampat ut sin sko,
och hans säck är tömder.
Och nu längtar han till ro
och vill helst bli glömder.*

Kanske var det när han såg utvecklingen i det nya industrisamhället, som han tyckte "att mycket har bländats till blindhet". I "Den gamle som går ikring" finner man en vemodig åldring. Han lär ofta ha använt skaldens ord "även visor blir mull". I dikten finns ett par rader, "står nyvorden herre på trappan och tecknade mot mig att gå!" Denna händelse är upplevd, vilket har berättats från båda håll.

Jag tog mina strängar i handen
en morgon, då himlen stod blå.
Jag ville dra ut genom landen
och sjunga för folket och spå,
att ungdomen ej toge miste
om hökens och fjärstammens sång;
förkunna, vad gråhårsman visste
ur stjärnornas varslande gång.

Och kom jag i fotsida kappan
— förnämlig, fast sliten och grå —
stod nyvorden herre på trappan
och tecknade mot mig att "gå!"
Och vindarne sleto i håren
— Gud tröste mig gamle, såvisst! —
och hundarne beto i såren,
ej läkta på långt när sen sist.

Men kom jag på vänliga ställen,
jag kände sen gången förut,
med ringlande rök mellan spjällen
och snö ikring klätta och knut,
förtäljde jag sagor om kvällen
för troende, storögda barn,
tills brasan låg kolnad på hällen
bland trollens och tomtarnes garn.

Dock tror jag, jag helst borde sluta
i bygden och byarne gå.
Jag borde nog krossa min luta
och vänja mig av med att spå.

I jublande iver jag farit
kring kyrka och hydda och borg,
dock, när det som bäst haver varit,
nog grämde mig innerst min sorg.
Se, hela min färd blir en sägen
av sentida "visdom" bedömd.
Och visan, jag kvad under vägen,
föraktad, förstummad och glömd.

De flesta som jag hört läsa ur Klas diktsamlingar avslutar med dikten "En gammal speleman". Fast den kanske är skriven tio år innan han dog, så handlar det om en som gjort upp med livet. Den innehåller minnesbilder från hans liv och slutar med att han "tackar och går".

*Jag klagar, att sommarens grönska dör ut,
och stunderna varda så tunga,
att ingen vill höra min polske till slut,
att ingen min visa vill sjunga.
Se, snart är det ute med hela min släkt,
klarnetten har gistnat, fiolen är spräckt,
och luften så tunn i min lunga.
Jag tycker, jag ser mig på stora kalas
— och då voro färgerna bjärta,
och där var det must uti glimmande glas
och då voro flickorna smärta —
med ögat i valsen och takten i skon.
Men ville jag gripa min innersta ton,
så satt den för djupt i mitt hjärta.*

*Jag tycker, jag minns, när jag satt på min stol
i ljusen och glädjen och glansen
allt såsom en kung med min käre fiol.
Och flickorna gingo i dansen.
Ja — dagarne komma, och dagarne gå,
och mycket kan hända, men så var det då.
Och snart står jag utanför kransen.*

*Det lider — det lider. Hon sjunker min sol,
och snart varda strängarne lugna.
Och så får jag tiga och ta min fiol
och gå, dit vi alla ä tvungna. —
Mitt pris vart så ringa. Jag tar, vad jag får,
och lyfter på hatten och tackar och går.
Ty nu äro visorna sjungna.*

Klas har slutat med "Sägner och sanningar" med dikten "Vandraren". Den är liksom den förra full av längtan till något han saknat och sökt, men inte funnit. Vad det var är hans hemlighet, om nu ens han själv var säker på vad det var. "Men ville jag gripa min innersta ton så satt den för djupt i mitt hjärta". I dikten "Vandraren" finner man sökaren och filosofen, som aldrig upphörde

att grubbla över livsgåtorna men med den ödmjukhet som den har som levt nära naturen och som vet att döden är lika naturlig som födelsen.

*Och Ödet det klipper och sömmar
en kåpa åt en och åt var.
Det är, som vi ginge i tömmar.
Och stigen, den suger och drar.
Den ene i fridfulla nejder
drar fram på sin soliga stråt,
den andre i tärande fejder
och fällande gropars försåt. —*

*Jag vandrat i morgonens lågor,
i kvällningens sjunkande glans
med tankar och tusende frågor:
var målet, var sällheten fanns.
Där månen sin silverflod stänkte,
där lunden stod stilla och teg,
och drömmarnas vallmo sig sänkte,
man sport mina rolösa steg.*

*Jag drog emot himmelens skyar,
där bergen stå stolta och blå,
jag strök genom städer och byar,
i dunklaste vinkel och vrå
jag sökte med lykta och låge.
I villande vildskog jag gick
med vassaste pil på min båge
och spanande eld i min blick.*

*Och alla de kungsvägar vida,
som leda kring rike och land,
jag trampat med fromhetens blida
och trofasta stav i min hand.
Mitt hopp och min iver sig ökte,
dessmera ju mindre jag nått.
Men vägarne ständigt sig krökte
förbi mina glänsande slott.*

Fr. v. Klas, Märta och Lina i det nybyggda huset Tubbekulla.

*Jag gick som med sång på min tunga.
Mitt blod var så brusande rött!
Men vissnad och tom är min lunga,
mitt hjärta är blekt och förblött.
Visst gick jag med blommor i hatten,
men sargad och trött är min fot.
Ack fjärran, för fjärran låg skatten,
jag sträckte min längtan emot.*

En enda människas beskrivning av en annan människa kan aldrig bli rättvis. Därför tar jag med Karl Nilssons, en personlig väns, hyllning till Klas Olofsson på hans sextioårsdag.

Till Klas den 5/12 1921.

*Ännu lever han ibland oss,
mannen utav forntidsfolket,
älskaren av bragd och sång.*

*Ännu lever han ibland oss,
fortidssagans blide, vise
harpolekare och skald. —*

Ofta har jag suttit i Din stuga,
suttit vid din varma härd och lyssnat
drömmande till strängaklang och visa
uti söndagsstilla kvällar,
lyssnat ock till bygdens gamla sägner,
som på skaldens språk för mig du täljde:
"Silversläktens" saga, och de andra.
Stundom tog Du mig vid handen, förde
mig igenom flydda tiders dunkla
schakt, och bjöd en längesedan sjunken,
djupt i jorden sjunken, fornvärld stiga
upp för mina häpna ögon. —

Tyst är vinterkvällen.
Snö på vägen.
Svarta skuggor under skogens tallar.
Åter sitter jag uti din boning,
älskad som ett hem av mig och många.
Högtidsljusen skina.
Det är fäst i kväll.

Jag vill tacka nu för alla sköna,
oförgätligt sköna minnesstunder,
som Du skänkt mig under flydda åren.

Karl Nilsson

Klas dog 1942 och Lina 1954 och de ligger, liksom hans syster och hennes man, jämte föräldrarna i en familjegrav, vilket var naturligtast för en som höll på det riktigt gamla, "jag höll på min stam".

KLAS OLOFSSONS OKÄNDA KAPSLAR

Tage Alänge

Hösten 1995 dryftade Gunnar Gustafsson, författare till föregående artikel, och jag Klas Olofsson och hans verk. Jag sa då att jag för rätt länge sedan, i en artikel läst att Klas efter de två banden "Folkliv och folkminne" 1928 och 1931 skulle ha haft material till ytterligare ett band, men att han inte hade kraft nog att bearbeta det. Därför skulle Åke Campbell, lärare vid Fristads folkhögskola 1922 - 1934, därefter docent i etnologi vid universitetet och föreståndare för Folkminnesarkivet i Uppsala, ha tagit med alltsammans till detta arkiv.

Professor Gösta Berg från Stockholm, ringde en tidig söndagsmorgon för några år sedan och frågade vad som fanns på folkhögskolan av brev och annat material om och av Klas Olofsson. Berg höll på med en bibliografi över svenska folklivsforskare (etnologer) och i denna skulle Klas samt tre andra "amatörer" få plats.

Min förmodan att det fanns mycket otryckt i Uppsala, besvarade han nekande. Han hade sökt där. Gunnar och jag kom därför överens om att jag skulle ta kontakt med Folkminnesarkivet i Uppsala för att vi skulle få reda på vad som fanns. Jag fick veta att det bara fanns två kapslar med material. De skickade en förteckning över detta och jag beställde då en del därav, som jag inte sett tidigare.

Någon dag senare ringde Eva-Lott, min kontaktkvinna, och meddelade att hon efter min beställning "haft Klas Olofsson i huvudet". När hon så var inne i arkivet, där oregistrerat material förvaras, fick hon se fyra "kapslar" märkta Klas Olofsson!!

Eva-Lotts meddelande verkade intressant och därför reste min kära hustru Ulla och jag till Uppsala i början av 1996 och sökte upp Folkminnesarkivet.

Vi blev väl mottagna och fick ut de sex kapslarna samt ett stort "paket" med tidningsartiklar som Klas skrivit i olika Borås-Tidningar.

Efterhand letade personalen också fram annat material, brev som Klas sänt och ett par radioinspelningar från 1930-talets mitt. Då vi endast hade tre dagar på oss kunde vi bara se igenom materialet för att få veta vad det handlade om. En del kände vi igen från hans två böcker, men rätt mycket opublicerat fanns. Vi tog en del kopior och gjorde lite hastiga anteckningar. Fonogramavdelningen spelade också över radioprogrammen på kassett.

Kapseln med brev till Klas hade många intressanta inslag. Den i särklass flitigaste brevskrivaren var etnologidocenten i Uppsala (skaraborgaren) Johan Götling. De drygt hundra breven daterade sig från 1920 till 1940, då Götling gick bort ett par år före Klas.

Det var intressant att se hur relationerna mellan de två speglas av Götlings

brevrubricering — från "Herr Klas Olofsson" via "Bäste Klas" till

"Käre vän" — och förstå hur mycket Klas kom att betyda för Götling. Han kände en djup beundran för Klas som människa, forskare och skald. En stor respekt finns också i flera brev från den akademiska världen såväl i Sverige som i Danmark och Finland.

Professorn C. W. von Sydow i Lund skriver i mars 1939 bl. a. "...Eder bok " 'Folkliv och folkminne' anser jag vara bland de allra bästa som skrivits på vårt språk i sitt slag..." I ett annat brev till käre Klas Olofsson tackar han för "Farfara visebok", som Klas sänt till Gustav Adolfsakademien, där han blivit hedersmedlem. Professor Sydow skriver också att han "...mycket tänkt på, hur godt det skulle vara om vi finge en bok om Edra rent personliga minnen allt ifrån barndomen, om Edra föräldrar, egna minnen och vad andra berättat." Han återkommer till Klas memoarer i ett nytt brev någon vecka senare och vill skicka en ung skrivmaskinist till Fristad för att hjälpa Klas.

Av ett brev från Campbell i september 1940 framgår att Klas för von Sydow framhållit sin vacklande hälsa med långa perioder i sängen som hinder för memoarskrivande. Campbell lovar då att komma till Fristad i sällskap med en god stenograf för att under 10 dagar i korta pass lyssna till Klas' berättelse. Arkiven i Lund, Uppsala och Göteborg skulle sedan stå för alla kostnader för en ny Klas Olofsson-bok. Tydligt hade Klas' krafter sinat och memoarerna blev aldrig skrivna.

I ett brev av den 30 juli 1935 föreslår Götling att Klas ska resa till Borås i augusti och spela in en skiva hos Radiotjänst om "t. ex. gammaldags liv i helg och söcken eller en liten berättelse av saga eller sägentyp", och i ett brev den 27 augusti 1935 frågar han hur det gick. Den 31 samma månad berättar han att skivorna kommit. — "Din skiva är bra".

Denna skiva finns i arkivet och är på 3 + 3 minuter.

Den 9 augusti 1937 skriver Götling: "Hälsa till Madsén som kommer med sin radiobil."

Den 24 november 1937 skriver Götlings maka Märta Tamm-Götling: "Maken ska höra på skivor i radio i morgon."

Två dagar senare skickar Åke Campbell ett brev: "I går kväll satt jag och lyssnade till Din välbekanta stämma..."

Av allt att döma är det detta program som finns i fonogramavdelningen. Han läser där ur sina böcker bl. a. om vallhulingen, om syner och förvillelser och om väckelser i Närunga i mitten av 1800-talet. Ur diktboken "Sägner och Sanningar" från 1933 läser han den vemodiga dikten "Vandraren". En improviserad berättelse om västgötaknallen finns också på bandet. Och så spelar han lite stillsamt på sin harpa: "Ack, Värmeland du sköna..."

I de oregistrerade kapslarna fann vi bl. a. tre föredrag som Klas höll på folkskolan och på I 15 år 1925 och 1926. Ett av dessa "Livet i våra gamle bond-

gårdar" kan man läsa i "Fristadbygden 1996". Där har vi också plockat in "En sann historia", som Klas tydligt fått av en mycket skrivkunnig person. I "Bilder ur bygden" och "Bilder ur hembygden" tog han med sina åhörare på vandringar kring Öresjö. Må det tillåtas mig att nämna att den vandring vid Viskan som jag lämnade in till Fässingens redaktion hösten 1995, till min stora överaskning delvis fanns i Klas' föredrag. Han "går" 70 år tidigare!

Till de mera spektakulära fynden vi snabbt ögnade över hör Friare-Johans (känd "profil" på Frista' he') egenhändigt nedskrivna, lite fräna berättelse, Gamle soldaten No 43 Tränks i Tosseryd memoarer, Gamla Tå-Annas 75-årsdag 1922 och historien om korpralen Svärd från Gäsene som blev överste Gyllensvärd på Allestads gods.

Och vi hittade historien om "Snôr-David", serganten på Elfsborgs regemente, som fick avsked på grått papper för att han "snôra sek" (bar sig illa åt). Han "bar upp kronoskjuts", tog ut resekostnadsersättning av kronans medel för en privat resa till Sölvesborg.

Intet är nytt under solen!

Ja det här var några glimtar från tre intensiva dagar på Folkminnesarkivet i Uppsala. Klas Olofssons kända och okända kapslar är väl värda en längre tidsstudier.

*Klas Olofsson spelar lite
stillsamt på sin harpa.
Foto: Gustaf Thulins
saml. Borås Museum.*

HEDAREDSKORGAR

Knut Östgård

Hedaredskorgar har sedan lång tid tillbaka tillverkats i Hedared och trakten däromkring. Det är okänt när denna speciella korgteknik kom till bygden, men man vet att vid 1800-talets mitt var produktionen i gång. Det lokala ordet för korgtillverkning är "att korga", och när jordbruket inte gav tillräckligt blev korgningen en bisyssla som var nödvändig för överlevnaden.

Materialet i hedaredskorgarna är gran och fur. De träd som ger virket skall ha vuxit långsamt så att årsringarna är täta. En rak och kvistren rotstock från ett ca 80 - 100 år gammalt träd med en diameter av ca 25 cm i rotändan är lämplig. Men det viktigaste av allt är att virket skall vara delbart med kniv och inte vara vridet.

Stocken delas i fyra delar från toppändan med kilar och slägga. Från varje fjärdedel klyvs sedan kärnvirket bort, eftersom det enbart är ytveden som används till korgträ. Furen läggs i blöt för att bli mer lättkliven, granen ställs till tork utmed en solvägg i ca två månader med kärnsidan utåt för att inte spricka sönder. Längden på bitarna är ca 1,8 meter. Delningen utförs härefter enbart med kniv efter årsringen. Årsringen av gran, vilken använts till stommen, kallas ring. Årsringen av fur används till bindtåga och kallas rot. Idag förekommer också att enbart fur används till hela korgen, både till stomme och bindtåga.

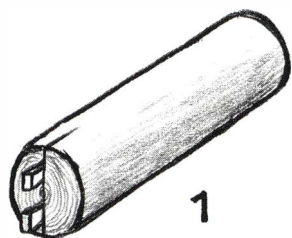
En van korgslöjdare kan av en 1,8 meter lång kvistren fura med en diameter av 30 cm få ut ca fem stora förningskorgar. Oftast är bara rotstocken av ett träd användbar till korgmaterial, resten av trädet har för mycket kvistar.

Ofta var hela familjen sysselsatt med korgning. Korgningen innebar extrainkomster och blev även för en del huvudnäring. Från 1800-talets mitt och fram till andra världskrigets slut försörjde sig ett tjugotal familjer på kombinationen jordbruk och korgtillverkning. Arbetet med korgarna var tidskrävande. Materialet skulle samlas in, klyvas och lagras. Alla på gården fick hjälpa till, och barnen började redan vid 5 - 6 års ålder att lära sig korga. Efter arbetsdagen på gården och när barnens skoldag var slut, samlades familjen för att binda korgar. Man arbetade tills det blev läggdags, och när kvällarna var mörka tändes fotogenlampan. För en van korgare tar det ca 10 timmar att göra en förningskorg, och då räknas klyvningen av virket och bindningen in.

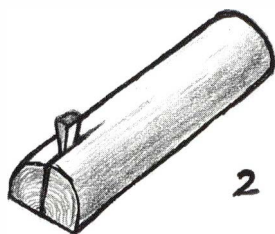
De vanligaste korgarna som tillverkades var bundna förningskorgar, brödkorgar, ostkorgar och mangelkorgar. Därutöver gjordes korgar för speciella ändamål, t. ex. flaskkorgar.

Karottunderlägg, förningskorgar, låga ost- och brödkorgar flätas inte utan spånen läggs i spiral eller i höjd efter varandra och binds samman med furuspån (rot).

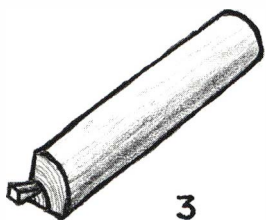

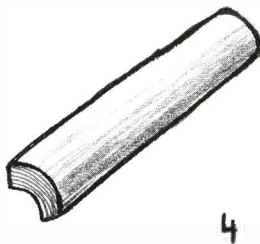
1

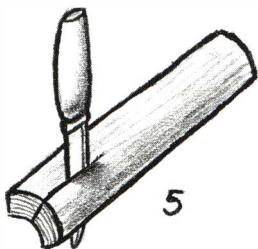
2

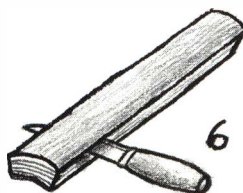
3

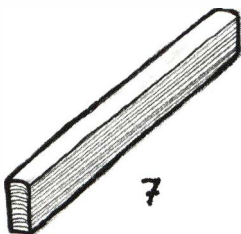
4

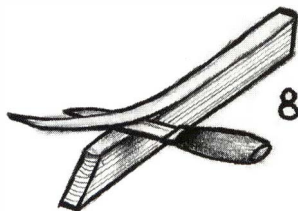
5

6

7

8

1 Stocken delas från toppänden med kilar. 2 Stocken delas i fyra delar.
3 Kärnveden klyvs från ytveden. 4 Endast ytveden används till korgvirke. 5 Klyvningen fortsätter med kniv på "agn". 6 Därefter på "flask".
7 Klyvningen fortsätter tills ämnet har den bredd som önskas. 8 Årsringarna tas ut med kniv från kärnsidan.

Roten (årsringen av fur) dras i en specialhyvel, så att tjockleken blir jämn. Inte förrän detta arbete är klart, får roten torka. När den skall användas att binda med, blöt-läggs roten. Årsringarna som används som stomme i en korg kallas ringar eller stommeträ. Förr användes oftast gran. Materialet ska vara torrt vid korgningen för att korgen ska bli fast och stabil.

År 1956 erbjöd länets Hushållningssällskap kostnadsfri utbildning i korgmakeri, men ingen nappade på anbudet.

Tekniken att binda korgar har gått i arv från generation till generation. En av dagens unga korgare, Ulla Persson, har lärt sig av sin svärfar, Gustav Persson, som är en skicklig korgare. Hennes farfar var den kände korgslöjderen Lennart Pettersson i Risa. Gustav Persson har vidareutvecklat modellbeståndet och tillverkar utöver förningskorgar och brödkorgar knäckebrödkorgar med lock samt även kakfat och dockvagnar! Under hans ledning genomförs vartannat år kurser, där korgmakeriet lärs ut, och förhoppningsvis ska därigenom kunskapen om hur man gör en hedaredskorg leva kvar.

När Borås hemslöjd år 1946 öppnade en filial i Ulricehamn fanns det ett femtiotal korgmakare i Hedared. Många av dem lämnade bundna eller flätade korgar av olika slag till försäljning.

Hedaredskorg Foto: Helena Thörnqvist - Textilmuseet, Borås.

VEDENSDRÄKTEN

Ingrid Strömvall

Vedens härad var det sista av de sju häraderna som skaffade sig en egen dräkt. Fodret på ett fälltäckte gav 1957 uppslag till att komponera en dräkt av spridda dräktdelar. Den räknas därmed till gruppen bygdedräkter.

Dräkten visades första gången på de sju häradernas kulturhistoriska förenings höstmöte 22/10 1957. Någon mansdräkt är inte framtagen.

Livstycket kommer från Fristad socken (BM 57383) och har påverkats av modet från första delen av 1700-talet. Det har en smal och djup halsringning. Över bysten har livstycket en speciell utformning av halsringningen som ett upp och nedvänt hjärta, små skört, snörning och tätt isydd spröt. Livstycket är svart ylletyg med ett rikt broderi av slingor, kroker och hjärtmönster i rött, grönt, gult, rosa och vitt.

Tyget till kjolen som gav upprinnelse till hela dräktkompositionen, finns som foder på en gammal slädfäll av fårskinn (BM 23869). Det är ett kalminksrandat halvylletyg och har enligt uppgift använts som brudkjol år 1801 i Sandhult. Bottenfärgen är vit med ränder i rött, rosa, blått, grönt och gult och den sys efter samma modell som Gäsenedräkstens kjol från Ljungs socken. Någon överdel från Veden har inte påträffats. Den överdel som har kopierats kommer från Bollebygds härad (BM 2224). Den har fyrkantiga halshål, ärmarna är veckade och ärmlinningarna har plattsömsbroderi. Från Toarp kommer en annan överdel som kan användas till Vedensdräkten. Den har smal halslinning och tätt rynkad ärm. (BM 2306).

Bindmössan är sydd med tambursömsbroderi i färg på naturvitt siden. Originallet kommer från Torpa socken (BM 2422). Till mössan används ett stycke med spets av iträdd tyll, vars original är hämtat från Gäsene härad. Även en svart brokadsidenmössa med ett stycke som har knyplad spets, är kopierad (Privat ägo).

Ett bomullstyg med tryck s.k. kattun används till förkläde, något original från Veden finns ej att kopiera. När dräkten komponerades 1957 tog man som förebild ett mönster från en gammal tryckstock i Borås museum. Detta förkläde har grönt tryck på vit botten. Idag används även bomullstyger av 1700-talstyp med kinainspirerad mönstring av mångfärgade blommor och fåglar eller långrandigt mönster med blomsterrankor och strödda buketter.

Till dräkten bärs vita strumpor och svarta skor. Som smycken används rund bröstsolja, trädnål och länknappar av silver. Halsklädet, en sidenschal, brukar användas vid högtidliga tillfällen.

1957 nykomponerades en ytterschal av ylle, rutig med svart botten och grönt och rött, avslutad med frans. För övrigt saknas ytterplagg.

*Ulrika Suu iklädd Vedens häradsträkt. I bakgrunden ses Götseredstugan i Sandhult.
Foto: Helena Törnqvist - Textilmuseet, Borås.*

NÅGRA VÄGAR I VEDEN

Ann Britt Boman & Gunnar Gustafsson

De första bosättningarna i Sverige följde de stora vattendragen och senare kom de också att följa höjdsträckningarna. En sådan "hålväg", som med stor säkerhet varit mer än en bygdeväg, går från Längjumsbyn i Fristad norrut genom Komlösa-gårdarnas skogsmark in i Borgstena. Den är smal och djup och har aldrig använts av hjulfordon.

När bosättningarna började, kom vägarna att gå mellan dessa. I äldre Västgötalagens jordabalk står: "I åttingar skall by byggas. Fyra vägar skola från by ränna. Led och gården och broar skall mellan åttingar skiftas." När sedan kyrkor byggdes och socknar bildades, kom vägstråken att passera kyrkbyn. Mellan kyrkorna i pastoraten ledde de s. k. prästvägarna som med tiden byggdes ut till körvägar, eftersom prästen ville åka mellan kyrkorna. I lagarna står också om likväg till kyrkan och gräsväg till byarna. Andra föreskrifter om vägar säger, att väg skall läggas där den tarvas och där den jämnast och genast kan göras. Det var häradsrätten som avgjorde, var vägen skulle gå.

Den gamla landsvägen från Borås genom Fristad mot Borgstena är en uråldrig förlängning av Viskaleden mot norr.

När Gustav Vasa omkring år 1540 räknar upp de vägar som var tillåtna och lämpliga för handelsfärder, anges vägen Varberg - Grimmared - Broby - Kinna - Kinnarumma - Fristad - Hudene - Vånga - Skara. År 1642 anges gästgivar-gårdar i Skene - Ramslätt - Borås stad - Borgstena - Ljung - Stenunga - Onsjö och Vånga.

När Linné reste här för 250 år sedan, skriver han om sträckan Borgstena - Borås: "Vägen åt Borås gick upp, nerföre, och på sidorna av branta backar, så att marken här var mycket skild ifrån de förra behagliga orter i Västergötland, ja, så steril, granfull och ojämn, som själva Ångermanland."

Vägen har från Borås gått utmed stranden av Öresjö fram till Frufällan, där den fortsatte upp på höjderna för att sedan vända ner mot sjön igen, innan den korsade Viskan. En tid på 1800-talet gick vägen nere vid Öresjö, där järnvägen nu har sin sträckning. Norr om Fristad gick vägen förbi Stommen i Längjum och sedan över Svensån på Hörkullebro och norrut. År 1936 byggdes, som ett beredskapsarbete via AK, den nuvarande sträckningen öster om järnvägen mellan Längjum och Gärdstorp, varvid två järnvägs korsningar försvann. Före 1600-talet lär den ha haft en annan sträckning. Från Råfsryd lär den ha gått över Öreskogens högsta delar förbi gårdarna Knektås och Bondarp, ned till Gingridalen över Risbro till Fristad och möjligen vidare över Åsslätt - Uddetorp till Borgstena.

När Örebro hade byggts över Viskan nära utloppet i Öresjö började den nuvarande vägen att användas. Bron var troligen en träbro.

Den stenbro som fortfarande finns bevarad byggdes 1829 av Per Andersson, Kråkås i Sandhult. Det är en valvbro i tre spann av huggen och kilad sten i kallmur.

På den geografiska kartan över Vedens härad från 1646 som tillskrivits Kettel Classon Felterus, ser man vägen som slingrar sig från Borås och norrut förbi Sjöbo, Råfsryd och Skogsryd. Strax intill bron över bäcken ligger tre kvarnar. Så går vägen förbi Fätågärdet och Kullgraf fram till nuvarande Frufällan. Där gick vägen upp i Öreskog med de långa och svåra "Buleboliera" som de fordom hette, senare "Skogaliera", och nu Frufällebacken.

Här vid vägkanten låg till fram på 1860-talet två torp, om vilka det hette, att de legat där "sedan Busa-Janne regerte". Busa-Janne var en omtalad stråtrövare på Öreskog.

Vägen fortsatte förbi nyhemmanen Varpeliden och Skogen, nu Klinten, upp till krönet och sedan nerför till Sparsör. Där fanns en krog, och det hände att man stannade upp och inväntade sällskap för att slippa köra ensam genom den fruktade Öreskog. Olyckor kunde lätt hända i de branta backarna. Kanske styrkte man också modet på krogen. I Sparsör finns en bro, Paradisspången.

Vägen fortsatte över Viskan fram till det ställe den korsade häradsvägen från Bredared mot Tärby. Där står en vägvisare i sten gömd, och glömd.

Stenbron Örebro, byggd 1829, ersatte en äldre träbro. Foto: Glasplåt, Fristads hembygdsförenings samlingar.

Karta över Vedens härad, odat. och osignerad. Troligen tillkommen i samband med den av Kettil Classon Felterus 1646 - 1647 upprättade jordeboken över Vedens härad. Original Lantmäteriverket.

Hörkullebro. Foto: Gustaf Thulins saml. Borås museum.

Häradsvägen mot Bredared slingrar sig norr om Öresjö västerut mot Asklanda, Torbjörntorp och Skogsgården. Än i dag kan man se sträckningen eftersom vissa delar av vägen är bevarad.

Borgstenavägen gick efter korsningen över Sölebobäcken, där en bro i sten murades 1831. På östra sidan fanns ett vattningsställe för hästar. Slutningen upp mot Fristad kallades på 1800-talet Stötaliden efter Stöt-Elis torp. Vägen norrut korsar på Felterus karta en liten bäck som kommer upp ifrån Sik och strax nedanför viker en väg av mot väster över Svensån förbi Arta, Kvarbo och Skottek mot Vänga kyrka och vidare mot Tämta kyrka. Borgstenavägen slingrar sig i östra kanten av heden förbi Längjums kyrkplats, Stommen och Biskopstorp. Den gick ett stycke där järnvägen nu går och korsar sedan Svensån, på 1700-talet kallad Hörkullebäcken.

Bron över Svensån kallas Hörkullebro och är en väl bevarad stenvalvsbro. Namnet kan ha kommit från att man vattenrötade linet och sedan torkade det på kullarna bredvid ån. På dialekt kallade man linet för "hör". Bron är originell. I regel går valvet vinkelrätt under vägen men här går det diagonalt. Broarna byggdes av flata stenar, på en del orter kallade för "letesten", kanske för att man måste leta efter dem. De var av varierande tjocklek, men varje rad i valvet skulle ha samma tjocklek. Står man med en grupp människor som beundrar bron kommer man osökt att tänka på några strofer ur Karl Nilssons dikt Arbetsnävar:

*Ty nävar som har hårdnat i grepp kring verktygsskaften
så skönt symboliserar idoghet och kraften*

---

*Men många gyllne skatter av arbetsnåvar bringas
Väl deras verk beprisas men själva de förringas.*

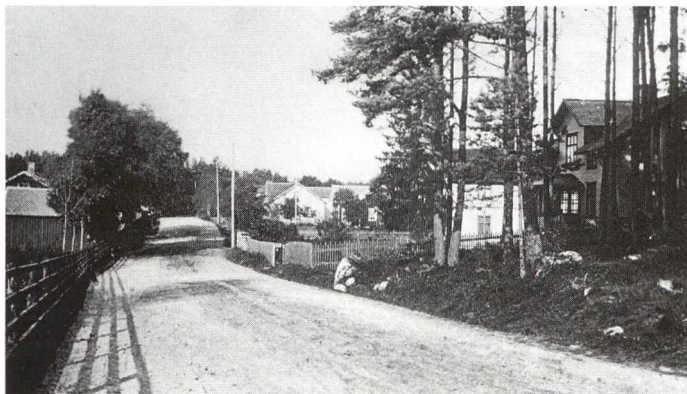
Lite längre fram kommer man till vägskälet strax nedanför Galgbacken, Vedens härads avrättningsplats. Där ansluter Nolhedevägen, "Kvarnavägen", som förbinder den gamla landsvägen med Artavägen. Den tillkom i sin nuvarande sträckning 1863 och följde då Sibbarps byväg i viss mån, innan den gick förbi Galgbacken fram till vägskälet. En milsten står just i vägskälet. Den har årtalet 1771 inristat. Milstenarna utvisar 1 mil, 1/2 mil och 1/4 mil.

Milstenarna har ett samband med gästgivaregårdarna. I 1649 års gästgiveri- och skjutsförordning påbjöds uppsättande av milstolpar. Resenärerna fick då möjlighet att kontrollera att betalningen för skjutsen mellan gästgivaregårdarna inte blev för hög. I Älvsborgs län tillverkades milstolparna till en början av träpålar, därefter av sten. Platser utmed "gamla landsvägen" där sådana stenar är resta är Sparsör, Fristad skola, det omtalade vägskälet vid Galgbacken, Örlanda by samt Borgstena samhälle. I Sparsör och Örlanda står milstenarna nästan gömda.

Artavägen, vägen mot Arta by, är numer känd som vägen mot Vårgårda, eller väg 42. Den har varit en utfartsväg för Vänga och Tämta socknar, kanske som en väg till häradstinget och under senare tid till Fristad hed. Den var aldrig någon prästväg, för denna gick ifrån Tämta gamla kyrkplats förbi Havräng och Ödegärdet till Vänga och vidare förbi Severed till Bredared.

Den gamla vägen mellan Vänga och Tämta var troligen inte i bästa skick. I domboken för Vedens härad berättas att den 21 november 1616 hölls laga ting i "Winn härad". Alla dannemän, som bo i Tämta socken utfäste, såväl frälse, krono, som skatte, 1/2 mark på var gård i skadestånd för att fogden Peder Jespersson red benet av sitt sto i den vägen som inte var bruten eller röjd emellan Tämta och Vänga. "Ej heller haffva dhe satt wägh weettar der som vägen war werster". Det bör tilläggas att fogden var hård. Underhållet av vägen hade genom häradsrätten år 1810 reglerats, så att Fristad, Vänga och Tämta skulle underhålla den del av vägen som fanns inom respektive socken. Detta fungerade tydligen inte för Fristads del, eftersom ägarna till Skottek, Espenäs, Tubbekulla, Kvarbo, Svenstorp och Arta by år 1842 stämdes av hemmansägarna i Vänga. De ansåg nämligen att vägen från Vänga sockengräns över Fristad hed till landsvägen inte var i farbart skick.

Ägarna till de uppräknade hemmanen ansåg sig inte behöva följa överenskommelser som gjorts före deras tid: "Nog haver vi hittills tillåtit Vänga sockenmän begagna vår byväg sådan vi den själva begagna men ej vidare. Skulle de därmed ej vara nöjda bestrides allt tramp och färdande över våra ägor av dessa sökande." Troligen fortsatte man att underhålla vägen, då något utslag ej finns.

*Den gamla landsvägen
från Borås, här genom
Fristad. En förlängning
av Viskaleden mot norr.
BM. E. 276. 086*

När järnvägen Borås - Herrljunga var färdig 1863 fick vägen större betydelse och då blev Artavägen häradsväg. Det bestämdes att en ny väg skulle brytas och iordningställas till 8 alnars bredd, diken inberäknade, från Vänga till Arta by och därifrån till Hörkullebro å landsvägen till Borgstena. Den gick ända till dess över gravfältet "Sankes backe", där man tydligt kan se vilken standard vägar hade på den tiden. År 1870 gjordes en framställning om att slutriktningen av landsvägen inte skulle vara vid Hörkullebro utan vid någon punkt på den nyanlagda häradsvägen över Asklanda och Påtorps ägor. Hela anläggningskostnaden för Artavägen beräknades till 2 211 riksdaler.

Efter en ansökan 1860 från kapten A. G. Gyllenram på kaptensstället Åsen i Ljur byggdes en ny väg ifrån Gäsene kompanis trossbod vid Åsen till Tämta gamla kyrkplats där Tämta präst- och sockenväg då slutade.

På 1930-talet fick vägen mot Vårgårda sin nuvarande sträckning. Arbetet utfördes som beredskapsarbete av AK, Statens arbetslöshetskommission.

År 1863 hade järnvägen Borås - Herrljunga invigts och i samband därmed behövdes en vägförbindelse med järnvägsstationen för den som kom västerifrån. Vängabönderna hade då tagit vägen över heden lite hur som helst, med många uppkörda spår som följd.

År 1872 - 1873 anlade ägaren till Påtorp, löjtnant Jean von Koch en väg på omkring 700 meter från Norrdal, inte långt från den plats där Svensån rinner ut i Munkån till landsvägen Borås - Borgstena i Fristads stationsområde, d.v.s. ungefär den nuvarande sträckningen. Den ordinarie förbindelsen till Borås, häradsvägen från Vänga mot Borås, gick förbi Ljunga kvarnar och över "Lappaträna" ner till häradsvägen Ås - Bredared nere vid Öresjö. Den gick då i rät linje från Asklanda mot nuvarande Statoil. Nuvarande väg Fristad - Bredared kom till omkring år 1870 när regementet anlade skjutbanan vid Öresjö.

Löjtnant von Koch ville ta ut kostnaden för vägen Norrdal - Fristad i form

*Busshållplats vid
nerfarten till
Sandbäckens gård,
Skalle. Foto: Fristads
hembygdsförenings
samlingar*

av tull. En tullstuga uppfördes nära bron över Svensån, också anlagd av von Koch. Den lär ha kostat omkring 1 000 kronor och innehöll två boningsrum med ett kök i mitten. Stugan skulle hyras ut till två familjer som då fick dela på köket. Den som tog upp vägavgiften fick bo gratis och fick även gratis vedbrand. Tullavgiften upptogs 1874 - 1895 och var i början 5 öre per ekipage men blev sedan 3 öre för enbetsåk och 5 öre för övriga. Kronans och rättsskipningens fordon var undantagna liksom andra i tjänsten åkande.

Tullavgift föreslogs också för vägen Borås - Fristad år 1853. Vägen Frufällan - Fristad hade flyttats ner till strandremsan mellan höjderna och Öresjö, alltså där järnvägen senare gick fram. Vid Snikesten hade vägen skadats av vattnet och måste byggas om. "Enär vägbygget blivit så vårdslöst verkställt och icke skvalmur uppförts mot sjön utan vattnet numera skurit undan en del av vägens underlag och fara är å färde att hela vägstycket som blivit anlagt utmed Öresjö slutligen nedrasar därav oundgängligt följer att samma vägstycke snart måste förbättras och försättas i sådant skick att osäkerhet i framtiden undviks."

För att bestrida kostnaderna ansöktes om rättighet att uppbära avgift. Detta bifölls. Följande taxa föreslogs: För varje åkande eller resande betalas 4 runstycken, för kärra, arbetsvagn eller släde 1 skilling, för en tvåbetsvagn 2 skilling och för större vagnar och åkdon 6 eller 8 skilling. Undantagna från avgifter var ämbetsmän i tjänsteärenden, post- och kronobrevbärare, fångskjutsar, trupper, kronans transporter och de som hade ägor invid vägen för hemmakörslor och kyrkoresor.

Även på vägen mellan Fristads kyrka och stationen togs vägavgifter upp i slutet av 1800-talet innan vägen blev föremål för allmänt underhåll. I alla de omtalade fallen upptogs avgifter under en mycket begränsad tid.

I samband med att Gingri kyrka revs och Gingri och Fristad byggde en

gemensam kyrka i mitten av 1800-talet, ändrades vägen mellan Gingri och Fristad till nuvarande sträckning. Tidigare hade vägen gått från Risbro över Hagalund till Lövås. Mellan Hagalund och Lövås finns den ursprungliga vägen kvar i det skick som den då användes. År 1861 bestämdes att den gamla vägen skulle upphöra som allmän farväg och den nya i stället intagas och underhållas. Underhållet åvilade gårdarna utmed vägen och de olika gårdarnas vägsträckor utmärktes med väghållningsstenar. I Vedens härads dom-bok 1851 indelas sträckan Borås - Borgstena och andra vägar i snöplogslag. Sjunde ploglaget, bönderna i Skogsryd, skulle ploga från Borås stads gräns i norr till Skogsryd eller Postkrogen. Åttonde laget som bestod av bönder i Paradis, Mölarp, Sölebo, Prästgården och Sik skulle ploga från Skogsryd till milpålen vid tegelbruket (Slättång?). Nionde ploglaget från Arta och Längjum skulle ploga från tegelbrukspålen till pålen vid Hörkullebro.

Vid röjning under 1995 nära Hörkullebro hittades väghållningsstenen invuxen i sly. Den är liksom milstenarna kulturminnen värda att bevaras. Milstenarna kallades som synes av protokollet milpålar och vid milpålen i närheten av Fristads skola låg tidigare ett torp vid namn Pålatorpet, troligen benämnt efter milpålen.

Att försöka förstå varför övergivna vägar har haft, och de nya har fått de sträckningar de har, inspirerar fantasin. Vägarna berättar om utvecklingen av sättet att färdas och blir på så sätt länkar mellan det förgångna och nuet.

LITTERATUR & KÄLLOR

Kempe Lars-Åke: *Fredrik Sundler En märklig man 1798 - 1868.*

Mannerfelt: *De sju häradernas domböcker.*

Vedens härads domböcker.

Vägen går vidare — Vägverket 150 år.

FRISTAD HED GENOM TIDERNA

Ann-Britt Boman

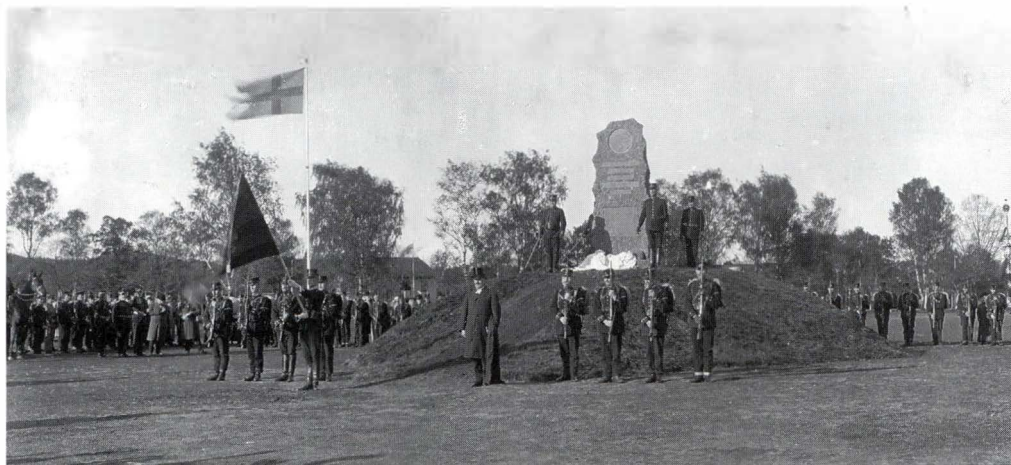
Fristad hed är namnet på ett område norr om Öresjö. I dagligt tal menar vi det begränsade området omkring Fristads folkhögskola och norr därom. Hela området är ett mosandfält från istiden som sträcker sig vidare mot söder ända till Öresjö. På vissa ställen skär sig Munkån djupt ner i sanden.

Fristad hed var före år 1693 en del av Fristad sockens samfällda mark. Kungliga Skogskommissionens dom detta år innebar att heden blev kronoallmänning. År 1850 lyckades dock Fristad socken vinna tillbaka marken, men den exproprierades år 1860 åter till kronan varför socknen fick en lösningssumma på 5 600 riksdaler riksmünt. Fristad socken förvärvade åter Fristad hed år 1922 varefter den övergick till Älvsborgs läns landsting, när folkhögskolan flyttades till Fristad.

Under åren 1797 - 1914 var Fristad hed förläggningsplats för Älvsborgs regemente. Det hade grundats redan år 1624. Dessförinnan fanns Västgöta knektar. I februari 1624 fick landshövdingen Nils Stiernsköld Gustav II Adolfs order att "strax låta skriva allmogen uti hela Västergötland uti rotetal". Södra Västergötland som utgjorde gränsbygd mot Danmark, hade en befolkning som var van att försvara sig i ofredstider. Det nya västgötaregementet organiserades av Nils Ribbing. I högtidssalen på Fristads folkhögskola, den gamla officersmässen, står namnen på de orter, där älvsborgarna var med i krigiska sammanhang. Det är namn som Leipzig 1642, Hälsingborg 1710, Gadebusch 1712 och Neu Kahlen 1762.

I krigs- och fredstider behövde regementet mötesplatser. Troligen hölls ett bataljonsmöte på Fristad hed redan under första hälften av 1700-talet. Det bestämdes 1797 att Fristad hed skulle antas till mötesplats för Älvsborgs regemente. Tidigare samlades man på Timmele hed och Örby hed. Överstens boställe var Öresten i Örby socken. Mellan 1770 och 1783 var Kila hed eller Havrekilen på nuvarande Götaområdet i Borås samlingsplats och år 1784 blev Örby hed regementets övningsplats. På grund av ofta återkommande klagomål över de långa marscherna till denna hed, blev det bestämt att Fristad hed skulle antagas till mötesplats och den 11 juni 1797 kl 8.00 e. m. ryckte regementet första gången in till regementsmöte där.

De första 80 åren på heden förlades trupperna i tält. De vita, sockertoppsformade tälten var förut Fristads kommunvapen och utgör nu motivet i Fristads kommundels vapen. Vitt och grönt är Fristads färger, vilka syftar på de vita tälten på den gröna heden. Så småningom uppfördes olika slag av byggnader. Officerspaviljongen blev färdig 1812, sjukhuset 1816 och en del förråd 1838. Officersmässen utvidgades och byggdes om vid flera tillfällen.

Regementets avfärd från Fristad hed år 1914. Foto: Fristads hembygdsförenings samlingar.

Den utgör nu högtidssalen vid Fristads folkhögskola och minner om händelser i regementets historia. Mässen innehöll kafferum, bibliotek och matsal. Utanför sträckte sig en veranda mot en trädgård med springbrunn. Underofficersmässen stod färdig 1859 men byggdes om 1877. Då tillkom också fyra baracker och 1903 två lägerhyddor. Chefsbyggnaden eller överstebostaden liksom majorsbostaden står fortfarande kvar i relativt ursprungligt skick. Intill officersmässen fanns en officerskasern med ett flertal rum utan bekvämligheter. År 1898 tillkom ett soldathem med långbord, sittbänkar, skrivbord och stolar. Där blev det så småningom ett litet bibliotek med tillgång till papper och pennor.

Andra byggnader på heden var musikpaviljongen, tvätthuset vid Svensån, gevärsförrådet och gevärsmedjan. Vidare fanns duschbyggnad, lägerbod, rakstuga och sjukhus. Kokhus och mathallar tillkom i slutet av 1800-talet.

Före mitten av 1880-talet kokades maten i kokgropar i marken utmed nuvarande Vängavägen. Det rök och dammade från vägen. Man åt bredvid kokgroparna. Senare byggdes mathallar, i början utan väggar och golv. Borden vilade på stolpar i marken, men omkring 1900 byggdes väggar och trägolv. Kokinrättningar och stekspisar kom också till.

Framför de övriga byggnaderna ett stycke ut på heden låg lägervaktens eller högvaktens byggnad. Av planskissen över Fristad hed framgår, att tälten placerades i långa rader mellan lägervakten och Vängavägen. Vid kortsidorna av tältraderna låg från 1880-talet baracker.

När järnvägen Borås - Herrljunga byggdes 1863 förlades stationen i Fristad till utkanten av Fristad hed. Järnvägen betydde säkert en hel del för transporter till och från regementet. Från stationsbyggnaden ledde en allé fram

till de centrala byggnaderna, en allé som antagligen kommer att försvinna. Området öster om stationen kallades "Sumperna". Det var ett sankt område som senare blev platsen för stationssamhället och Fristads centrum, vilket alltså kom att ligga någon kilometer från kyrkan.

I en Resehandbok och kalender tryckt i Göteborg 1897 skildras en resa "Jernvägslinien Warberg - Borås - Herrljunga - Wenersborg - Uddevalla". Från Sparsörs anhalt beskrivs resan sålunda: "T. h. ligger nära banan en grå byggnad, Slättängs tegelbruk. Furuskogen börjar taga öfverhand, i det att de förut bland tallarne och granarne framskymtande björkarne blifva allt mer sparsprödda. Så visa sig bördiga åkrar och utsikten vidgas å ömse sidor. T. h. en röd byggnad, Fristads skolhus. En björkdunge passeras, hvarefter banan går in i en täck barrskog. Det dröjer ej länge förr än vi till vänster få sikte på en mycket vidsträckt slätt med en mängd byggnader både i närheten och längre bort. Det är Fristad hed, Elfsborgs regementets mötesplats. Byggnaderna närmast banan äro manskapets baracker. Derborta å heden ligger officerspaviljongen. Vi hava nu nått FRISTADS STATION (13 km från Borås - 29 km från Herrljunga). I Fristads närhet ligga åtskilliga industriella anläggningar och den av Viskan genomflutna neijden har mer än en naturskönhet att uppvisa. Under tiden maj - början av september pågå mötena. Då är det ett rörligt lif i Fristad. Den övriga delen av året står den vidsträckta heden öde och tom. Å densamma verkställdes genom forne regementschefens, öfverste Paul Melins försorg, trädgårdsanläggningar och planteringar, i betydande skala af almar, hvadan denna mötesplats, oafsedt sitt natursköna läge, torde vara en af de vackraste i landet.—"

Många beskrivningar finns av livet på Fristad hed. Klas Olofsson berättar i "Folkliv och folkminnen" om hur svinen från granngårdarna fram till 1800-

*Matlagning med järnspis på Fristad hed. Foto: Borås museum.
E. 189. 941.*

Läkarundersökning på Fristad hed. Foto: Fristads hembygdsförenings samlingar.

talet gick och betade på heden. De kom och nosade i kokkittlarna, varvid kocken slog till dem med "röreblat" för att sedan fortsätta att röra i kitteln. Även får betade på heden, och bönderna måste ansvara för nyplantering av björkar.

Det kom mycket folk till heden i hopp om att få något, när det blev uppställning till mat. Speciellt missväxtåret 1868 fanns det ett stort antal tiggare runt om i skogsbrynen. Då sade knektarna till varandra:

"Uppställning till gröt och grynvälling!"

Vid revelj kunde man höra:

*"Statt upp och klä på dek
legg inte å klå dek
tell stånnet å få dek en sup!"*

En annan person som har berättat om livet på heden är Sven Petter Ivar, vilken mellan åren 1869 och 1893 var indelt soldat och gevärshantverkare på Fristad hed. Ulla och Tage Alänge har efter hans skrivna förlaga redigerat och givit ut boken "Många hundar är harens död". Där säger Sven Petter Ivar: "...och den samme dagen mönstringen blef, då fek jag vara mäd och äksisera och det tökte jag var det roligaste jag kunde få här på jorden, dansa och äksisera..."

Hur levde man då på Fristad hed? Enligt den äldsta dagordningen som lär ha följts fram till 1890-talet gick reveljen kl. 5.00 på morgonen. Då kunde man få kaffe och en veteskiva. Klockan 8.10 var det frukost och kl. 3.00 middag. Frukosten kunde bestå av sill och potatis eller sill och gröna ärtor. Sillen kunde vara både torr och härsken, enligt vad minnesgodasoldater berättat. Middagen kunde bestå av ärter och fläsk, kött och potatis eller köttsoppa. Till kvällsmat fick man havregrynsgröt, mjölk och grovt bröd med smör eller margarin, spickefläsk eller ost. Dessutom fanns ju matsäckstINAN hemifrån eller marketenteriet, "ståndet" eller "fутten". Det fanns ett 10-tal stånd som också serverade öl eller brännvin. Varje år ville man ha in anbud på stånden. Det var ofta någon person från orten som stod för serveringen, medan någon handlare från Borås stod för varorna. Brännvin och öl fick inte serveras på söndagar eller till civila. Den som gjorde detta fick betala böter. Domböckerna berättar ofta om sådana fall.

Åtta timmar per dag var det exercis. På ett område ner mot Öresjö fanns det två skjutbanor, men övningar i fälttjänst och fältskjutningar förekom också på andra platser. Varje fredag och lördag gjordes senare en marsch i full fältutrustning. Sedan kommenderades kanske forcering av hinderbanan på båda sidor av Munkån.

Vapnet som användes i början av seklet var ett mausergevär modell -96. I gevärsvärkstaden arbetade gevärshantverkare med att justera vapen.

När man var ute i fält hade man med sig tält. Ett tält kunde rymma 24 man, alltså en tropp. De konserver som fanns i början av seklet var små platta dosor som kallades "knallhattar".

När regementet var på manöver varma sommandagar måste dagkorpralerna vara hemma. Överste Karl Rignell, signaturen i Olle i Grinn, skaldar följande:

*"Å Lans och Krans di domna
mä väggen mota trät,
för skogen va så svali under björka.
Å Lans och Krans di somna
mä hoggarn över knät,
Dä va så töst på he'a sum i körka."*

Men tyst på heden var det inte på söndagarna. Då kom anhöriga och bekanta för att hälsa på och lämna "pannkakebunkar". Det beviljades inte någon permission under regementsmötena. Kl. 11.00 var det kyrkparad. Då ställdes regementet upp i öppen fyrkant på södra delen av heden. Klas Olofsson beskriver i diktsamlingen "Minnen från Fristad hed" kyrkparaden:

*Musikpaviljongen på
Fristads hed. Foto: Borås
Museum. BM 2268.*

*"Trumslagare Blomgren står framför raden
och ropar psalmer till kyrkparaden
— det susar snart som en saga nu —
ack ja: Femhundrio, versen sju"*

En väg, inte långt från den stuga där trumslagaren bodde som gratialist, har nu namnet Trumslagare Blomgrens väg. Efter paraden umgicks man, eller roade man sig med ringkastning, tittskåp eller annat. Mellan kl. 4 och 6 e. m. var det exercis även på söndagarna. På kvällen spelade regementsmusiken upp till dans på dansbanan, men regementsmusiken spelade även på andra tider. Ett fotografi från år 1863 visar en mässingssextett, en trumslagare och en anförare. De sex musikerna anställdes för varje säsong och avlönades av officerskåren. Vidare fanns det 24 trumslagare som avlönades som de andra soldaterna. År 1884 anställdes den förste musikdirektören, Edouardo Lindh som 1905 efterträddes av Albert Löfgren. En musikfanjunkare Emanuel Jonasson är känd som kompositör till "Gökvalsen". Musikkåren hade på Fristad hed en egen byggnad, musikpaviljongen. Den byggdes under den tidigare delen av 1800-talet och försågs i slutet av seklet med en stor veranda, en stor och rejäl byggnad för musikkåren som så småningom uppgick till 36 man.

Trumslagarna fick genomgå en lärlingstid, då de hade 10 öre om dagen samt mat och kläder. Mot slutet av 1800-talet hade de utlärdade trumslagarna 12:50 i månaden. Skinn till trummorna fick trumslagarna förr bereda själva. De köpte upp kalvskinn hos bönderna, blötte upp dem och skrapade dem sedan med sin "huggare".

De största festligheterna ägde rum vid midsommar. Både stamtrupp och beväring samlades. En särskild handräckning hjälpte på midsommarafton till att löva och utsmycka gemensamma hus samt klä majstången med löv i stora mängder. Så dansades det till regementsmusikens toner när officerskåren

hade bal för gäster från Borås och bygden. Den stora festdagen var dock midsommardagen som inleddes med kyrkparad. På eftermiddagen blev det skämttävlingar som att tämja stut, säcklöpning, dragkamp och klättra på såpad stång. Den som kunde klättra upp på stängen fick den femma som placerades i dess topp. Många berättelser finns om skomakare Schiver från Vänga som lånade kardor av mjölnarhustrun i Ljunga och placerade dem under byxorna med taggarna utåt. Så lyckades han klättra uppför stängen, men toppen gick av och han föll i backen. Femman fick han dock behålla.

Efter 1901 års härordning kom planer på att flytta Älvsborgs regemente till Borås. Den 6 oktober 1914 skedde avmarschen från Fristad hed. Klas Olofsson skrev i dikten "Röster från Fristad då regementet flyttat":

*" — Dock nu äro hornen och pukorna tysta,
och flickorna härstädes slutgiltigt kyssta.*

—
*Men den som drog bort Regementet från Frista',
Förlåter jag aldrig —hans synd är för svår —
om också jag levde i hundra år."*

Vid avmarschen avtäcktes efter uppställning och tal en minnessten med inskriptionen "Kungl. Elfsborgs regementes mötesplats Fristad hed 1745-1914.

Leipzig 1642
Helsingborg 1710
Gadebusch 1712
Ny Elfsborg 1719
Neu Kahlen 1762

Skissen till minnesstenens inskriptioner gjordes av kapten Lars Wilhelm Kylberg. Den är av granit, ca 4 meter hög och omgiven av 12 mindre stenar påminnande om de 12 kompanierna. En grov järnkätting symboliserar sammanhållningen inom regementet. Så var regementets mer än hundraåriga epok på Fristad hed slut.

Efter det att Älvsborgs regemente hade flyttat till Borås, uppkom frågan om hur marken skulle användas. Omkringboende lämnade in anbud på markområdena. En tanke var att lägga ett permanent flygfält på Fristad hed, men planerna tycks inte ha förts vidare. År 1914 fick Borås flygklubb tillstånd att använda heden för flygverksamhet. Detta tillstånd utnyttjades dock aldrig.

En annan verksamhet på heden hade första världskriget som orsak. I februari 1915 fick regementschefen order att planlägga interneringen av personer som tillhörde krigförande makt. Bakgrunden till ordern var bl. a. internering-

*Minnessten på Fristad hed.
I bakgrunden Fristads folk-
högskola. Foto: Waldemar
Fransson 1962. Fristads
hembygdsförenings
samlingar.*

en av den tyska besättningen på fartyget Albatross. Man väntade internering av ytterligare fartygsbesättningar. Så blev dock inte fallet utan 1916 och 1917 skedde bl. a. utbildning av reservofficerare på Fristad hed. Den 10 mars 1918 kom så en rysk trupp på 61 man till heden och stannade där i 10 månader. Det var den s. k. Torneåkontingenten som efter angrepp av en finsk grupp drog sig in på svenskt område. Den 16 mars kom den s. k. Ålandskontingenten på 240 man vilken internerades på Fristad hed fram till den 10 maj 1918.

Dessa skulle överföras till Sverige och därefter snarast återföras till Ryssland. Sammanlagt var alltså 350 ryssar inkvarterade dels på militärsjukhuset dels i baracker.

För de internerade gällde stränga regler om bevakning. Besök utanför förläggningen fick endast ske efter speciellt tillstånd, under övervakning. Censur förekom. Chef för interneringslägret var kapten P. O. Carlander. Han hade haft tjänst i ryska armén och behärskade det ryska språket. Troligen bidrog han till att interneringen avlöpte friktionsfritt och till att en god anda skapades. Den 9 december 1918 reste de sista internerade från Fristad.

Det fanns flera anbud på markområdet i Fristad hed. Bland de ivrigaste intressenterna fanns rektorn för Elfsborgs läns folkhögskola Sanfrid Welin. Han blev skolans föreståndare redan år 1895, då skolan inhystes på Stora Torpa utanför Vänersborg. År 1897 flyttades skolan till Herrljunga. Tidigare hade skolan varit förlagd till Liared, där den grundades 1879, och till Fänneslunda. År 1908 uppsökte Welin chefen för fortifikationen för att få veta när regementet skulle avflytta från Fristad. År 1913 skrev Welin i Borås Dagblad att Fristad hed skulle vara en lämplig plats för folkhögskolan.

Kommunalstämman i Fristad beviljade med 919 röster mot 316 ett anslag på 10 000 kronor till skolan när den kom till Fristad. År 1922 förvärvade folkhögskolans byggnadsförening ca 56 tunnland av heden med där befintliga 38 byggnader för en summa av 43 250 kronor.

I november 1923 började Älvsborgs läns folkhögskola den första vinterkursen i egna lokaler. Den nya skolbyggnaden hade ritats av arkitekt Johan Åkerlund. Den sammanlagda byggnadskostnaden som också innefattade omändring av äldre lokaler var 226 981 kronor. Fristad kommun bidrog med 20 000 kronor och landstinget med 170 000 kronor. Ny föreståndare för skolan var då Karl Holmqvist. Antalet elever var 41 i folkhögskolan och 8 i lantmannaskolan. Den 17 november 1923 invigdes folkhögskolans nya lokaler av landshövding Axel von Sneidern i närvaro av representanter för landsting, hushållningssällskap, regemente, kommun och kyrka. Redan år 1924 inrättades en andra årskurs och antalet elever ökade. Under 1930-talet låg folkhögskolans elevantal mellan 90 och 100 och på lantmannaskolan mellan 10 och 25. Uppskattningsvis har folkhögskolan under årens lopp tagit emot omkring 30 000 elever.

Nybyggnation och omändringar har skett kontinuerligt. År 1929 byggdes en gymnastiksal med material från de gamla lägerhyddorna. År 1930 ändrades det gamla gevärsförrådet till ett elevhem kallat Ballebo. År 1938 byggdes elevhemmet Marbo och 1950 revs den gamla officersbaracken som använts som elevhem. I stället fanns nu Kindbo. På 1940-talet byggdes en ny matsal och nytt kök liksom ny rektorsbostad, och på 1950-talet tillkom lokaler för sömnad och vävning i Åsbo. Vidare byggdes flera lärarbostäder.

År 1969 antog Älvsborgs läns landsting ett utbyggnadsprogram för skolan kostnadsberäknat till 6 miljoner kronor. Redan 1967 hade en ny skolbyggnad tillkommit. Den utökades 1978 med en ny lärosalsbyggnad i vinkel. I samband därmed revs det gamla skolhuset som haft en samlande funktion.

Elevhemmen Björkebo och Granbo har tillkommit och ombyggnader för speciella ändamål t. ex. kortkurser och kurser för synskadade har skett. Internatet har fått mindre betydelse och de flesta elever på de långa kurserna bor numera hemma. Skolan har bytt namn till Fristads folkhögskola och har med stor flexibilitet erbjudit utbildning och kurser för att möta nya behov, t. ex. kurser och linjer för finsktalande och kurser för synskadade. Vävkurserna har varit uppskattade och den allmänna utbildningen är bred med dataundervisning och olika inriktningar på t. ex. miljö- och kulturfrågor samt internationella frågor. Sommarkurser i målning och silversmide, kulturkvällar för allmänheten och kortkurser av olika slag är andra exempel.

Sanfrid Welin påbörjade insamlingen av de föremål som nu finns i den gamla förrådsbyggnaden, folkhögskolans museum. De som lett skolan efter Sanfrid Welin har varit Karl Holmqvist, Ragnar Bengtsson, Stig Johansson,

Elna Hessel och Roland Palmqvist.

Heden har också utnyttjats för andra ändamål. Under 1960-talet köpte Fristad kommun mark av Älvsborgs läns landsting i olika etapper. De första industrierna på heden var Ugnsfirman Bergsten, Svenska Bakugnsfabriken och Fristadsverken. År 1964 köpte kommunen resten av heden för 220 600 kronor och så småningom flyttade N. Lundbergs Fabriks AB från Gånghester till Fristad. Namnet blev senare AB Gustavsberg Lubonyl och 1982 Uponor AB. Sveba och Uponor är nu de största industrierna på heden.

Heden är också en samlingsplats för idrotten i Fristad med fotbollsplaner och tennisbanor. Motionsspår utgår från heden. För att ge soldaterna alternativ i tillvaron, uppförde föreningen Soldaternas vänner 1896 en samlingslokal på norra delen av heden. Lokalen användes som missionshus fram till 1970-talet eftersom föreningen Soldaternas vänner samarbetade med Fristads missionsförsamling. Huset flyttades längre in på tomten och byggdes på 1950-talet om. När marken skulle utnyttjas för industriändamål, byggdes en ny missionskyrka i Fristad centrum.

Sist men inte minst har heden också utnyttjats för villabebyggelse.

Fristad hed speglar bygdens historia och utveckling under olika epoker och är ett område som betytt och betyder mycket för bygden. Utbildning, näringsliv och fritid är nu representerade på heden och visar på beredskap och visioner inför framtiden.

LITTERATUR & KÄLLOR

En bok om I 15 Kungl Älvsborgs regemente 1624-1974.

Redaktör: Torgny Bondestam

Fristads Folkhögskola.

Älvsborgs läns Folkhögskola 1879-1979, Fristad.

Fristadsbygden, 1992.

Ivar Sven Petter: *Många hundar är harens död.*

Kungl Älvsborgs regemente

Fristadhed - Borås 1914 - 1964. Redaktör: Herman Rydin

Olofsson Klas: *Folkliv och folkminnen, del 1.*

Olofsson Klas: *Minnen från Fristad hed.*

Sveriges bebyggelse Älvsborgs län, II.

I BORGSTENA HÖLL MAN ORDNING PÅ TIDEN...!

Ernst Ewers, postumt

På kyrkbacken ovanför Nossekällan ligger Borgstena kyrka, en historisk byggnad med sina äldsta delar från 11- och 1200-talen. År 1753 fick kyrkan sin nuvarande utformning. Stora delar av inredningen och de förnämliga takmålningarna härstammar från denna tid.

Predikstolen med sina symbolfigurer är dock av äldre datum. Målningarna är utförda av en okänd konstnär någon gång på 1600-talet. Här på predikstolen hittar vi en unik inredningsdetalj, ett timglas med fyra glas som visar en kvarts-, halv-, trekvarts- och heltimme. Glasen är monterade i en vridbar ställning av förgylld metallplåt som hålls samman av åtta svarvade och förgyllda metallstavar. Denna konstruktion är vridbar och monterad på en kraftig, 75 cm hög, förgylld träpelare i gustaviansk stil.

Tyvärre finns inte några anteckningar i arkivhandlingar om timglasets ålder eller härkomst, men de stilistiska detaljerna tyder på att tillverkningen måste ha skett under mitten av 1700-talet.

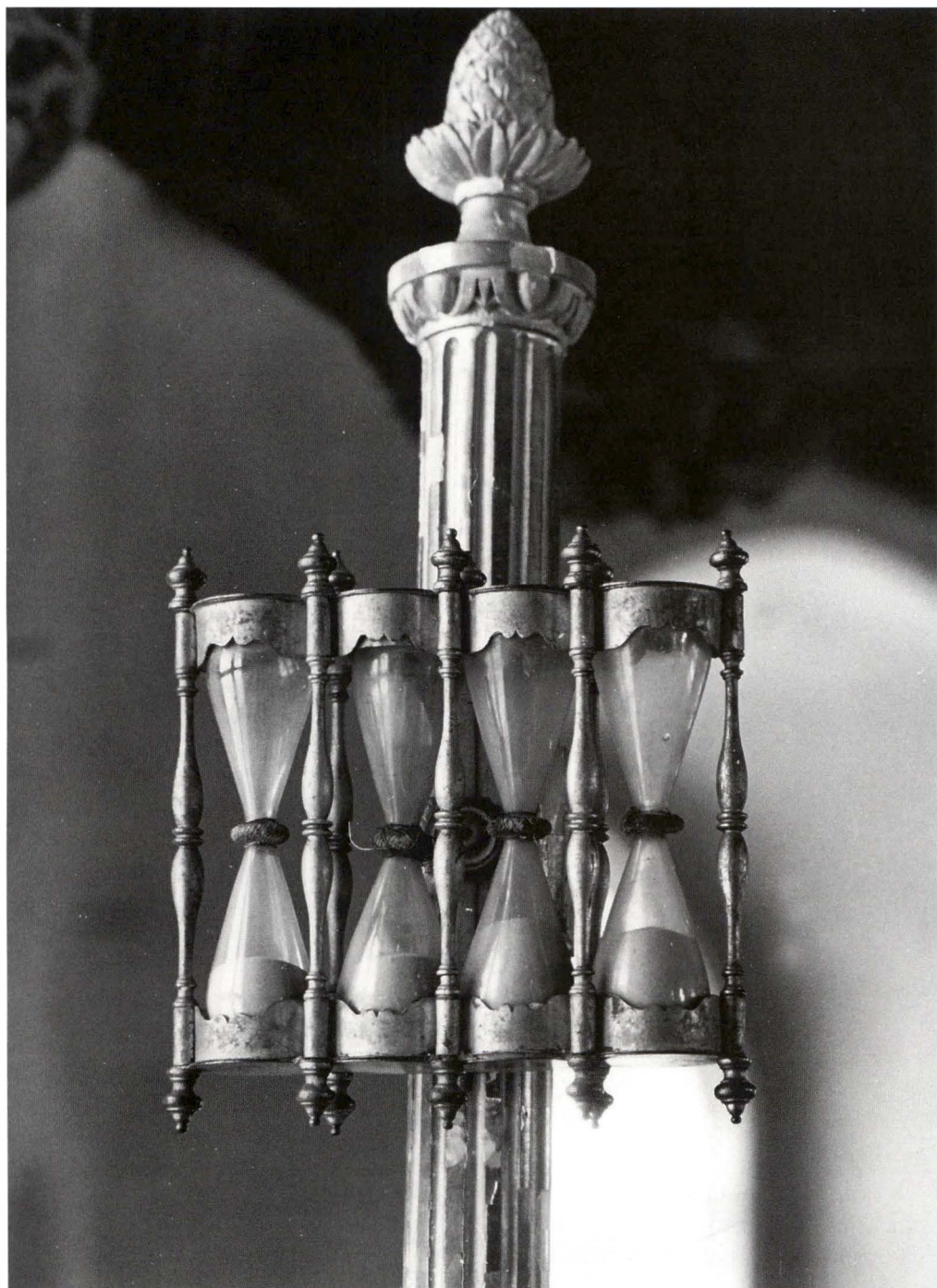
Med hjälp av ett sådant timglas kunde prästen dela in tiden för predikan. Men samtidigt fick församlingen en möjlighet att kontrollera att prästen inte blev för "långgrandig"?

Timglasets eller sanduret är troligen en europeisk uppfinning som dök upp först strax före 1340. Anledningen till denna relativt sena tidpunkt är troligen det faktum, att man tidigare ej kunde tillverka helt genomskinligt klarglas. Största betydelsen fick timglasets genom sin användning inom sjöfarten. Rorsmannen hade "glaset" till sitt förfogande. Detta rann ut på en halvtimme och markerades med ett slag på skeppsklockan. På så sätt visste varje man ombord om tidens gång. Tiden på sjön indelades i sex vakter om fyra timmar. Efter första halvtimmen av vakten slogs 1 glas, efter en timme följde ett dubbelslag, 2 glas. Efter fyra timmar slog den avgående vakten fyra dubbelslag, 8 glas, och en ny vakt började. Detta system av tidsindelning användes även av våra stora historiska sjöfarare som Columbus, Magallanes och Vasco da Gama.

Sanduret har behållit sin betydelse som korttidsmätare fram till idag. Vi använder det som äggklocka och som bastuklocka.

Kyrkans ritualer har i mycket hög grad bidragit till utvecklingen på tidmätningens område.

Klostrens bönestunder ändrade på den naturliga indelningen av dygnet som tillämpades i bondesamhället, där man gick "upp med tuppen" och slutade arbetet vid mörkrets inbrott. Redan under sent 1200-tal öppnade det mekaniska uret möjligheten att dela in dygnet i lika långa timmar.

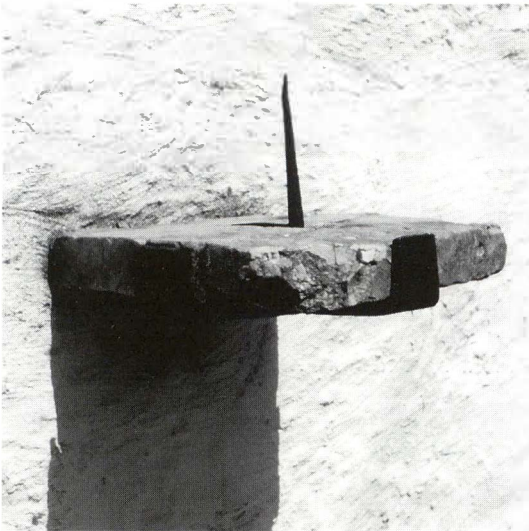
Timglas på predikstolen i Borgstena kyrka. Hållare i förgylld metallplåt samt pelare av bladförgyllt trä i gustaviansk stil. Foto: Helena Thörnqvist - Textilmuseet, Borås.

Kyrkklockorna ringde inte bara för att kalla till gudstjänst eller påkalla helger, utan slog även som en tidsorientering för allmänheten, timmarna, halvtimmarna samt kvartar.

De tidiga mekaniska uren gick ofta mycket fel p. g. a. tekniska brister. Man var därför tvungen att justera visningen efter "rätt tid". Denna "sanna soltid" fick man av soluret. Där kunde man vid klart väder avläsa den exakta middagstiden för orten.

Och här återvänder vi till Borgstena kyrka. På söderväggen finns ett solur från 1692. Den lodräta skuggstaven visar oss den rätta astronomiska tiden på platsen, som dock inte stämmer överens med det gemensamma internationella tidssystem som vi idag använder för att "hålla ordning" på tiden världen över.

Solur vid Borgstena kyrka. Foto: Helena Thörnqvist.

UNO AXELSSON, TRÄSNIDARE

Britt Åstrand

Uno Axelsson växte upp i det som idag kallas "Knalleland". Bostaden låg där OBS - varuhuset senare byggdes. Pappan, Axel Karlsson, var född i Gunnarsjö och arbetade vid Borås Snickerifabrik som låg i hörnet av Norrby Långgata och Norrby Tvärgata, där han tillverkade fönster och dörrar. På sin fritid gjorde han fodral till golvur, allt som allt ett par hundra. Urverken som han monterade in var köpta hos Claes Ohlson i Insjön.

Sonen Uno föddes 1922. I Erikslundsskolan fick han konstnären John Hedaeus som lärare i teckning och målning. Uno som var en mycket begåvad elev blev god vän med Hedaeus och besökte honom ofta i hans hem. När Hedaeus var ute och målade i kyrkorna fick Uno följa med. Den unge pojken följde intresserat vad konstnären gjorde och lärde sig mycket. Han drömde om att ha måleri som yrke, men att utbilda sig till målare skulle innebära långa studier för ett yrke som var ekonomiskt otryggt. Den trettonårige Uno började istället som springpojke på en elfirma. Där stannade han och fick så småningom arbetsuppgifter på kontoret.

Uno gifte sig med Tora som kom från en gård i Gravryd. År 1948 "gjorde hon om honom till bonde". Svärfar lärde undan för undan upp honom i konsten att sköta ett jordbruk. Under hela sin yrkesverksamma tid tecknade Uno mycket. Bostadshuset brann ned till grunden 1962 och alla inventarier förstördes. För att ha något på väggarna i det nya huset som byggdes upp målade Uno ett antal akvareller. Motiven var huvudsakligen djur.

Att skära i trä var något som Uno började med ganska sent. Den första skålen gjorde han 1975 - 1976. Han hade då fått syn på en knota på en björk bakom huset, och varje gång han hämtade in posten blev han påmind om knotan. Det slutade med att han skar loss den, och den blev den första skålen. Björken mådde givetvis inte bra av behandlingen och fick senare tas ned.

I många år arbetade Uno i skogen. På rasterna, när han satt och drack kaffe, kunde han studera rådjuren som gick i kanten av kalhyggarna. Han iakttog räven när den nyfiket kom fram mot honom. Han gick runt och letade efter lämpliga träd att skära i, egendomligt växta rötter, vrilar och stammar.

Uno har aldrig gått några kurser. Träskärningen har han lärt sig helt på egen hand. En vril som ska bli en skål skärs loss från trädstammen, barken tas av och vrilen gröps ur. Därefter får den torka långsamt i 3 - 4 månader för att förhindra sprickor. När den är riktigt torr skär Uno ut det sista så att väggarna blir tunna och jämna. "Tum-pekfingergreppet" gör att han hela tiden känner hur tjock en skål är, men botten blir gärna lite tjockare än väggarna för längden på fingrarna räcker inte till. Känslan har kommit med tiden, nu är

Träskulpturer av Uno Axelsson. Foto: Helena Thörnqvist - Textilmuseet, Borås.

skålarnas väggar mycket tunnare än de var från början.

När det gäller att skära djur är proceduren långsammare. "En får inte förhastiga sig, och en måste ha självdisciplin". Uno har vänt och vridit på en krokig rot många gånger innan han ser vad han kan göra av den. "Det måste komma in rörelse i föremålen". Det första djuret han gjorde var en stor råtta, det andra var en räva. För att få rätta glimten i rättans ögon övertalade han hustru Tora att stå modell!

För grovgörat använder Uno en elektrisk hobbymaskin. Därefter blir det arbete med handverktyg: kniv, skärjärn och ett stort sortiment vassa verktyg. Verktygen har Uno köpt, och det är i verkstaden i källaren han arbetar. När Uno är inne i ett arbete kan han sitta med det en hel dag. Inget får störa honom. När ett föremål är färdigskuret behandlas det med paraffinolja tills det är mättat. Oljan arbetar Uno in med händerna, och den gör föremålet impregnerat och starkt, skålarna får en skimrande yta. Till allt som målas används akvarellfärg. På djuren målas ögonen först med akvarellfärg och därefter lackas de för att sedan vändas mot ljuset så att glimten i ögat kan målas in. Ögat putsas till slut med fint sandpapper.

Idag visar Uno Axelsson sin stora produktion, ett hundratal djur och tvåhundra skålar, i ladugården, där han inrett en utställningslokal. Han har aldrig sålt något, "då förstör jag det hela". Hans träsniderier är kända vida omkring och antalet besökande per år uppgår till flera tusen. Många av besökarna har återkommit med konstigt vuxna träd och rötter, så materialtillgången är god för fortsatta sniderier!

NOLHAGA STÄRKELSEFABRIK

Thomas Engel

Det finns ärenden och ärenden. De flesta har man glömt, andra har mer eller mindre etsat sig fast i minnet. Jag vet inte exakt hur eller när återuppbyggnaden av potatismjölsfabriken i Vänga startade, men jag kommer ihåg känslan.

I början av 1980-talet arbetade jag på länsmuseet i Vänersborg som byggnadsantikvarie. En dag under 1984 fick jag kontakt med ägaren till Vänga kvarn, David Svensson, som hade en idé om att bygga upp en sedan många år riven potatismjölsfabrik. Väl kommen till platsen som ligger i Borås kommun, träffade jag David.

Han berättade att han hade övertagit kvarnen efter sin far och att han tvingats riva den gamla potatismjölsfabriken 1957 - 58. Anledningen var främst att driften var nedlagd och att byggnaderna var i dåligt skick.

På ett loft fanns allt "maskineri" kvar som funnits i kvarnen. Maskineri förresten... Nästan allt var tillverkat av träspjälor, bleckplåt och silduk m. m.!

För att dra lite historia: Vänga kvarn ligger vid Säveån. Vid fallen har tidigare funnits två skvaltkvarnar samt en enbladig såg. År 1851 fick Vänga kvarn tillstånd att byggas vid samma fall. Kvarnen hade då två par stenar. Omkring 1890 anlades den potatismjölsfabrik som senare kom att heta Nollhaga stärkelsefabrik.

Från början fanns tre delägare till fastigheten men 1921 övertog Davids far hela kvarnrörelsen.

Nu hade alltså David fått den smått vansinniga idén att bygga upp maleriet och torkhuset, som utgjorde fabriken igen.

Kvar av fabriken fanns endast spisiröset och grundstenarna efter torkanläggningen. Det fanns äldre bilder som visade hur anläggningen sett ut.

Ett problem var att anläggningen inte kunde byggas på exakt samma plats då kvarnen byggts till mot stärkelsefabriken 1963.

Att återuppbygga det en gång försvunna är inte en byggnadsantikvaries normala roll. Att slå vakt om gamla hantverk och äldre industriprocesser tycktes mig däremot viktigt.

Från antikvarisk synpunkt vore det givetvis roligt om man kunde visa upp ett gammalt hantverk, men skulle det gå att finansiera?

David och Vänga Hembygdsförening bearbetade under 1984 med okuvlig energi bland andra Sveriges Stärkelseproducenters förening, Borås kommun och lokala företag. David tillverkade en modell över anläggningen som visades upp på olika mässor; ordnade tillsammans med hembygdsföreningen Kvarnens dag m. m. Allt med ett enda syfte, att förverkliga drömmen!

En ansökan skickades samma år till Kungafonden, Gustav VI Adolfs fond

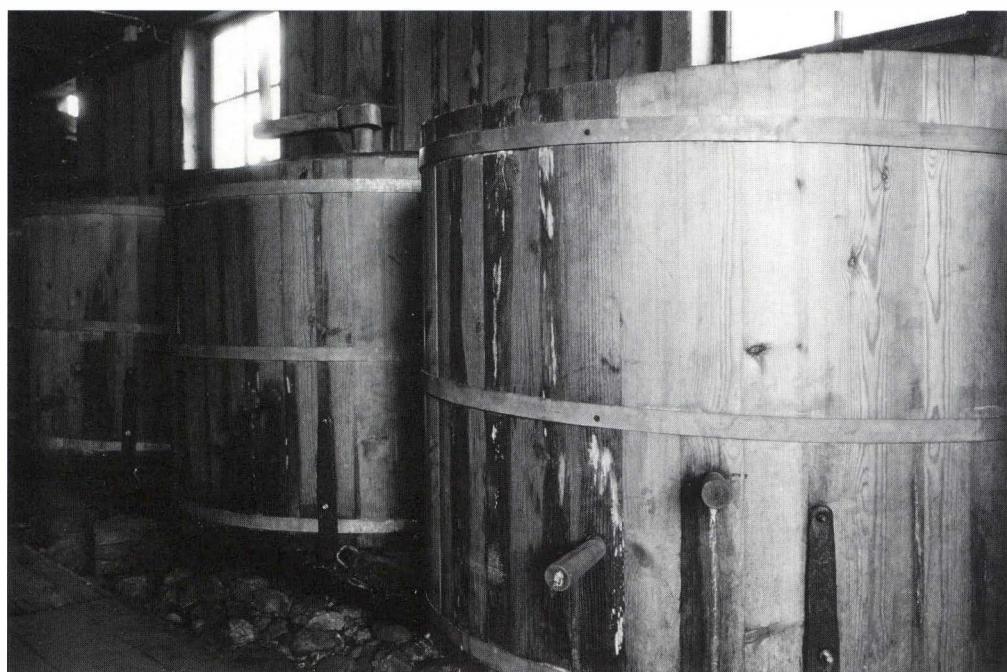
för svensk kultur, vilken sedermera till vår glädje bidrog med en grundplåt. Sveriges Stärkelseproducenter visade sig också intresserade och skänkte även de medel till återuppbyggnaden. Många bidrog med både arbetstid och material.

Under 1985 beslöt Hembygdsföreningen som fått alla inventarierna i gåva, att tillsammans med David sätta igång bygget. Maleriet och torkhuset kostnadsberäknades då tillsammans till ca 120 000 kronor. Grundstenarna lades den 9 november samma år.

Vad var det de ville bygga upp? Stärkelsefabriker fanns det gott om i det sena 1800-talets bondesverige. Omkring 1860 fanns endast tre fabriker; år 1900 nästan hundra stycken! Ännu på 1930-talet arbetade ca etthundrafyrtio fabriker. Fabrikationen av stärkelse kom senare att alltmer koncentreras till nordöstra Skåne och Blekinge, där det idag finns några moderna fabriker kvar.

*Stärkelsefabriken efter återuppbyggandet. T. h. maleriet. T. v. torkeriet.
Foto: Helena Thörnqvist - Textilmuseet, Borås.*

Övre bilden: Torkkramar där det fuktiga mjölet torkas. Nedre bilden: Kar där stärkelsemjölken hamnar och stärkelsen sedimenteras. Foto: Helena Thörnqvist - Textilmuseet, Borås.

De gamla anläggningarna höll sig flytande under krigsåren för att i de flesta fall, liksom i Nolhaga läggs ned vid krigsslutet.

Vad fanns kvar av bevarade anläggningar? Var det värt att satsa på en återuppbyggnad av en anläggning som kanske fanns i originalskick någon annanstans? Efter en del letande kunde vi konstatera att vi inte hittade några äldre bevarade anläggningar. Vad som fanns kvar var hus utan maskineri eller redskap utan byggnader.

Den 24 oktober 1987 invigdes Nolhaga stärkelsefabrik, en fabrik där man kan visa framställning av potatisstärkelse som det gick till förr.

Vid samma tillfälle tilldelade läns museet David Svensson ett skämsamt diplom som en "potatisnäringens hedersknöl" för hans beundransvärda energi och oförtrutliga entusiasm utan vilken stärkelsefabriken aldrig kommit till stånd.

Tillverkningen

Tillverkningen av potatisstärkelse eller potatismjöl går så till, att potatisen tvättas och rivs på eftermiddagen. Arbetet pågår ända fram till midnatt. Stärkelsemjölken hamnar i stora kar där stärkelsen sedimenteras. I potatis finns ca 16 till 19% stärkelse att jämföra med t. ex. vetets 50 till 70% .

Det grövsta, "revet", gick till grismat, själva mjölet tvättades flera gånger för att bli vitare och höja kvaliteten.

Det fuktiga mjölet fraktades i stora block därefter med en liten vagn som gick på räls de ca 50 meterna till torkhuset. Massan revs på en enkel kvarn och det fuktiga mjölet breddes ut på torkkramar eller lavar som ställdes in i torkhusets två torkrum. Varje torkkram rymde 4 kg. Sammanlagt fanns det 162 ramar med totalt ca 650 kg. Torktiden var ca ett dygn vid 60° temperatur. Värmen leddes från en vedeldad ugn genom plåtrör in i torkrummen.

Potatisens stärkelseinnehåll varierar år från år varför också fabriken produktion varierade. År 1919 maldes drygt 1 000 tunnor potatis vilket tillsammans gav ca 11,3 ton potatismjöl. Andra år var produktionen betydligt lägre. Rörelsen måste ha bedrivits som en bisyssla då 11 ton potatismjöl vid full produktion kunde processas på ca 3 veckor.

Vad har hänt sedan?

När jag skriver detta har det gått nästan 10 år sedan fabriken invigdes, vad har hänt sedan dess?

Jag gjorde ett återbesök. Allt var sig likt. Maleriet och torkhusbyggnaderna i en våning med väderbitna vankantade panelfasader under sticketak och omålade fönster ser ut som om de alltid legat där.

Vattnet som leds från Sävån för att tvätta potatisen droppar sakta ur rören, det luktar surt från bingen med "grismat". I torken finns hundratals kilo

egentillverkad potatisstärkelse. Hembygdsföreningen som är ägare till byggnaderna sköter det lilla inhägnade området. Det kommer många besökare, både bussar och ströbesökare samt skolbarn.

Allt var sig ändå inte likt. På baksidan av kvarnen, vid åkanten finns nu ett kafé. Området runt kvarnen inbjuder till promenader på vårdade stigar. För att åskådliggöra vattnets kraft finns en litet vattenhjul som kan driva en slipsten samt en modell av en skvaltkvarn.

Återbesöket gjordes i april, en dag då vitsipporna just hade slagit ut. Allt var en idyll.

David Svensson, initiativtagare till återuppbyggandet av Nolhaga stärkelsefabrik. Foto: Helena Törnqvist - Textilmuseet, Borås.

TÄMTA-KARLSSON — FOTOGRAF OCH ORIGINAL FRÅN TÄMTA

Bengt Davidsson

En udda människa som blev kändis i hela Sjuhäradsbygden. Vem var han? Gustav Karlsson, så hette han i kyrkoböckerna, var född i Borås. Om hemmet och föräldrarna vet jag inte så mycket men han hade två syskon. Själv blev han som liten utlämnad som fosterbarn. Orsaken vet jag inte, men troligtvis var det fattigt och svårt hemma. Först kom han till gården Gamsen på västsidan av sjön Säven. Hans första fostermor hette Olga Karlsson. Det gick inte så bra. Kanske berodde det på att Gustav var ett besvärligt barn, men på den tiden tog man ofta emot fosterbarn på grund av pengarna och de fick det inte alltid så lätt. En släkting till Olga som kom på besök, tyckte synd om pojken och tog med honom hem. Hans nya föräldrar hette Klara och Karl och bodde på gården Sävenäs. Här fick han ett gott hem, han fick kärlek och blev också bortskämd en hel del. Klara var en god mor och Karlsson har också i efterlämnade dikter skrivit om den kärlek som utstrålat från modern. Riktigt vackert!

*Gustav "Tämta" Karlsson, 1899 - 1970
i en av sina yrkesroller, målarens.*

Minne till kära Mor

*Du kära mor till dig i kvällens timma,
Min tanke ilar nu som alltid förr,
Din moderskärlek än jag kan förnimma,
Ty jämt jag ser dig i en dörr.*

*Du kära mor som vilar under mullen,
Som bor i ljusets å fridens sköna land,
När jag giver blommor uppå kullen,
Det är som jag ville trycka din hand.*

*Så vet jag dock att än du allt mig giver,
Att än på mig ditt modersöga ser,
På knä du vilar fylld av helig iver,
Invid Guds tron och för ditt barn du ber.*

*Du kära mor, led mig till dig på färden
Den tid jag ännu har att leva här,
Och när den gången jag lämnar denna världen,
O, må jag då få komma dit du är.*

Tämta den 20 juli 1935

Samling vid mjölkbordet i Tämta by trol. 1950 - tal. Foto: Tämta-Karlsson.

Karl gick under namnet "Krudda-Kalle". Varför vet jag ej men det var ju så på den tiden att de flesta hade öknamn. Kalle var en mångsysslare, han snickrade, lagade skor och byggde båtar. Ibland kallade man Gustav för "Krudda-Gustav" efter fosterfadern, men det ville han inte veta av, då blev han riktigt arg.

Gustav var inte riktigt som alla andra. Han hade ett verkligt gott minne och han var inte direkt obegåvad, men han var lite annorlunda. Man kan säga att han var ett naturbarn. Eftersom han i stort sett var i avsaknad av vad man kallar uppfostran förstärktes detta. Han kunde säga vad som helst till vem som helst och därtill var han ganska påträngande, något som många kände sig besvärade av.

Gustav gick i skola i Tämta men något resultat märktes det inte mycket av och inte lärde han sig något yrke heller. Han hjälpte till när det behövdes tillfällig hjälp ute på gårdarna. Han kallade sig målare men lärde sig aldrig yrket riktigt och därför blev väl inte arbetet så bra alla gånger. Han kunde aldrig bli vid något arbete, han ville vara fri som fågeln.

Så småningom skulle han göra värnplikten, men att göra soldat av Gustav Karlsson var dömt att misslyckas. Han gav befälet många gråa hår för han gjorde allt utom det han skulle göra. Efter diverse turer i buren kom man underfund med att någon soldat skulle nog aldrig Karlsson bli, han degraderades därför till malaj. Nu var han kommen på rätt plats. Nu kunde han hitta på massor av dumheter och därtill bli beundrad av kamraterna. En gång blev han kommenderad att tömma latrinerna. Karlsson kom körande ned med dylikt innehåll då han fick se översten på kaserngården, vilket föranledde Karlsson följande erbjudande: "Ska du åka mä..?". Därmed var det slut på Karlssons militära bana, han blev hemskickad.

Nu flyttade han till Tämta, först till Kil där han bodde många år i deras lillstuga. Så småningom ordnade kommunen ett rum i gamla försörjningshemmet där han fick bo. Det var väl skönt med ett eget litet krypin. Han hade nu skaffat sig kamera och for omkring och plåtade varhelst det var något på gång. Mest var det kalas och fester där han tog gruppfoto med så många som möjligt på bilderna. Då fick han också sälja många kort. Han försökte också skriva lite referat i tidningarna, och fick därför presskort av Borås Tidning vilket blev nyckeln till alla möjliga tillställningar.

Han var påflugan och oblyg och tog sig in överallt. Jag minns ett riksting som S L U hade i Uddevalla. Där hade man gjort ett podium för s. k. honoratiorens. Där var dåvarande Bondeförbundets ledare Axel Persson Bramstorp samt flera andra storheter och så Tämta-Karlsson...

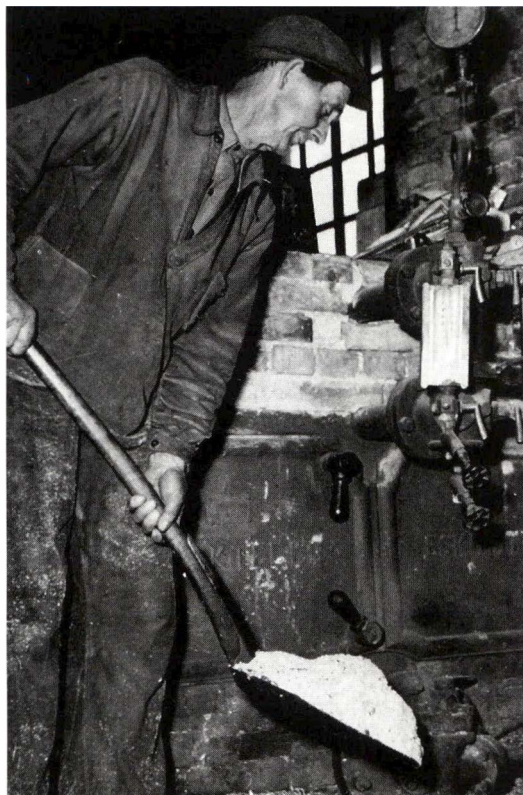
En gång åkte han till Vasaloppet där det var mycket att fotografera. Bland andra fick han se prinsessan Sibylla bland publiken. Oblyg som han var makade han ihop henne med Mora-Nisse och plåtade. Göteborgs Posten rela-

*Tämtas sista kommunalstämma 1951, före samman-
slagningen med Fristad. Foto: Tämta-Karlsson*

Interiörbild från affären i Tämta. Tidigt 1940-tal. Foto: Tämta-Karlsson.

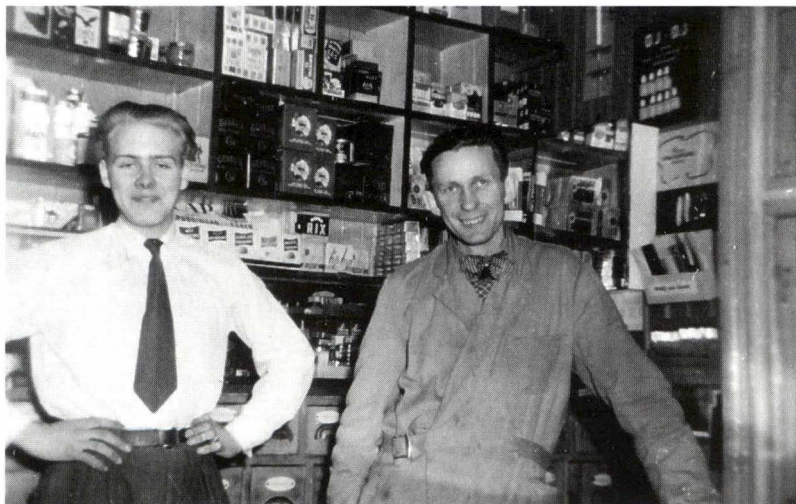
*Tämta gamla ångsåg. Fritz Josefsson.
Tidigt 1950-tal. Foto: Tämta-Karlsson.*

terade händelsen så här: "Tämta-Karlsson, med ett förbindligt leende, förevisade storheterna med sin jättelådkamera."

En liknande händelse från Borås: Biskopen skulle komma till staden för att titta på fotboll, något som inte Karlsson ville missa. Han drog helt enkelt ut "Hans Högvördighet" ur bilen och tog en bild. Detta foto fanns sedan i Karlssons fotoalbum tillsammans med ett foto av en sugga med sina små gris-kultingar. Riktigt rart.

Så var det detta med den "levande almanackan". Som jag nämnde så hade Karlsson ett gott minne och han lärde sig almanackan utantill beträffande namnsdagarna. Han var faktiskt duktig och det var sällan han missade. Nu var han överallt på fester och olika tillställningar och gjorde uppträdande. Han blev ganska populär, han påstods till och med att ha varit aktuell både i Frukostklubben och Tiotusenkronorsfrågan. Men mig veterligt blev det inte något uppträdande i någondera.

Detta var en rolig tid. Han fick vara i centrum och tjänade väl någon hacka

*Interiörbild från affären i Tämta 1950-tal.
Författaren t. h. Foto: Tämta-Karlsson.*

ibland även om gagen var ganska blygsamma. Nu var han kändis vida omkring och talade man om att man var från Tämta så kom genast "Då känner du Tämta-Karlsson?" Man tog honom för vad han var, ett original, men folk var ganska snälla mot honom. Han fick kaffe lite varstans på ställena. Han tyckte om att vara medelpunkten. När han fyllde femtio år ordnades kaffekalas på festplatsen i Tämta och ganska mycket folk bänkades vid långborden. Han blev vederbörligen hyllad som det heter.

När han fyllde sextio blev han också uppvaktad, denna gång i trädgården där han bodde. Astrid Törnkvist, som alltid var snäll mot honom, kokade kaffe. Ulla i Havräng hade med sig dragspelet. Vi spelade och sjöng och hade en riktigt trevlig augustieftermiddag. Sista festen, när han fyllde sjuttio, blev lite mer dramatisk. Karlsson hade då fått pension och därmed lite mer pengar att röra sig med. Detta hade en del kvinnfolk från stan fått upp ögonen för och Karlsson blev plötsligt populär, åtminstone så länge pengarna räckte. Karlsson hade inför jubileet köpt hem en flaska brännvin. Redan tidigt anlände en av beundrarinorna och hon var ganska "stagad" när vi andra kom. Karlsson ringde till och med efter en taxi för att få iväg henne. När taxin efter en stund anlände tog hon flaskan och sprang så fort hon kunde för att få med sig dyrgripen. Karlsson gjorde en rivstart och nådde fram till målet strax innan det var för sent. Därmed räddade han sin egendom. Det ordsvall som följde var då rakt inget för en jubilar.

Sedan Karlsson blivit pensionär fick han för första gången i sitt liv en säker

inkomst varje månad. Det värsta var att en del "vänner", mest av kvinnligt kön, gjorde sig påminda och pensionen tog slut redan första dagen. Sedan hade han ju ingenting att köpa för under resten av månaden. Så kunde det ju inte få fortsätta utan socialnämnden ingrep. Hans pension ställdes i affären med undertecknad som övervakare. Själv blev han nöjd med arrangemanget eftersom han inte behövde gå hungrig längre. Han hade mat, och till och med pengar över till annat. Men fruntimren från staden var jättearga. De svor och skällde, vilket dock inte påverkade saken.

Personligen var Karlsson en snäll människa med något av allvar och djup bakom den burleska fasaden. Han sade själv att han aldrig tagit en svordom i sin mun och det tror jag var sant. Han liftade ofta när han skulle åka någonstans och han hade den oseden att springa ut framför bilarna för att bli uppmärksammas, vilket gjorde att han blev påkörd ett par gånger. Hans slutliga öde var just att han blev ett trafikoffer. En mörk och disig novemberkväll cyklade han hem från Åreds missionshus i Närunga. Inga reflexer, inget ljus hade han. Så gick det som många befarat. Han blev påkörd och detta blev slutet på hans liv. Jag var med på hans begravning. Det var en ganska enkel akt men samtidigt så fin och stämningsfull, precis som om vår Herre ville göra något ljust av denna lilla kantstötta människas sorti. Kanske anade man en skönare fortsättning.

Artikeln har tidigare publicerats i Fristadbygden 1989. Fotomaterialet ingår i Tämta-Karlssons efterlämnade fotosamling vilken idag ägs och förvaras av Tämta hembygdssförening.

Red. anmärk.

ARKEOLOGISKT FYND VID HEDAREDS STAVKYRKA

Sonia Jeffery

Många kanske tror att en arkeologs vardag är en lång rad av intressanta upptäckter, men tyvärr hör de till sällsyntheterna. Men ett roligt fynd påträffades på försommaren vid Hedareds stavkyrka, där en mindre arkeologisk undersökning gjordes av Älvsborgs länsmuseum.

Under 1996 har kyrkan genomgått en omfattande renovering med bl. a. byte av de bottensyllar som var i dåligt skick. I samband med detta gjordes schaktningar inför en förestående dränering.

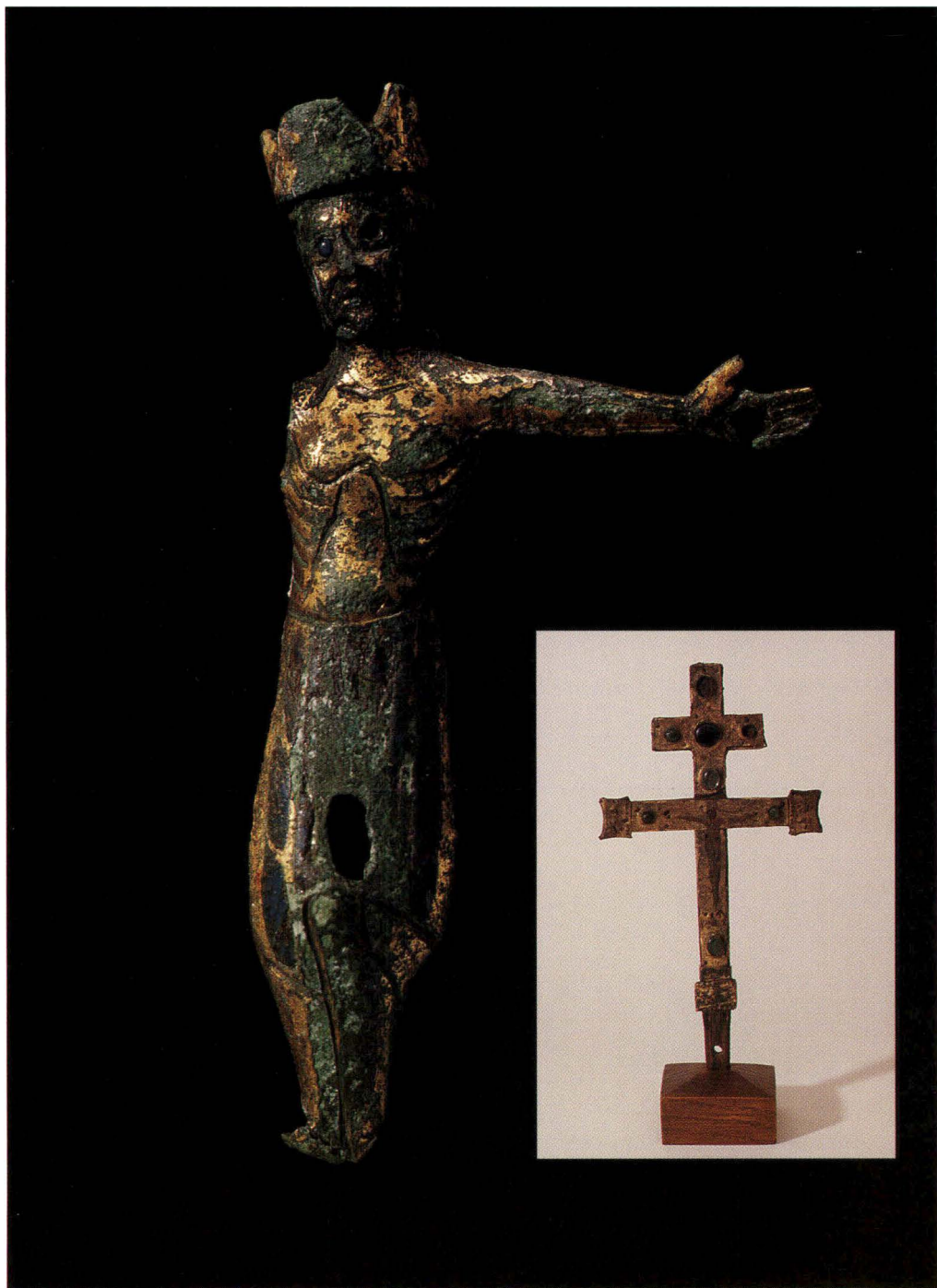
I ett av schakten, rakt österut från koret, påträffades en liten Kristus-figur. Den låg under stengrunden, mitt på korets östsida. Figuren var gjord av förgylld brons med blå emaljnläggningar på klädet och i det ena ögat. Stilen var romansk och den kan dateras till 1200-talets första hälft. Den var 8 cm lång och i gott skick, förutom att höger arm och vänster fot var borta.

Den här typen av figurer tillhör s. k. processionskrucifix som tillverkades i Limoges i Frankrike och de var vanliga under medeltiden. Omkring 40 st. liknande krucifix finns dokumenterade i Sverige, men fyndet var lite oväntat i Hedared, eller kanske inte?

När man tittar bland kyrkans inventarier finner man att kyrkan har ett kors, beslaget med dekorerade bronsplattor och infattade stenar, i sin ägo. Mitt på korset syns märken efter en som man trodde sedan länge förlorad Kristus-figur. Men en vänsterfot finns fastnitad på ursprunglig plats, den vänsterfot som saknas på den nyfunna Kristus-figuren! Processionskrucifixet i Hedared är alltså åter komplett!

Hur har då figuren hamnat i jorden under kyrkan? Den högra foten är kraftigt bakåtböjd och figuren ger ett intryck av att hastigt ha ryckts loss från korset. Är den undangömd eller kanske avsiktligt lagd under den nyuppförda kyrkan vid 1500-talets början för att helga kyrkan, d. v. s. som konsekration? Eller är det någon som var rädd att Kristus-figuren skulle råka illa ut under reformationen? Dessa frågor kanske vi aldrig får svar på.

En något utförligare beskrivning kommer i Älvsborgs läns museums årsbok, Västgöta-Dal 1995 - 96. Red. anmärk.

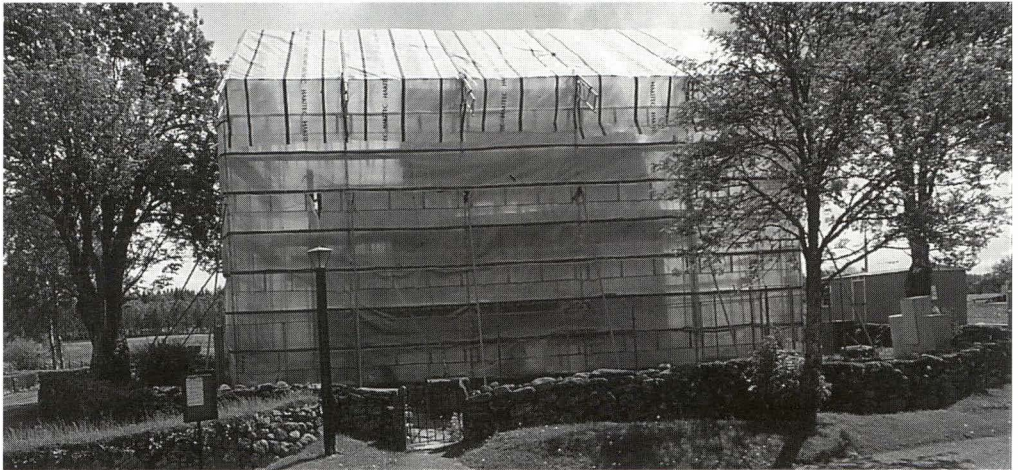
Krucifix i Hedareds stavkyrka samt Kristus-Figur efter konservering. Foto: Ola Erikson - Älvsborgs länsmuseum.

Reds. anmärk.

För tillfället pågår som tidigare nämnts ett omfattande restaureringsarbete av Hedareds stavkyrka. Med hjälp av en utvändigt stålbalkkonstruktion, hänger kyrkan en meter upp i luften för att underlätta lagning samt byte av de ursprungliga bottensyllarna till nya. Orsaken till det omfattande renoveringsarbetet är röskador. Hälften av väggplankorna har skarvats ett par decimeter med nytt virke i underkanten. Arbetet är mycket komplicerat, då stavkyrkans konstruktion är att likna vid en byggsats med många olika delar. I samband med att man åtgärdar rötskadorna byts även taket över kor och långhus. Materialet som används är kyrkspån.

Alltsedan 1916 då Emil Ekhoﬀ i samband med den då utförda restaureringen avlägsnade kyrkans brädbeklädnad för att synliggöra de på högkant ställda plankorna, har rötan utgjort ett problem. Under senare tid har upp- rustningar utförts genom AMS-arbete, men då det under 1995 uppdagades att plankorna p. g. a. rötan riskerade tryckas ned och falla ur sina lägen, tog Sandhults pastorat initiativet till den restaurering som nu pågår. Förutom Sandhults pastorat, har Kyrkofonden, Länsantikvarien samt Riksantikvarie- ämbetet bidragit med medel till renoveringen.

Eftersom Norge är det land som har bäst erfarenhet vad det beträﬀar reno- vering av stavkyrkor, har man vänt sig bl. a. till Norska Riksantikvarieämbe- tet för att få råd i arbetet. Norska experter anlätades då hela kyrkan "hängdes upp". Det är dock det svenska Riksantikvarieämbetet som har projekterat arbetet, vilket leds av byggnadshistoriker Peter Sjömar. Byggnadsarbetet utförs av ett lokalt företag, "Fristad Bygg", medan syllar och plankor lagas av "Byggnadshyttan" i Karlsborg. Arbetet beräknas vara färdigt under hösten 1996 då kyrkan ska sänkas ned igen.

Hedareds stavkyrka 1996. Foto: Ola Erikson - Älvsborgs länsmuseum.

EN BOUPPTECKNING FRÅN VÄNGA ÅR 1767

Sven Wemmeus

Bouppteckningar är en ofta förbisedd källa till förståelsen av en gången tid. Äldre bouppteckningar är mycket preciserade då det gäller förekomst och kvalitet på de föremål som fanns i hemmen.

Då bouppteckningar är juridiska handlingar med ekonomiska konsekvenser, kan man utgå från att de släktband som uppges är korrekta. Det är inte ovanligt att personer som "glömts" i kyrkoarkivalierna återfinns som arvsberättigade, eller avlidna i bevarade bouppteckningar. Detta är till stor glädje för forskare med skilda inriktningar. Som släktforskare har jag haft stor behållning inte minst av ingressen till uppteckningarna där personernas inbördes släktrelationer presenteras. Föremålsuppteckningarna och den värdering som görs ger god information om vilka ekonomiska realiteter människorna levde under. Då jag nu presenterar en bouppteckning förrättad i Severed Östergården Vänga socken från den 6 oktober 1767 väljer jag att modernisera språket för att göra framställningen mer lättläst. De värden som anges i denna uppteckning är i daler silvermynt. Från 1620-talet fram till myntreformen 1776 hade vi dubbel myntfot i såväl koppar som silver. Den avlidne bonden Lars Andersson, Severed Östergården, är min farmors mormors farfar. Bouppteckningen har varit min enda möjlighet att spåra släktleden till denne man, då kyrkoarkiven visat sig ha saknat en del persondata. Bouppteckningen återges i sin helhet, som följer:

Anno 1767, den 6 oktober sker på anmodan en laga bouppteckning efter Lars Andersson i Sevre (Severed) Östergården, som för en kort tid sedan är med döden avliden och efter sig lämnat sex stycken barn, 5 söner och en dotter, äldste sonen är död men har efter sig lämnat ett omyndigt barn, 2:e sonen Gunnar Larsson gift i Bastås Närunga socken, 3:dje sonen Torsten gift uti Skåpeslätt, 4:e sonen Swen gift uti Storegården Töllesjö (Töllsjö), 5:e sonen Måns ogift men myndig, dottern Maja Larsdotter 28 år gammal, å vilken omyndigas vägnar till förmyndare föreslås beskedlige Olof Larsson i Vängtorp Larsagården, som vid denna uppteckning tillika med dess myndling anförde, att den avlidna Lars Andersson givit till dess dotter Maja, som honom uti hans ålderdom vårdat och skött, dess tillhörande arvsrätt och rättighet 2/3 delar uti 1/4 del av skattehemmanet Östergården Severed vara bevis till Tingsrätten skall företes men å den avlidne brodern Anders Larssons vägnar är ingen förmyndare tillstädes, hälst ingen vet var Anders Larssons omyndige son är vistandes. Boet uppgavs till uppteckning av Måns och Maja i syskons och förmyndares närvaro som följer:

Fast egendom befinnes 2/3 delar uti 1/4 dels skattehemman Sevre Östergården, vil-

ken fastighet den avlidne Lars Andersson skolat givit till dess dotter Maja, och efter köp och fastebrev av den 4 oktober 1735 har hela fjärdingen kostat 30 daler, och således nu intet uti bouppteckningen utföres fastigheten, emedan denna tredjedelen tillkommer alla barnen uti mödrene.

	Dl	öre
Koppar		
1 st brännvinspanna med hatt och pipor	12	
1 st orimmat kittel 12 marker	12	
1 st d:o rimmat kittel 14 marker med järnöron kopparn antas till 12 marker	12	
1 st tappeskål	2	
1 st liten mässingsstake		12
Järnredskap		
gammal smidesredskap, med bälg, stä, hammar, tänger och slipsten	7	
1 st järngryta med grepe	1	
1 st dito mindre		24
1 st liten stålgröta		20
1 st bråpanna		12
2 st huggyxor		28
1 st täljyxa		10
1 st skohammare och hovtång		16
1 st spade gammal		2
2 st liar med orv		6
3 st skäror		9
1 st lövhack		2
Träredskap		
1 st kista med lås och gångjärn	2	
1 st dito utan järn		20
1 st kar No 1	2	
1 st do No 2	2	
1 st do No 3	1	
1 st do No 4	1	
1 st saltebalja		22
1 st d:o sämre		12
2 st gamla spänner		8
2 st gamla ståndtinner		2
1 st ölträ No 1		24
1 st do nr 2		16

	DI	öre
1 st do nr 3		12
2 st små dito		8
1 st brännvinsfjärding		4
2 st vattenämbar		8
2 st ämbar		4
än 2 st spänner		3
2 st små ståndtinner		3
2 st baketråg		6
2 st redsel		8
1 st grynesåll		2
1 st kärna		3
3 st gamla sillfjärdingar		6
1 st liten åtting d:o		3
1 st träfat, 1 silbunke		4
3 st gamla lerfat		5
1 st lerskål		3
1 st oskodd arbetsvagn med dess behör	1	
1 st vedsläde		6
2 st stockslädar		6
1 st krok med bill		20
1 st gammal harv		4
1 st ok med ydd		10
1 st svinhårs häyring		14
1 st gammal klövsadel		16
1 st seleorv		2
1 st gammal väv med dess behör		24
20 st gamla trätallrikar		4
2 dussin hornskedar		6
3 st buteljer		12
1 st vitt glas		4
4 st gulredda skinn	6	
1 st tönnekar		4
 Sängkläder		
1 st bolster med gammal fjäder uti	4	
2 st hyende, gamla	1	
1 st gammal röjda	1	
1 st bordduk	1	
1 st d:o		4
1 st sängförlåt		16

	Dl	öre
Avlidne mannens gångkläder		
1 st grå vadmarsrock	4	
1 st skinntröja	3	16
1 st brämmössa med blå kull	1	
1 st d:o med grå kull		24
1 st spanskrör med mässingsknopp	1	
1 par glasögon		10
Kreatur		
1 röd ko med bjällra	14	
1 st d:o rödhjälmad	14	
1 st d:o	13	16
1 st d:o röd	12	
1 st röd kviga	11	16
1 liten späd kalv	2	
1 st brun tjur	10	
1 st ung galt	6	
1 gammal häst bortsåld av sonen Måns för 14 daler	14	
1 st får litet	2	
1 st get	3	
Säd som var usådd när som han var död		
2 tunnor råg	28	
1 1/2 tunna korn	15	
1 tunna av havresäde	6	
<i>Följande har i detta sterbhus att fodra nämligen:</i>		
Nämndemannen Swen i Gierdstorp		
har skattebrevet i pant för	32	
Swen i västra Sevre	12	16
Sonen Gunnar i Bastås	60	
Anders Jönsson i Bastås	15	
d:o sonen Torsten i Skåpeslätt	7	16
Till Anderses änka i Dalen	3	16
Sockenskräddaren Hans	1	8
Gustaf Andersson i Gravryd	1	8
Anders Larsson i Vänga	2	15
Lars Håkansson i Assmundare	3	24
Soldaten Holmgren	5	
Olof i Vängtorp	1	
Till Swen Larsson i Myrekulla	6	8

	<i>DI</i>	<i>öre</i>
<i>Till nämndeman Bengt i Fageråhs</i>	5	
<i>Till Jaen i Flaberg</i>	1	16
<i>Till de fattiga gives</i>		9
<i>Anders i Skönåhsa</i>		8
<i>Lägerstad till herr kyrkoherden</i>	4	
<i>Till Pastoralier för år 1766</i>		15
<i>Bliver alltså detta sterbhusets egendom i behåll sedan allt är avdraget en</i>		
summa	81:	18

*Allt således rätt uppgivet och intet med vett
eller vilja vara undandolt vilja vi med
livlig ed besanna om så påfodras.*

Måns Larsson i Sevre

Maria Larsdotter i Sevre

Så som tillkallade upptecknings och värderingsmän

Gabr. Bolm

Swen Andersson i Gierdstorp

n:man

Ingressen är ovanligt informativ. Utöver de arvsberättigades namn ges upplysning om var de är bosatta. Ofta tas för givet att gården övertogs av en son, företrädesvis älsste sonen. I detta fall är det yngsta barnet, den ogifta dottern Maja på 28 år, som tar vid då fadern går bort. Det är inte vanligt. Kvinnor var omyndiga. För Maja Larsdotter var Olof Larsson i Larsgården Vänga förmyndare. Till förmyndare utsågs vanligen någon nära släkting på den avlidnes sida.

Enligt bouppteckningen saknas kontanta medel helt i detta hem, liksom föremål av guld och silver. Självhushåll tycks råda i stor utsträckning. Bland föremålen kan man lägga märke till att bonden Lars Andersson hade glasögon och att dessa endast värderades till tio öre. Glasögon var alltså spridda hos allmogen vid denna tid.

Av säd odlades råg, korn och havre. Den utsådda säden hade högt värde. En tunna råg gavs samma värde som en ko.

Bouppgivarna Måns Larsson och Maria Larsdotter var beredda att under ed stå fast vid sin uppgift att inget tillhörande hemmet undanhållits vid uppteckningen. Som nutida läsare ställer man sig frågorna: Var detta allt man ägde? Var värderingarna de rätta? Hur är det med vår tids bouppteckningar? Trots fel och brister ger de ändå en ökad kunskap om den tid under vilken de blev till.

ARBETSINSTRUKTION BAKOM SOCKENBESKRIVNINGAR

Erling Svensson

I arkivskåpen hos Lantmäterimyndigheten Älvsborgs län, Vänersborg, finns två kartor med tillhörande beskrivningar. De har beteckningen "akt 20" i registret över Vänga socken. Kartbladen rubriceras "Karta över VÄNGA socken uti ÄLVSBORGS LÄN och VEDENS HÄRAD Upprättat år 1856 af O. Ericson" och karta över HEDAREDS CAPELLAG i ELFSBORGS Ln och WEDENS Hd Upprättad År 1857 af O. Ericson"

Kartan över Vänga socken är ritad i ett manér som visar topografin i landskapet, så som den topografiska kartan framställdes under en dryg hundraårsperiod. Genom att kraftfullt markera landskapets höjder ger lantmätaren en god topografisk bild av landskapet med symboler för löv och barrträd. Kartan är målad med en svagt grön färg. Odlingsmark är svagt rosa, vattendrag och sjöar blå. Mossmarker är ofärgade men streckade för att markera våtmark.

Kartan över Hedared har samma utförande. Däremot synes inägomarken vara något starkare grön. Åkermarken är svagt guldfärgad. Tillhörande beskrivningar på folieblad är utförda med en vacker lättläst handstil.

Äldre beskrivningar av en bygd är bland det finaste man kan läsa. Här i de båda beskrivningarna får vi följa med lantmätare Ericson på vandring. De människor, som med sina djur formar landskapet, känns nära vid läsandet av beskrivningarna. Vi får reda på hur deras klädsel var och man nästan hör skällan från ledarkon på skogsbetet. Man förnimmar också ljuden och känner dofterna från oxarna som användes till att bruka steniga jordar och andra arbeten eller från hästen som användes till att hämta virke från skogen.

Varför gjorde lantmätarna sockenbeskrivningar? Här ges en liten tillbakablick. Från svenska lantmäteriets grundande 1628 har olika typer av kartor utförts, från detaljerade till geografiskt översiktliga. Genom den mängd stora arbeten som lantmätarna ägnade sig åt vid storskifte, enskifte och laga skifte vilka tillsammans omformade hela bondelandskapet finns detaljerade kartor och beskrivningar. Men det fanns ingen samlad översikt av socknarna. Ett behov fanns av beskrivningar av landet ur hushållsekonomisk synvinkel. Vi tänker på Carl von Linné som utförde landskapsresor och samlade in beskrivningar. Först 100 år efter Linné var tiden mogen för ett sockenvis systematiskt beskrivning av Sverige.

Lantmäterimyndigheten fick då en utökad uppgift, ett sockenkartverk. Ur "Svenska Lantmäteriet 1628 - 1928" vilken gavs ut vid dess 300-års jubileum får vi reda på att redan 1807 hade dåvarande överdirektören för lantmäteriet

Eric af Wetterstedt gjort förfrågningar hos regeringen om ekonomiska medel för att göra sockenkartor med beskrivningar. Tanken med sockenkartorna var att en statistisk kännedom om gårdarna och landet behövdes. Vid sidan av dessa tankegångar hade under 1800-talets början topografiska kåren arbetat med kartor som hade en militär inriktning.

I en lantmäteriinstruktion 1827 kom bestämmelser om att lantmätarna skulle upprätta geografiska sockenkartor. Kartorna skulle utföras noggrannt. Med på kartan skulle finnas "väg, åker, äng, skog, utmark, mossar, sjöar samt större och mindre vattendrag. Vidare skulle antecknas städer, kyrkor, kapell, kungsgårdar, säterier, boställen, gästgivaregårdar, bruk och kvarnar, med vad mera anmärkningsvärt kunde finnas, om detta lät sig göra utan att förorsaka otydlighet."

När sockenkartorna i ett län var klara kunde de sammandras till länskartor, ett arbete som skulle göras vid generallantmäterikontoret.

Arbetet med sockenkartor kom inte igång. Ekonomiska medel uteblev. Lantmätarna hade nu genom laga skiftet en detaljerad kännedom om byar och socknar. Men de var hårt belastade av laga skiftet.

Vid 1844 års riksdag ställdes ekonomiska medel till förfogande och ett formulär för sockenkartor upprättades året därpå. "Genom sockenkartorna och beskrivningar skulle erhållas i möjligaste måtto fullständiga och pålitliga upplysningar om landets beskaffenhet och tillstånd i alla delar, såväl i geografiskt som statistiskt och ekonomiskt avseende". Upplysningarna i beskrivningen skulle anges i tabellform under särskilda rubriker. Det skulle bland annat anges kostnader för rustning, fattigförsörjning, skjuts och postföring, väghållning, hur många som bodde på ett hemman, när skifte i by blivit fastställt, stenpar vid mjölkvarnar, sågblad vid sågar, bruk och andra inrättningar. Under rubriken invånare skulle anges upplysningar om folkmängden. Om denna ökade eller minskade skulle orsaken skrivas. Invånarnas lynne, kläddräkt, boningssätt och plägseder liksom huvud- och binärningar var viktiga att beskriva. Lantmätaren skulle fästa särskild uppmärksamhet åt jordbruket "och dess upphjälpande." Skolor, sockenmagasin, sparbanksinrättningar, byordningar skulle finnas med. Dessutom fornminnen, lämningar efter gårdar och slott, borgar skansar och naturminnesmärken. En kort beskrivning om socknens kyrka skulle ingå. Vidare det som var anmärkningsvärt när det gäller forntidshandlingar, gravstenar, vapen, dräkter för att relatera instruktionen.

Ungefär så här kom många hembygdsforskare att arbeta under 1900 - talet. Sockenböckerna blev resultatet.

Projektet med att upprätta sockenkartor och tillhörande beskrivningar avtog efter en femtonårsperiod. Man får betänka att allt som gjordes var hantverk. Lantmätarna hade samtidigt varit överhopade med laga skiftesförrätt-

ningar vilka ofta sträckte sig över ett stort antal år. Belastningen på lantmä-
tarna blev övermäktig. Den särskilda avdelning, sockenkarteverket, som upp-
rättats vid dåvarande lantmäteriet, upphörde 15 april 1859. Men det hann
utföras 272 sockenkartor och 244 beskrivningar, därav 12 stycken i Älvsborgs
län och 9 i Skaraborgs län. De flesta, 50 stycken, utfördes i Stockholms län.

När vi läser beskrivningarna över Vänga och Hedared känner vi att
instruktionen speglas. När det gäller fornlämningar hade lantmätnarna redan
200 år tidigare (1643) fått instruktion om att vid geografiska kartarbeten ange
platser för gamla monument och runstenar. Instruktionen blev förtydligad
1688, vidare 1725 och 1827. Lantmätnarna uppmanades år 1868, efter att sock-
enkarteverket blivit nedlagt, att till Vitterhetsakademien insända beskriv-
ningar över fasta fornlämningar som de påträffar under ägomätningar. Vi ser
att lantmätaren tidigt blev upptecknare av kulturhistoriska lämningar i land-
skapet. När det gäller Vänga och Hedared var det Olof Ericson som var vice
kommisionslantmätare, född 1823 i Västra Vingåker och bosatt på Nygård vid
Fristad. Han var gift med Anna Charlotta Odqvist.

Här följer några kommentarer. Lantmätare Ericson skriver om Vänga att
sjön Säven var viktig under vintern när folk från slättlandskapen i Skaraborgs
län hämtade virke från skogstrakterna i Bredareds socken. Att sjöarna använ-
des vintertid känner vi igen från många håll. Med vintervägarna kunde man
snabbt ta sig långa sträckor. Att vattnet ofta översvämmande maderna och
höskörden nedanför kvarnen vid Vänga Bergsgården är ett problem vi också
känner igen. Likaså att urholkade stockar användes vid fiske. Han skriver om
problemet med frost på lågt belägna odlingar. Lantmätaren föreslår att detta
kunde minskas genom att angränsande mossmarker dikades ut.

Vår lantmätare säger här i sin beskrivning om folkets dräktskick att det inte
skiljer sig från kringliggande orter. Glädjande nog nöjer han sig inte med
denna formulering utan ger han en god bild om vilka kläder bygdens folk bär.
Hänvisningen till kringliggande bygder blir här värdefull.

Jordbruket med boskapsskötsel är inte oväntat huvudnäringen. När det
gäller brukandet av jordarna i Vänga är det intressant att kroken eller årdern
används så som under årtusenden. Således används ingen järnplog. Förutom
att massor av sten brutits upp ur jordarna har röjningsrösen tagits bort från
åkrarna. Bonden höll på att lägga röjningssten till murar. Därmed sparades
ungskog som till en del klövs till hägnader. Tillgången på skog var dålig —
den täckte inte mer än behovet av träskor!

Vi får reda på att lövtäkten måste ha varit omfattande eftersom fåren utfo-
drades om senvintern och tidiga våren med löv. Här ser vi att lantmätaren inte
har förstått lövtäktens syfte och skriver att lövträden blir "otjänliga till virke".
Han förstår inte. En del av bondens ekonomi var just att ha träd avsedda för
foder till djuren.

I Hedared däremot beskrivs att höjderna vanligen är skogbeväxta och att tre vattendrivna sågar fanns. Här berättar lantmätaren om den omfattande korgtillverkningen.

Han noterar vidare att hedaredsborna hellre använder skäran än lien som är vanligare hos vängaborna.

God tillgång på skog i Hedared och intryck från resor, främst till Göteborg, ger lantmätare Ericson som förklaring till varför bostäderna kunnat nybyggas ljusa och vackra efter laga skiftet. Handelsresor är kulturbärande i båda riktningarna.

VI TACKAR VÅRA
SPONSORER VILKA
MÖJLIGGJORT DENNA
PUBLIKATION

ETT SPECIELLT TACK RIKTAS
TILL BORÅS KOMMUN

ellos

SPARBANKEN

Sparbanken Borås AB

Bygdens skog till bygdens sågverk

 **ANDERSSONS
SÅGVERK AB
BORGSTENA**

Sång, Musik eller Bara Prat?

Arrangörer av t ex årsmöten, konferenser, uppvaktningar, festligheter med mera – behöver ni underhållning?

Vi kan medverka med sång och musikprogram och/eller kåserier.

Variationsmöjligheterna är många.

Boråsaren, Biominnen, Barnsligheter, Bibeln och andra Bra Böcker – ja, det är bara några av de ämnen vi kan underhålla kring.

Hör av Dig med Dina önskemål till
tel 033-10 14 75!

Cabarevy Borås

Eva och Göran Stenbäcken

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING

ÅRSBERÄTTELSE 1995

Styrelse

Ordförande t. o. m. årsmötet 1996

Fil. mag. Göran Stenbäcken

Ledamöter

Utsedda t. o. m. årsmötet 1996

Herr Karl-Erik Blomqvist

Advokat Lars Hallkvist

Fotograf Ingemar Jansson

Stadsarkivarie Lars Johansson

Mätningstekniker Sture Johansson, vice ordförande

F. d. museiintendenten Meje Josefson

Länshemslöjdskonsulent Ingrid Strömvall

Fi. kand. Britt-Marie Sundblad, sekreterare.

Konsulent Svening Svenningson, skattmästare.

Museiintendent Carola Östmark

Adjungerade ledamöter

Anders Larson

Margaretha Persson

Revisorer

Aukt. revisor Karl-Erik Wängnerud

F. d. bankdirektör Olof Franzon

Aukt. revisor Jan-Erik Larsson, suppleant

Valberedning

Åke Svensson (sammankallande)

Lennart Jacobsson

Yngve Magnusson

Bengt Östmark

Margit Hörstadius donationsfond

Birger Larson, Mona Björk och Eva Hallström

Styrelsesammanträden

Föreningen har under 1995 sammanträtt den 16 jan, 21 febr, 27 mars, 24 april, 11 september samt den 23 oktober.

Årsmöte

Årsmöte hölls lördagen den 13 maj i Fällhultsgården, Borås Museum.

Föreningens plakett i brons utdelades till Britt-Marie Sundblad, Dalsjöfors, Rolf Bertilsson, Viskafors, Börje Hedberg, Sandared samt Eivor Henriksson, Borås.

I anslutning till årsmötet kåserade Lennart Jacobsson om "Gamla Gäsene".

Verksamhet

Föreningens årsbok — "Fässingen" — hade 1995 Gäsene härad som tema. Styrelsen har anledning tacka den s. k. årsbokskommittén och inte minst bokens redaktör Britt Åstrand för ett gediget arbete. I detta tack inkluderas också årsbokens artikelförfattare.

Ekonomiskt har utgivningen möjliggjorts bl. a. genom generösa bidrag från Borås kommun, Borås Sparbank samt företag, institutioner och organisationer i Gäsene härad.

Föreningens planerade höstmöte i bl. a. Gäsene Tingshus och Nårunga gamla kyrka måste tyvärr inställas på grund av allt för lågt deltagarintresse. Föreningen deltog som medarrangör vid Borås Museums julmarknad den 10 december.

Styrelsen har under året beviljat anslag på 3 000 kr som delfinansiering av en studieresa för museipersonalen till Dalsland samt 4 000 kr för medarrangörskap vid Lindomeutställningen.

Margit Hörstadiusfonden har under 1995 ianspråktagit 4 350 kr för inköp av "Mondrian-eko", design Ylva Kongbäck samt "Halmmatta" av Lena Håkansson från utställningen "Bondens guld" på Textilmuseet samt 10 800 kr för inköp av "Stora och lilla system" från utställningen "Fritt broderi" av Lillevi Hultman.

Styrelsen har under året ianspråktagit fondmedel med 18 375 kr ur allmänna fondavkastningen för inköp av silvergräddkanna, silverraguskedar samt en silverbägare.

Styrelsen har under året haft överläggningar med kulturnämndens presidium i Borås. Därvid belystes bl. a. effekterna av de kulturhistoriska museernas sammanslagning, den ökade arbetsbelastningen, innebörden av vissa punkter i avtalet mellan föreningen och Borås kommun samt museernas regionala verksamhet.

Ekonomi

Beträffande föreningens ekonomi hänvisas till resultaträkningar samt balansräkningar för föreningen och fondförvaltningen.

RESULTATRÄKNINGAR	1995	1994
<i>Föreningens intäkter</i>		
Annonsintäkter årsboken	41.000:00	40.000:00
Anslag från Borås kommuns kulturnämnd för årsboken	20.000:00	20.000:00
Medlemsavgifter	42.125:00	34.675:00
Försäljning av böcker	17.742:50	9.748:00
Gåvor	1.166:00	1.099:00
Övriga intäkter	38:00	0:00
	122.071:50	105.522:00
Avkastning av förvaltade fonder att disponeras för föreningens verksamhet	40.455:55	26.821:00
Avkastning överförd till Borås kommun enligt avtal	- 7.215:57	- 4.721:00
Summa intäkter:	155.311:48	127.622:00
<i>Föreningens kostnader</i>		
Årsboken	112.570:00	107.489:00
Inköp av böcker	486:00	9.700:50
Inköp av museiföremål	18.375:00	0:00
Porto	2.902:00	4.194:00
Sammanträden och årsmöten	5.550:80	3.446:00
Revision	7.500:00	7.500:00
Bankkostnader	810:00	0:00
Övriga kostnader	14.463:10	7.165:00
Summa kostnader:	162.656:90	139.494:50
Resultat av föreningsverksamhet	- 7.345:42	- 11.872:50
<i>Finansiella intäkter och kostnader</i>		
Intäktsränta	7.037:37	6.999:61
Kostnadsränta på avsättning för Tekomuseum	- 1.922:00	- 1.830:00
Resultat av finansiella intäkter & kostnader	5.115:37	5.169:61
ÅRETS RESULTAT	- 2.230:05	- 6.702:89

BALANSRÄKNINGAR	1995	1994
<i>Tillgångar</i>		
Kassa & bank	218.454:26	232.982:14
Div. fordringar	3.616:00	45.068:00
Museiföremål	1:00	1:00
Fastigheten Hökerum 1:33	1:00	1:00
Byggnader i Ramnaparken, Borås	1:00	1:00
Inventarier	1:00	1:00
Summa tillgångar	222.074:26	278.054:14
<i>Skulder och eget kapital</i>		
Skulder	103.788:17	159.460:00
Diverse skulder	40.360:20	38.438:20
Avsättning för Tekomuseum	144.148:37	197.898:20
<i>Eget kapital</i>		
Ingående eget kapital	80.155:94	86.858:83
Årets resultat	- 2.230:05	- 6.702:89
Summa eget kapital	77.925:89	80.155:94
SUMMA SKULDER OCH EGET KAPITAL	222.074.26	278.054:14

HEMBYGDSFÖRENINGAR

Bollebygds härad

- Björketorps Sockens Hembygdsförening:
Ivar Andersson, Gingsered, 430 64 HÄLLINGSJÖ
- Bollebygds Hembygds- och Fornminnesförening:
Rolf Linuson, Ringvägen 12, 517 34 BOLLEBYGD
- Hultafors Intresse & Bygdegårdsförening:
Paul Orrestrand, Hultafors 1283, 517 00 BOLLEBYGD
- Töllsjö Fornminnesförening:
Arne Johansson, Töllsjö, Ekåsen, 517 93 TÖLLSJÖ
- Ödenäs Hembygdsförening:
Kersti Ingeborn, Ödenäs 4619, 441 95 ALINGSÅS

Gäsene härad

- Gäsene Hembygds- och Fornminnesförening:
Magnus Johansson, Hermanstorp 4610, Od, 520 30 LJUNG
- Hudene Hembygds- och Fornminnesförening:
Lena Lindeberg, Lindebacke, Hudene, 524 92 HERRLJUNGA
- Jällby Hembygds- och Fornminnesförening:
Rune Nordner, Jällby, 520 30 LJUNG
- Närunga-Ljur missionsförsamling:
Curt Sävenstrand, Åred 4191, 447 94 VÅRGÅRDA
- Odqvist's Släktförening:
Sture Odqvist, Förtroligheten, 412 70 GÖTEBORG
- Skölvne Hembygdsförening:
Gun Larsson, Sötetorp, Skölvne, 524 93 HERRLJUNGA
- Stiftelsen Gäsene Tingshus:
Bertil Säll, Mörlandavägen 1 C, 520 30 LJUNG
- Svältornas Fornminnesförening:
Marianne Lindh, Björnebro 3483, 447 93 VÅRGÅRDA

Kinds härad

- Ambjörnarp's Hembygdsförening:
Bengt Carlsson, Hjortronstigen 5, 514 93 AMBJÖRNARP
- Dalstorps-Nittorps Hembygdsförening:
Bengt Josefsson, Gumpebo Norrgården, 514 95 GRIMSÅS
- Dannike Hembygdsförening:
Sture Gustavsson, Jättebo, 516 94 DANNIKE
- Gällstads Hembygdsförening:
Lars Eriksson, St Hage, 520 10 GÄLLSTAD
- Hillareds Hembygdsförening:
Göran Karlsson, Gälared, Åsendal, 512 90 HILLARED

- Håcksviks Hembygdsförening:
Erik Larsson, Bäck, 330 26 SMÅLANDS BURSERYD
- Kalvs Hembygdsförening:
Tage Bengtsson, Hässelhult, Kalv, 510 60 ÖVERLIDA
- Kindgillet:
Bengt Lorentzon, Hallstenshagen 39, 421 56 VÄSTRA FRÖLUNDA
- Limmareds Hembygdsförening:
Thomas Johansson, Trumpetvägen 8, 514 32 TRANEMO
- Ljungsarps Hembygdsförening:
Tore Nilsson, Sanfrid Welinsg. 6, 532 33 SKARA
- Ljushults Hembygdsförening:
Erik Hökås, Hökhult, 510 53 APLARED
- Långhems Hembygdsförening:
Gunhild Engström, Skolgatan 5, 510 91 LÄNGHEM
- Månstads Hembygdsförening:
Gösta Larsson, Skogshöjd, Månstad, 510 90 LIMMARED
- Mårdaklevs Naturskyddsförening:
Aina Nilsson, Hagaberg, 510 62 MÅRDAKLEV
- Sexdrega Hembygdsförening:
Mattias Johansson, Svenljungavägen 19, 512 77 SEXDREGA
- Sjötofta Hembygdsförening:
Lars Borssén, Gäddvägen 6, Sjötofta, 514 00 TRANEMO
- Svenljunga Hembygdsförening:
Ingemar Jansson, Box 106, 512 23 SVENLJUNGA
- Tranemo Hembygdsförening:
Stig Rylander, Trollgatan 28, 502 35 BORÅS
- Tvärreds Hembygdsförening:
Bertil Gardell, Hasselvägen 12, 520 11 VEGBY
- Ölsremma Hembygdsförening:
Isaac Orre, Lindvägen 16, Ölsremma, 510 95 DALSTORP
- Örsås Hembygdsförening:
Arthur Jansson, Holm 3235, 512 00 SVENLJUNGA
- Östra Frölunda Hembygdsförening:
Margaret Johansson, Lillegårdsvägen 18, Östra Frölunda, 510 60 ÖVERLIDA

Marks härad

- Berghems Hembygdsförening:
Arne Kilén, Solsättersvägen 23 A, 511 96 BERGHEM
- Fritsla Natur- och Hembygdsförening:
Ulrika Svensson, Tyvik, 510 20 FRITSLA
- Hajoms Hembygdsförening:
Lennart Andersson, Nyhagen, 511 97 HAJOM

- Hyssna Hembygdsförening:
Arne Arnell, Björsåker, 510 22 HYSSNA
- Kinna Hembygdsförening:
Knut Carlsson, Övre Kammarbergsvägen 14, 511 57 KINNA
- Kinnarumma Hembygdsförening:
Sven Hassel, Hyltenäsvägen 8, 515 35 VISKAFORS
- Seglora Hembygdsförening:
Berit Carlsson, Hultaliden, 515 93 SEGLORA
- Skene-Örby Hembygdsförening:
Brita Carlsson, Varbergsvägen 41, 511 62 SKENE
- Surteby-Kattunga Hembygdsförening:
Maj-Lie Callheim, Oagården, 510 13 BJÖRKETORP
- Sätilla Hembygdsförening:
Ingemar Alfgården, Alvsgrårdsvägen 9, 510 21 SÄTILA
- Torestorps Hembygdsförening:
Inga-Maj Abrahamsson, Abborrhult, 511 93 TORESTORP
- Tostareds Hembygdsförening:
Sven Johansson, Kullen, Tostared, 510 13 BJÖRKETORP
- Öxabäcks Hembygdsförening:
Anna Gabrielsson, Backa, 511 95 ÖXABÄCK
- Öxnevalla J.U.F. avd., 510 10 HORRED

Redvägs härad

- Blidsbergs Hembygdsförening:
Inger Forsberg, Box 64, 520 24 BLIDSBERG
- Dalums Hembygdsförening:
Eric Claesson, Hagtornsvägen 18, 520 25 DALUM
- Gullered-Strängsereds Hembygdsförening:
Bertil Johansson, Hjälmsered, Gullered, 523 97 ULRICEHAMN
- Kölaby Hembygds- och Fornminnesförening:
Eva-Lisa Törnqvist, Åviken, 520 26 TRÄDET
- Liareds Hembygdsförening:
Mats Svensson, Backgården, Liared, 523 91 ULRICEHAMN
- Timmele Hembygdsförening:
Birgitta Molander, Skogsgården, 523 92 TIMMELE

Vedens härad

- Bredareds Hembygdsförening:
Ann-Marie Ödvall, Röhl, Bredared, 513 91 FRISTAD
- Fristads Hembygdsförening:
Ann-Britt Boman, Spireavägen 5, 513 35 FRISTAD
- Hedareds Byalag:
Thure Wemmeus, Skogstorp, 505 92 HEDARED

- Sandhults Hembygdsförening:
Gun Johansson, Pl 153, 510 40 SANDARED
- Tämta Hembygdsförening:
Magnus Persson, Tämta Skattegården, 513 93 FRISTAD
- Vänga Hembygdsförening:
Arthur Svensson, Vänga, 513 92 FRISTAD

Ås härad

- Brämhults Hembygdsförening:
Roland Persgården, Hedvigsborgsgatan 6, 502 55 BORÅS
- Gingri Hembygdsförening:
Kjell-Åke Carlsson, Gingri, Björkhamra, 513 95 FRISTAD
- Grovare-Fänneslunda Hembygdsförening:
Åke Levhammar, Ekängen, 520 15 HÖKERUM
- Rångedala Hembygdsförening:
Åke Claesson, Bygatan 74, 516 93 RÅNGEDALA
- Södra Vings Hembygdsförening:
Märtha Gustavsson, Sjöbredared, 520 15 HÖKERUM
- Toarps Hembygdsförening:
Gösta Henriksson, Snödroppsvägen 5, 516 30 DALSJÖFORS
- Äspereds Hembygdsförening:
Uno Hallabro, Dalshester Söahagen, 516 92 ÄSPERED

Borås

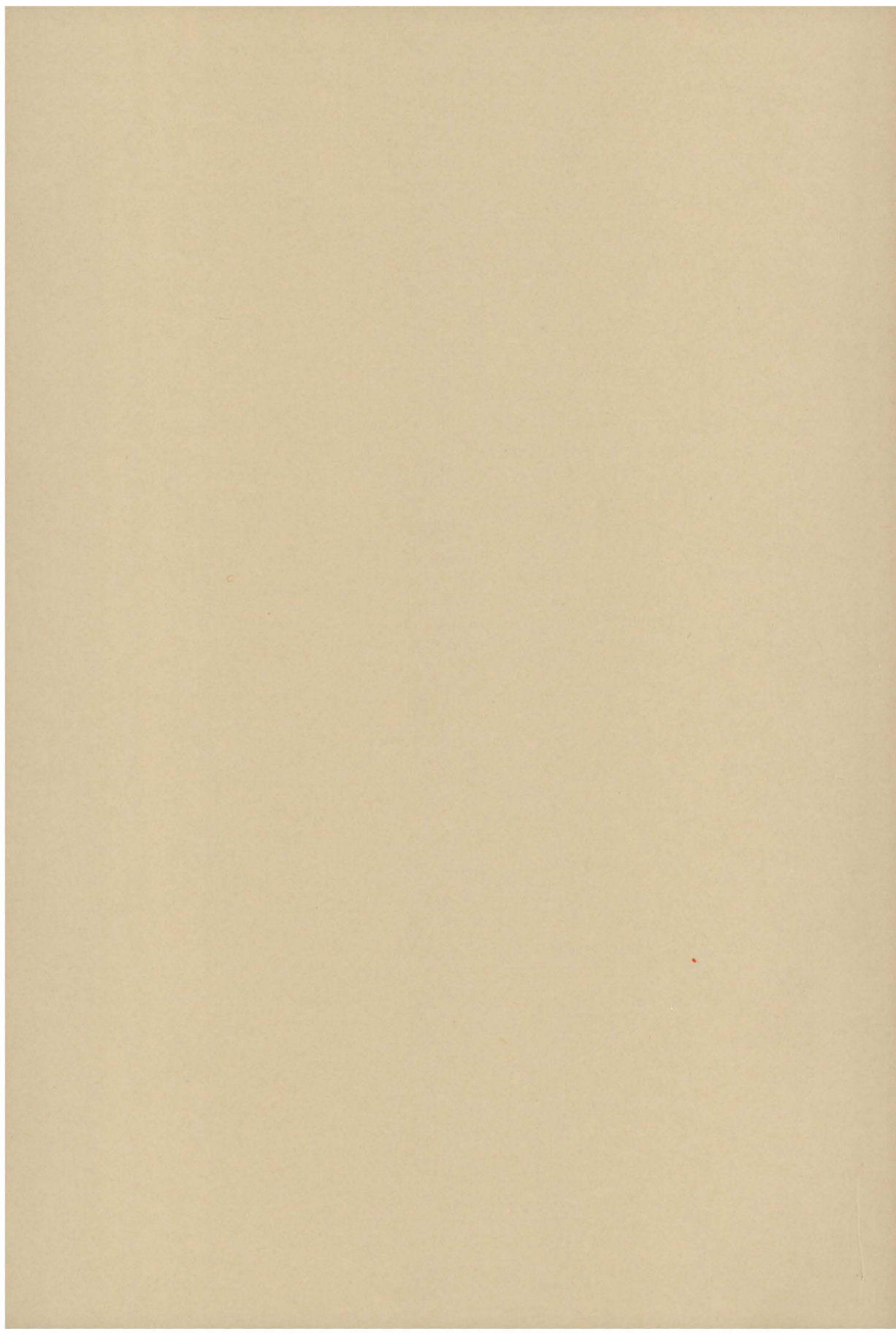
- Borås Hembygdsgille:
Berit Johansson, Klinteg. 5, 502 33 BORÅS
- Hembygdsföreningen Westergyllen:
Gunvor Pettersson, Torstensonsgatan 1, 502 33 BORÅS
- I 15/Fo 34 Regementsmuseet, Box 852, 501 15 BORÅS
- Viareds Natur- och Hembygdsförening:
Sture Magnusson, Frälsegårdsgatan 3, 505 94 BORÅS

Ulricehamn

- Brunns Hembygdsförening:
Anna-Lisa Carlsson, Munkhättan, Brunn, 523 90 ULRICEHAMN
- Grönahögs Hembygdsförening:
Gösta Ullberg, Nyarpsvägen 17, 523 96 GRÖNAHÖG,
- Ulricehamns Hembygdsförening:
Meje Josefson, Box 80, 523 22 ULRICEHAMN

De sju häradernas kulturhistoriska förening

har till uppgift att inom häraderna Bollebygd, Gäsene, Kind, Mark, Redväg, Veden och Ås, samt inom Borås och Ulricehamn befrämja kulturminnesvård, dokumentation samt konst- och kulturhistorisk forskning. Speciellt intresse skall riktas mot bygdens textila tradition.

Stöd oss i vår verksamhet genom att bli medlem. Medlemskap berättigar till bl a föreningens årsbok och till fritt inträde vid de kulturhistoriska museerna. Årsavgiften är f n 100 kr samt 50 kr för ytterligare familjemedlem.

